ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII ŞI CERCETĂRI DE
ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

4
TOMUL 36
OCTOMBRIE—DECEMBRIE
1985

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

În ţară, revista se poate procura prin poştă, numai pe bază de abonament. Preţul unui abonament anual este de 140 lei.

Comenzile şi abonamentele din străinătate se primesc la ROMPRES-FILATELIA, departamentul import-export presă, P.O. Box 12-201, telex 10 376, Bucureşti. Calea Griviţei 64—66, România, sau la reprezentanţii săi în străinătate.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se vor trimite Colegiului de redacţie pe adresa: 71 119, str. I. C. Frimu 11, Bucureşti.

APARE DE 4 ORI PE AN

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

TOMUL 36 | Nr. 4 | octombrie-decembrie 1985

SUMAR

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE ET D'ARCHÉOLOGIE

TOME 36 | Nº 4 | octombre-décembre 1985

SOMMAIRE

CERCETĂRI LA GOVORA SAT — „RUNCURI" ÎN 1977

de PETRE I. ROMAN

Așezarea care face obiectul studiului de față a fost descoperită în 1963, în urma cercetărilor de teren efectuate de Gh. Petre[1]. În acel an, cu ocazia amenajării drumului forestier dintre mănăstirea Govora și dealul Ciuciuroiu, în punctul „Ciobea", Gh. Petre a „identificat vetre de foc cu multă arsură, oase de animale și fragmente ceramice de tip Glina III. Vetrele apar din loc în loc într-un strat subțire de pămînt negru argilos depus pe un strat masiv calcaros și par a indica o locuire de scurtă durată"[2].

În 1968, Gh. Petre a adus, printre altele, pentru identificare, un fragment ceramic de la Călina[3] care ne-a atras atenția în mod special. Pe fișa întocmită cu acel prilej, scriam: „pastă cu mult nisip, aspră la pipăit (aspect glinoid) ... ornamentul clar, tipic, influențat sau direct, vučedolian! Deci contemporaneitate la nivel Glina!".

Prezența unor elemente vučedoliene în nord-estul Olteniei șoca, astfel încît, atunci cînd Gh. Petre a cules materiale asemănătoare și din punctul Runcuri (în urma cercetărilor de teren pe care acesta le-a efectuat în 1975 și 1976), am decis executarea unor săpături de control stratigrafic, pentru a stabili contextul cultural în care apăreau astfel de materiale.

Săpăturile s-au desfășurat în octombrie-noiembrie 1977, pe o pantă de deal, aproape de coamă, la sud de satul Vulpești, sud-est de satul Scărișoara, ambele aparținînd, ca și Govora, de com. Mihăești, jud. Vîlcea. După defrișare s-a produs o puternică alunecare de teren în direcția nord, punctul de pornire fiind o profundă prăbușire. Alunecările au schimbat complet fizionomia locului. În momentul începerii cercetărilor, terenul fusese în parte nivelat și se săpaseră puțuri adînci pentru captarea și dirijarea izvoarelor subterane.

În 1976, Gh. Petre a făcut două șanțuri (I și II) din care a rezultat un bogat material arheologic. În 1977, s-au săpat încă patru secțiuni (III — VI) care au însumat 40 m.p.

În puțurile pentru captarea izvoarelor am putut observa, în adîncime, numeroase sedimente verzui, suprapuse de un strat calcaros, gros. Acesta din urmă era acoperit de un strat vinețiu, peste care se suprapunea brun-roșcatul de pădure. Depunerea arheologică era ultima. Din păcate, straturile alunecaseră unele peste altele, numeroase erau faliile. Stratul arheologic suprapunea uneori stratul de calcar (prin alunecarea brun-roș-

[1] Gh. Petre, Buridava, 2, 1976, p. 9—10; idem, Materiale, 9, 1976, p. 480.
[2] Idem, Buridava, 2, 1976, p. 9—10.
[3] *Ibidem*, p. 14.

catului și vinețiului humos). Stratul arheologic, bogat în humus, era puternic fragmentat, dar nu și fărîmițat, păstrîndu-se în bucăți sau calupuri, uneori mari. În aceste calupuri, materialul arheologic este foarte bogat și a constat din cărbune, pietre, bucăți de pămînt ars, oase, unelte, ceramică (fig. 1/A_5, B_1). Materialul nu este rulat, putîndu-se realiza întregiri din fragmentele adunate. Asocierea tuturor categoriilor ceramice pare asigurată. Din toate rezultă că așezarea a fost pe acel loc, neproducîndu-se încă fenomenul de scurgere și resedimentare a stratului de cultură. Două dintre profilele secțiunilor sînt reproduse (fig. 1/A, B) și ele pot da cititorului o imagine asupra stării în care s-a aflat așezarea.

Resturile arheologice sînt apreciabile dacă le raportăm la suprafața investigată.

S-au găsit puține bucăți de lut ars (chirpic), în unele cazuri cu urme de nuiele și bîrne ; insuficiente pentru precizarea tipului de locuință.

Destul de numeroase au fost oasele animalelor sacrificate. Cele mai multe sînt de bovine, urmate de ovicaprine și porcine. Printre oase figurează și cele de mistreț (colți) și un maxilar de cîine.

Mai multe rîșnițe și frecătoare, ca și oasele de animale, reflectă activitățile economice majore.

Inventarul litic constă din relativ numeroase așchii din silex de calitate inferioară, cu margini neregulate dar tăioase, cu urme evidente de folosire ca lame sau răzuitoare. Unele așchii sînt din cuarțit. Din gresie albicioasă s-a realizat o dălțiță lată (fig. 8/2) cu perforație pentru agățat. Pentru realizarea unui topor, din care s-a păstrat tăișul (fig. 8/1), s-a folosit granitul.

Din os, enumerăm o sulă (fig. 9/6), o dălțiță (fig. 9/5) și un împungător-pumnal (fig. 8/4 = fig. 12/14).

O bucată de lut, de consistența gresiei și cu urme de ardere specifică, pare să fie fragmentul unui tipar de turnat piese din metal.

Ca în toate așezările, ceramica este și aici materialul arheologic cel mai numeros și expresiv. Din punct de vedere tehnic, deosebim trei categorii : *a*. în proporție covîrșitoare, cu nisip, pietricele, mai rar paiete de mică în pastă ; consistență slabă, astfel că ceramica din această categorie devine uneori sfărîmicioasă ; arderea a fost puternică uneori secundară ; pereții nu au fost netezi̦ți, deseori au neregularități ; vasele păstrează, în cazuri rare și mai ales în interior, segmente slipuite ; culoarea este cenușie deschisă, neagră-cenușie sau cărămizie la exterior (deseori din cauza arderii secundare). *b*. redusă numeric, de calitate bună (fig. 12/2 — 7, 9, 11) ; cu lut și nisip în pastă ; aspră la pipăit ; slip subțire mat și, extrem de rar, cu slabe luciri metalice ; ardere bună ; culoare, în spărtură și interior, neagră-cenușie, neagră, cenușie, cu angobă neagră, cenușie, castanie, cărămizie la exterior. *a-b*. Categorie intermediară (fig. 12/1, 8, 10, 12, 13) între *a* și *b*, mai puțin numeroasă ca *a* și mai frecventă ca *b* ; cu amestec de nisip și pietricele rare în lut ; ardere bună ; slip subțire dar consistent ; miezul și interiorul de culoare neagră, neagră-cenușie, cenușie, exteriorul castaniu, castaniu-cărămiziu, cenușiu, cărămiziu, negru-cenușiu.

Formele care au putut fi reconstituite grafic sînt următoarele : 1. *Vasele de provizii* realizate în tehnica categoriilor *a* și *a-b*. Sînt cele mai numeroase și prezintă două variante : *1a* sub formă de „sac" înalt, cu pereți ușor curbați, gura în formă de pîlnie, uneori cu torți în bandă sub margine (fig. 9/2, 4 ; 10/2, 7 —9) ; *1b* cu corp pîntecos, gura ușor evazată (fig. 9/3 ; 10/1). Vasele de provizii sînt ornamentate sub margine

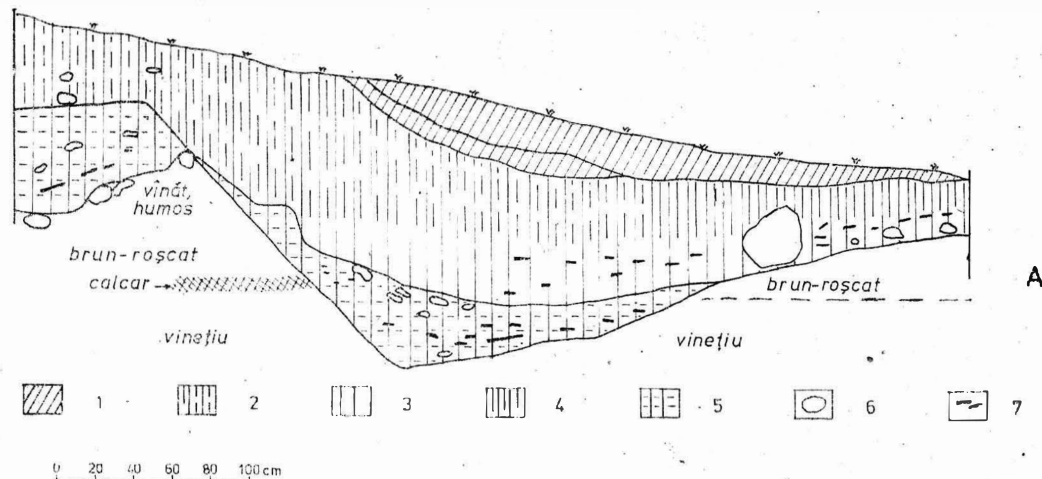

Fig. 1. Govora Sat-Runcuri. A. Profilul vestic al S.VI. 1 nivelare recentă, 2 strat negru compact, semisteril, 3 strat negru compact, cu resturi arheologice, 4 strat maroniu cu resturi arheologice, 5 strat foarte bogat în resturi arheologice, 6 pietre, 7 fragmente ceramice. B. Profil estic al S.IV. 1 umplutură şi nivelare recentă, 2 strat negru humos, compact, cu puţine resturi arheologice, 3 strat fragmentat, netasat, cu mult material arheologic, 4 strat cenuşiu cu foarte mult material arheologic, 5 galben, vineţiu, steril, 6 pietre, 7 fragmente ceramice.

0 20 40 60 80 100 cm

brun-roşcat-cafeniu

brun-roşcat feruginos

strat alb de calcar

galben cu concreţiuni

ruptură

calcar

B

1 2 3 4 5 6 7

sau pe umăr cu un șir de găuri-butoni (fig. 9/1; 10/2, 7—9), adîncituri (fig. 9/2—4), găuri perforate (fig. 9/2, 3), segmente de brîuri alveolare (fig. 10/7, 9). Pe margini prezintă impresiuni alveolare.

2. *Borcane*. Sînt vase de dimensiuni mijlocii, lucrate în tehnica categoriilor *a*, *a-b* și, în cazuri excepționale, *b*. Cele mai multe sînt în formă de „sac" (*2a*), cu pereții ușor curbați, deschidere largă, cu găuri-butoni sub margine (fig. 10/4—6) și proeminențe-apucători, asociate cu adîncituri neregulate (fig. 6/9, 11); altele (*2b*) sînt oale-borcan (fig. 5/5), cu brîuri alveolare pe umăr. O ultimă variantă (*2c*) este aceea a unui vas scund și lat, cu marginea în formă de pîlnie (fig. 5/3, 6).

3. *Străchini și castroane*. Sînt lucrate în tehnica *b* și, mai rar, *a-b*. Separarea celor două tipuri, pe temeiul dimensiunilor, nu este întotdeauna sigură din cauza stării fragmentare a materialului. Unele străchini sînt tronconice (*3a*), cu pereții drepți (fig. 4/8, 11) sau oblici (fig. 5/4); altele (*3b*) au marginea aplecată spre interior și sînt ornamentate cu grupe de creste în relief (fig. 4/12). O a treia variantă (*3c*) este formată din străchini cu gura în formă de pîlnie (uneori trompetiformă) și umăr retras (fig. 4/2, 4, 6, 7). Acestei ultime variante îi corespund castroane (fig. 3/1, 2, 7, 9; 4/1, 5, 9) ornamentate pe umăr, fie cu benzi incizate în rețea (fig. 3/1, 2, 9) sau „dinți de lup" (fig. 3/7), ornamente acoperite cu alb, fie cu proeminențe-apucători fixate pe maxima rotunjime (fig. 3/9; 4/9). Unele castroane, cu marginea răsfrîntă, sînt prevăzute cu torți care unesc partea superioară cu umărul vasului (fig. 4/5). Printre castroane putem înscrie și fragmentele reproduse la fig. 4/10 și 6/1 — forme emisferice de dimensiuni mari. Tot astfel, vasul întregibil de la fig. 5/1, svelt, cu deschidere largă, două torți tubulare pe umăr și grupe de cîte trei creste verticale în relief, aplicate pe pîntecul vasului.

4. *Amfore*. Sînt lucrate în tehnica *b* și mai puțin în *a-b*. După fragmentele păstrate, amforele au gîtul scund (fig. 3/4; 6/2; 7/6, 8), marginea lățită sau îngroșată sub formă de „manșetă" și, uneori, evazată (fig. 2/8, 11), corpul puternic bombat (fig. 2/1, 2, 6, 7, 13; 3/4, 10; 6/3, 4). Deasupra maximei curburi a pîntecului, mai rar pe diametrul maxim, sînt aplicate torți tubulare (fig. 2/1, 2, 6, 7, 13; 6/4) a căror parte superioară, în două cazuri (fig. 2/9, 13), se prelungește cu reliefuri în formă de „mustață". Amforele sînt ornamentate cu brîuri orizontale în relief, aplicate la baza gîtului (fig. 6/2, 3); cu reliefuri scurte, verticale, deasupra torților (fig. 6/4), cu benzi incizate (fig. 2/2, 6 = fig. 12/11; 3/4 = fig. 12/2 și fig. 3/10) care au fost, foarte probabil, acoperite cu alb.

5. *Cănilor*, realizate în tehnica *b* și, mai rar, *a-b*, li se pot atribui fragmentele de la fig. 2/3, 5, 10, 12; 6/10, eventual 12. Ele provin de la vase cu gît înalt, corp bombat, torți în bandă lată ce unesc marginea cu corpul și torțițe mici tubulare pe partea opusă (fig. 2/5). Cu excepția unor mici proeminențe izolate (fig. 6/10), a unor creste verticale în relief (fig. 2/10), a micilor segmente de brîuri alveolare (fig. 2/12) și aplicațiilor în relief în formă de „șa" (fig. 6/12), vasele de acest tip sînt practic neornamentate.

6. *Oale cu două torți*. Un singur exemplar (fig. 7/1), lucrat în tehnica categoriei *a-b*, este prea fragmentar pentru a oferi certitudine. S-ar putea ca a doua toartă să fie mai lungă și să unească marginea cu maxima curbură a vasului.

7. *Tăvi*. Fragmentele de vase cu pereți drepți sau ușor curbați (fig. 8/5, 7—9; 9/1), lucrate în tehnica *a*, decorate cu găuri-butoni, sînt destul

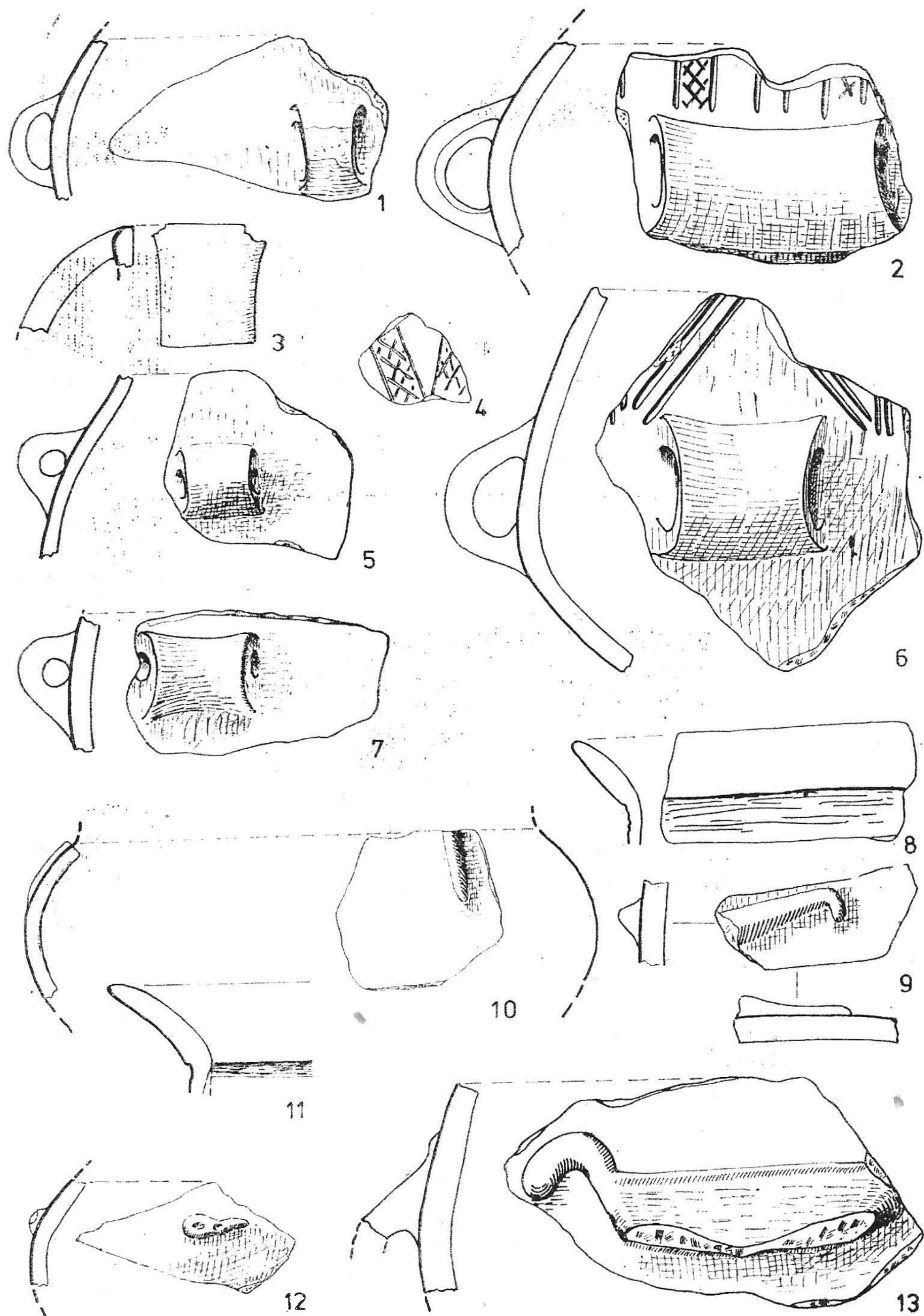

Fig. 2. Govora Sat-Runcuri. Fragmente ceramice. 1–9, 11, 12 categoria *b*; 10, 13 categoria *a–b*. Scara 1 : 2.

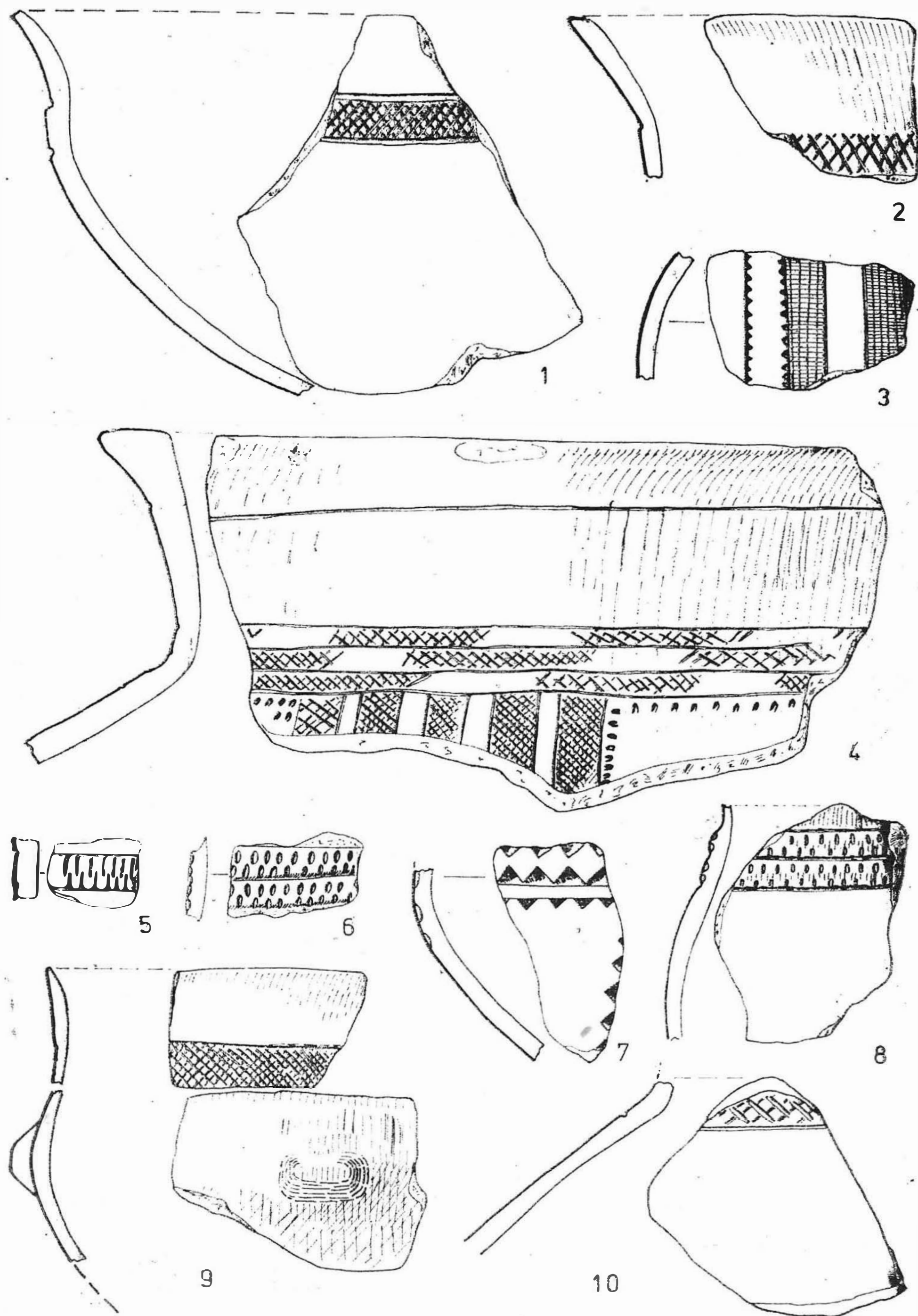

Fig. 3 Govora Sat-Runcuri. Fragmente ceramice. 1—7, 9, 10 categoria *b*; 8 categoria *a—b*
Scara 1:2.

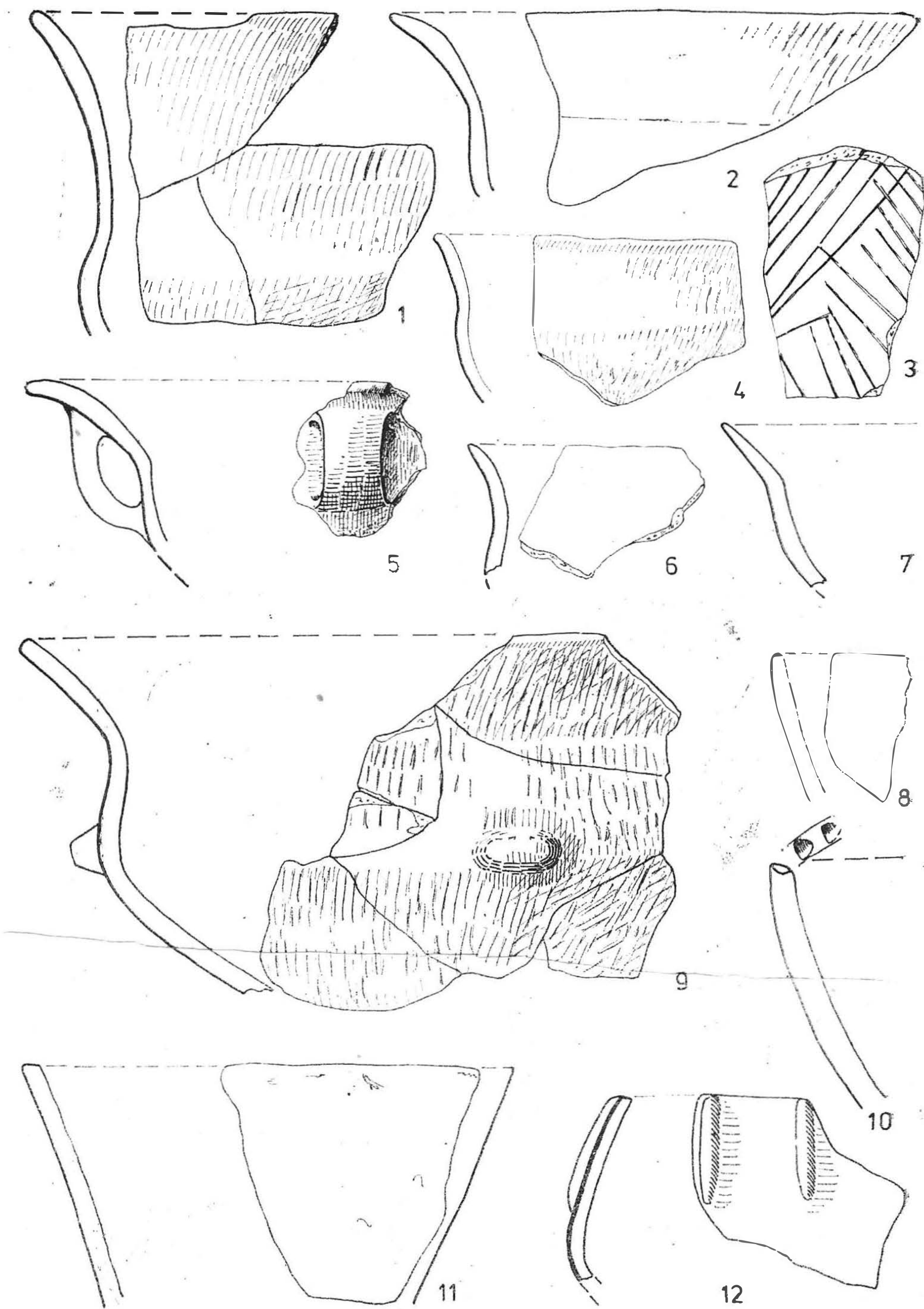

Fig. 4. Govora Sat-Runcuri. Fragmente ceramice. 3 categoria *a*; 1, 2, 6—9, 12 categoria *b*: 4, 5, 10, 11 categoria *a—b*. Scara 1 : 2.

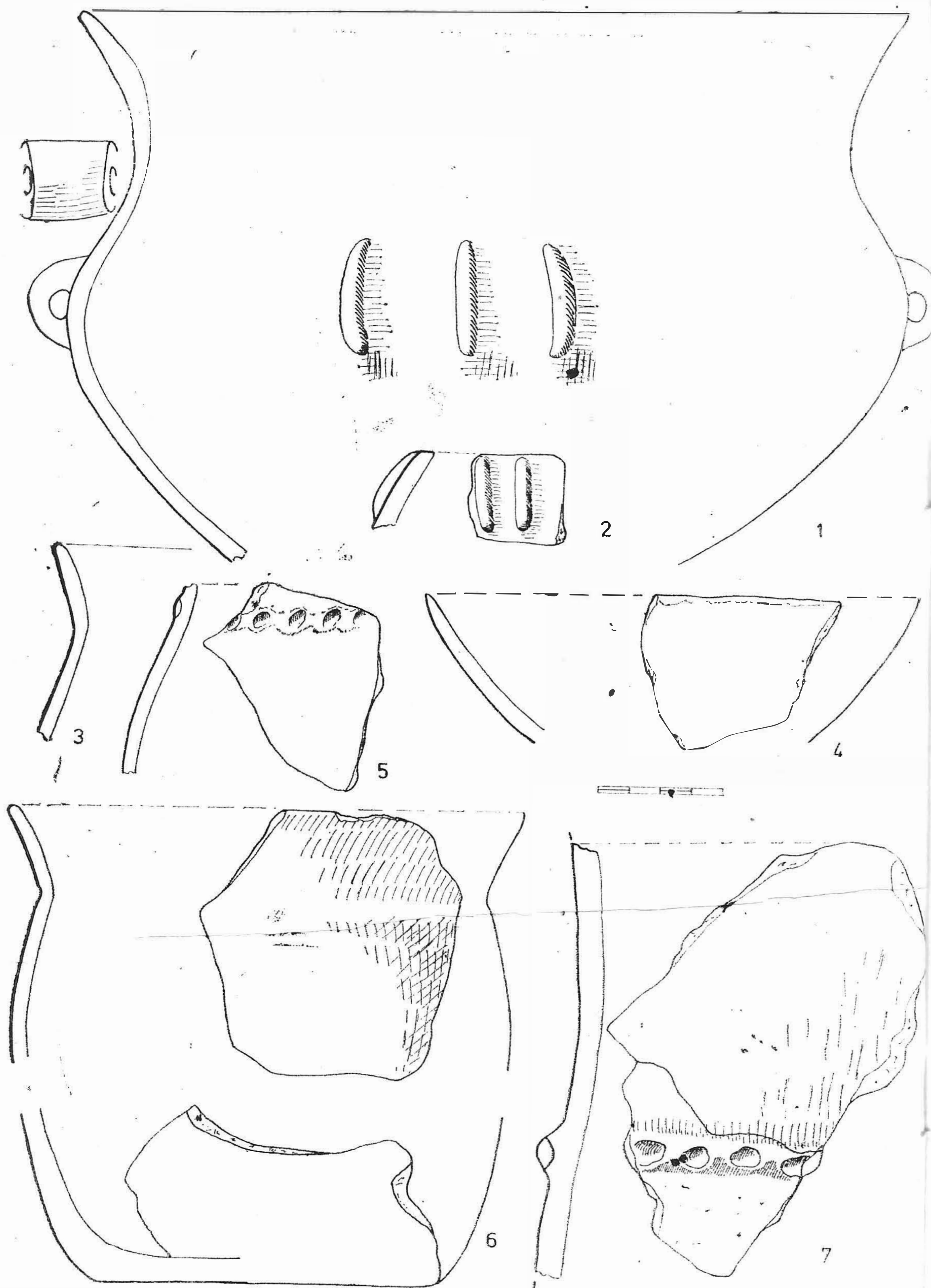

Fig. 5. Govora Sat-Runcuri. 1 Castron (categoria *b*, cercetări Gh. Petre 1978) şi fragmente ceramice (2, 3, 7 tegoria *a* ; 5 categoria *b* ; 4, 6, categoria *a— b*).

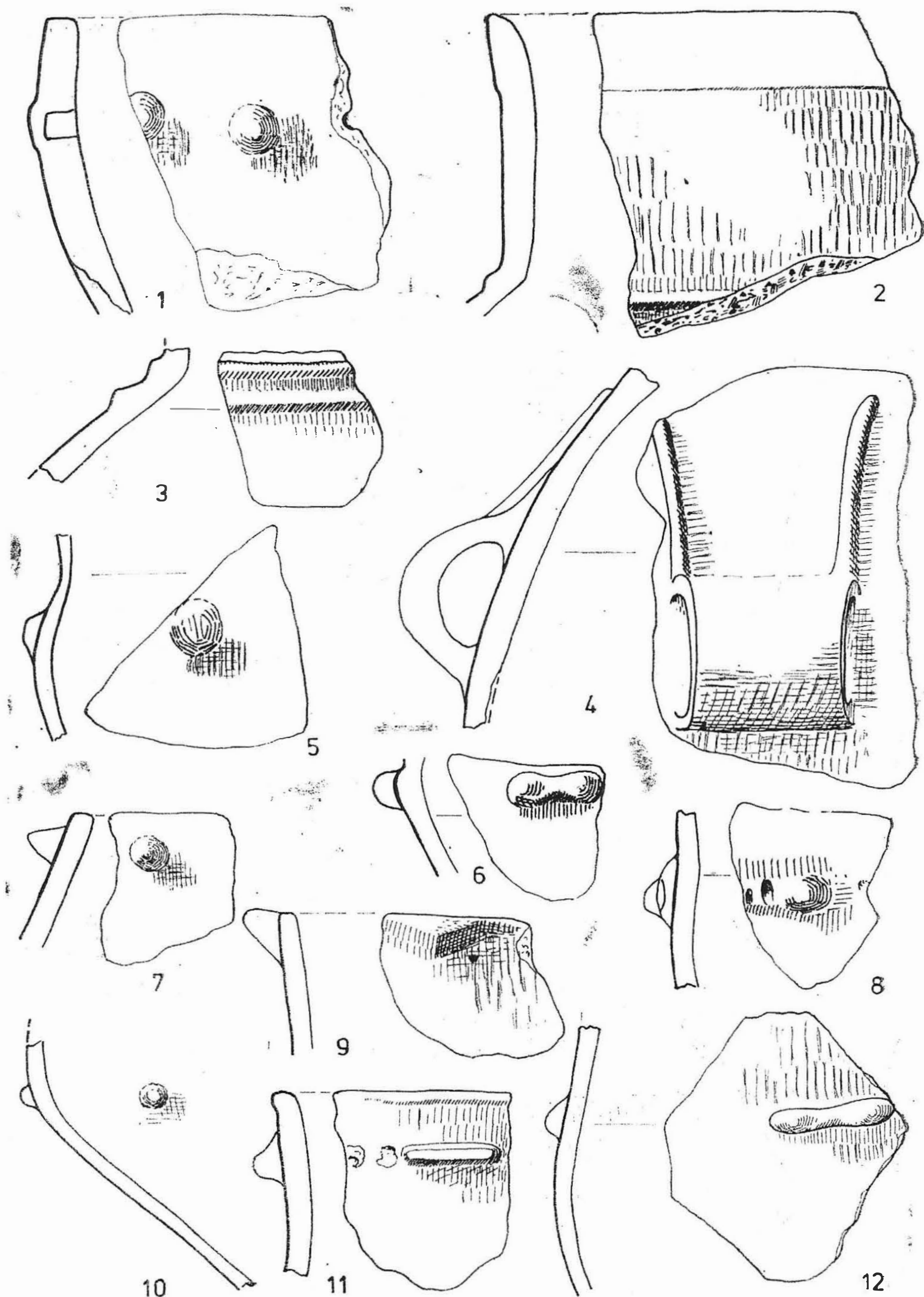

Fig. 6. Govora Sat-Runcuri. Fragmente ceramice. 7—9 categoria *a*; 2, 3, 5, 10 categoria *b*; 1, 4, 6, 11, 12 categoria *a—b*. Scara 1 : 2.

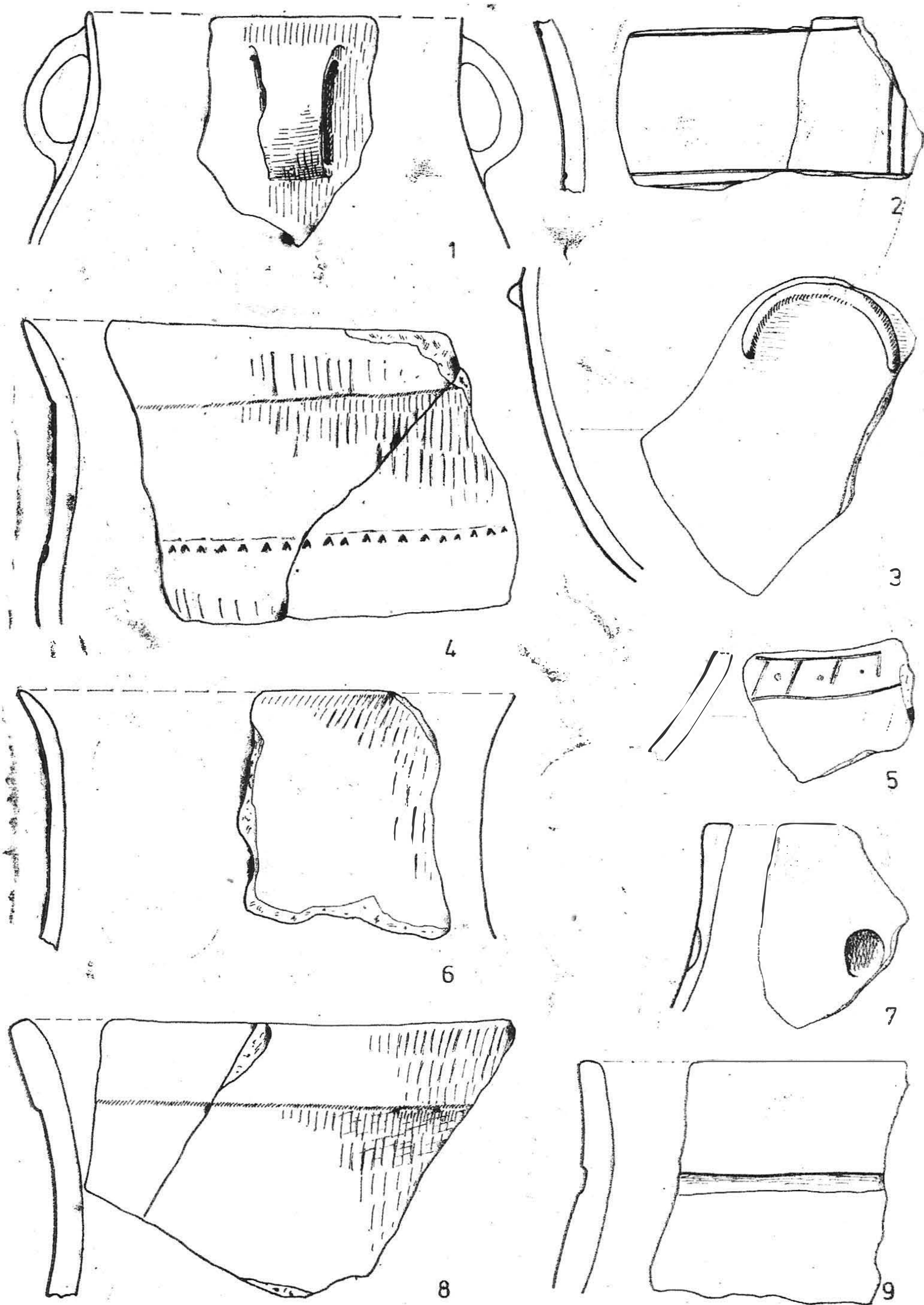

Fig. 7. Govora Sat-Runcuri. Fragmente ceramice. 4, 7 categoria *a* ; 2, 3, 8 categoria *b* ; 1, 5, 6, 9 categoria *a—b*. Scara 1 : 2.

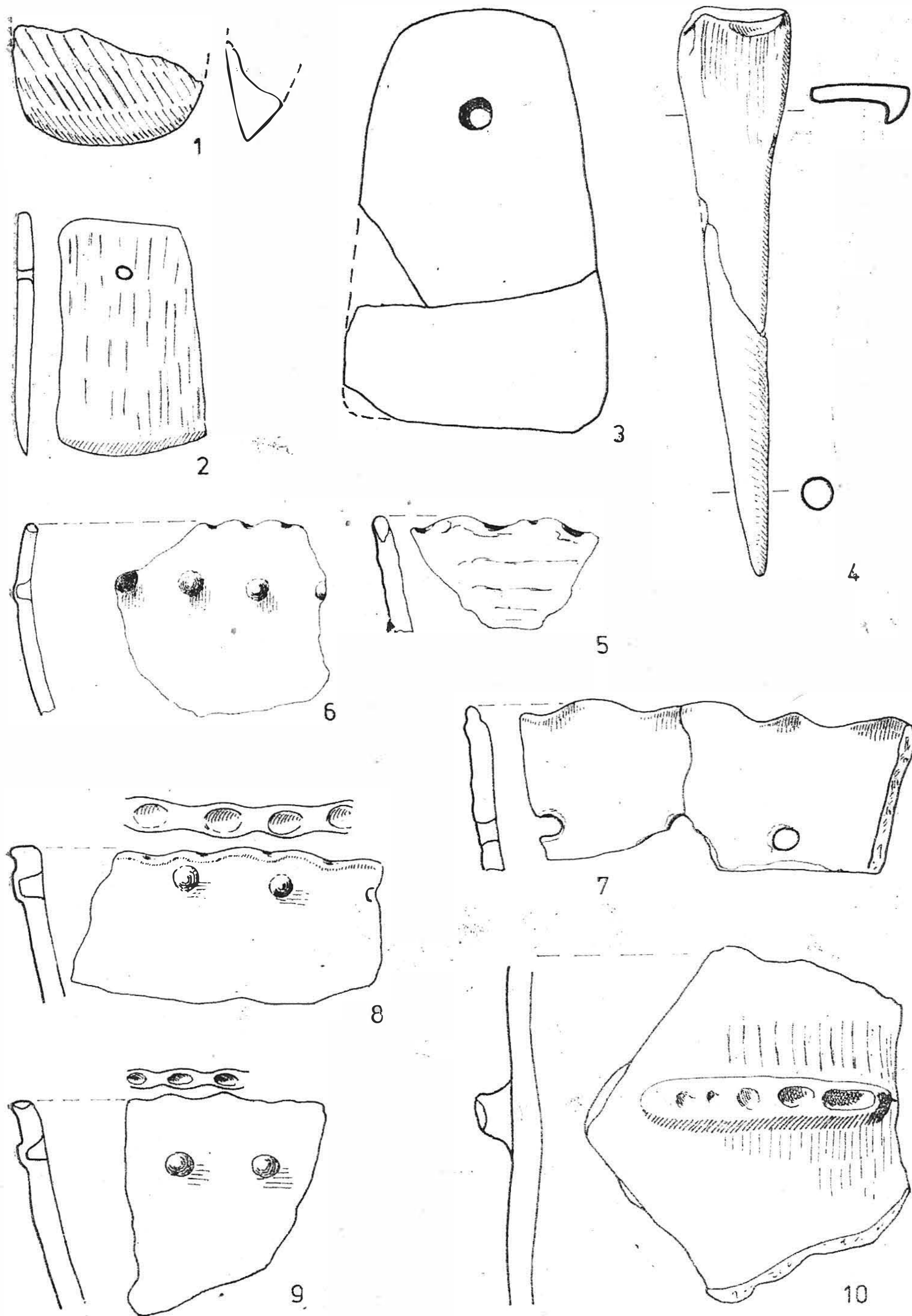

Fig. 8. Govora Sat-Runcuri. 1 Topor fragmentar, 2 dălțiță din gresie, 3 greutate din lut, 4 împungător-pumnal din os și fragmente ceramice (5, 7, 8—10 categoria *a*, 6 categoria *a—b*). Scara 1 : 2.

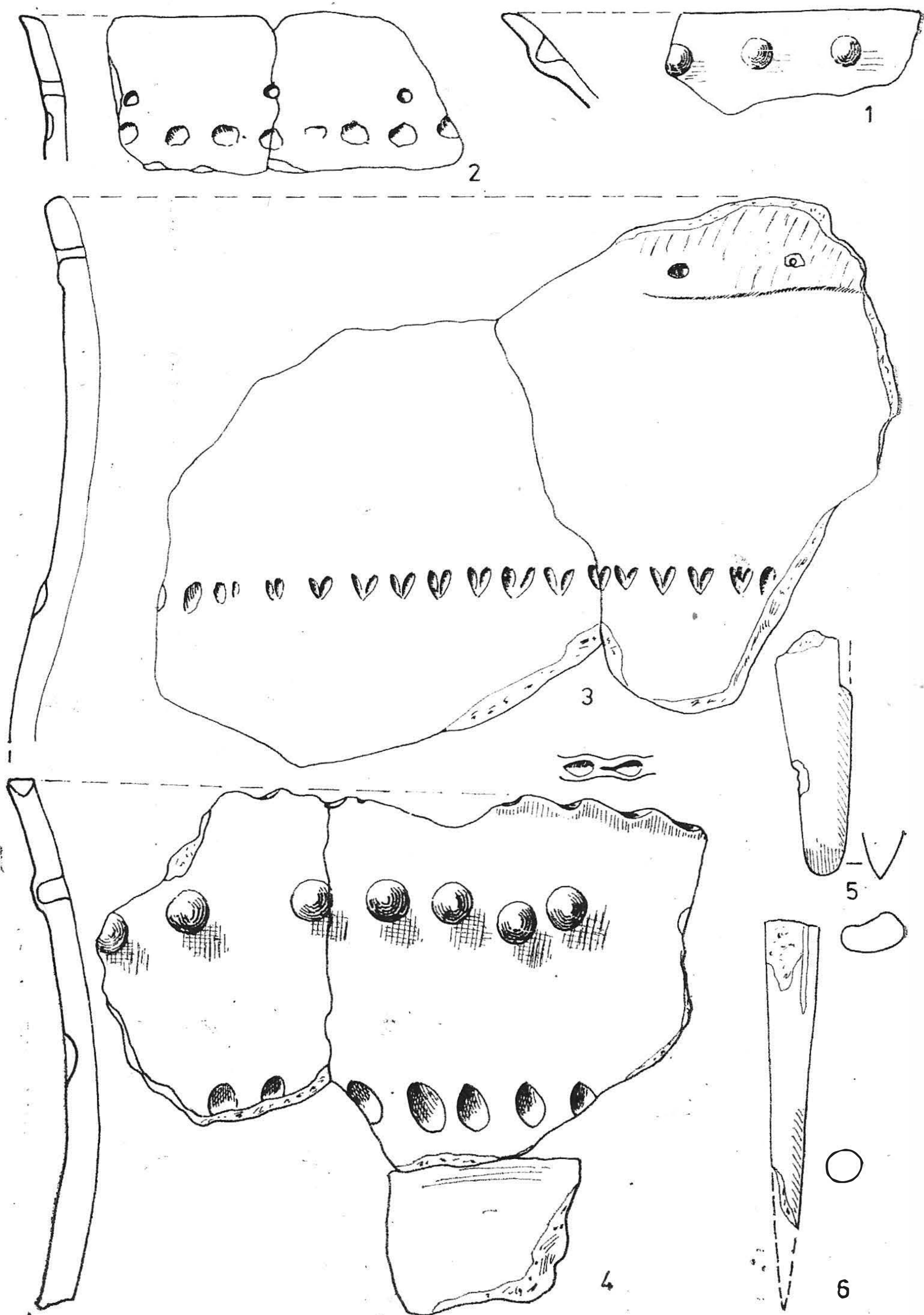

Fig. 9. Govora Sat-Runcuri. Fragmente ceramice, 1, 3, 4 categoria *a*; 2 categoria *a—b*; dălţiţă (5) şi sulă (6) din os. Scara 1 : 2.

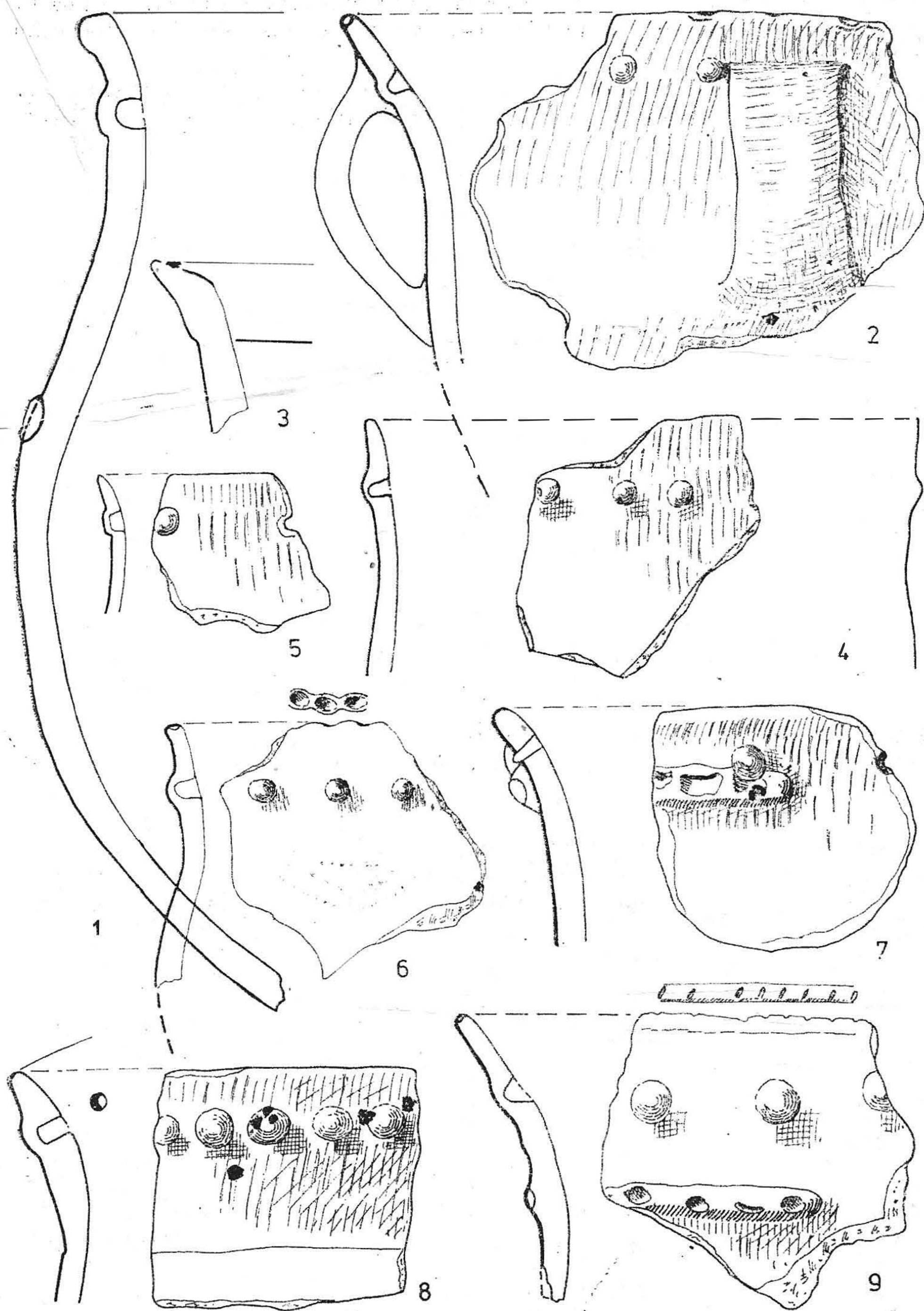

Fig. 10 Govora Sat-Runcuri Fragmente ceramice. 1–3, 4, 6, 7, 9 categoria *a*; 5, 8 categoria *a–b*. Scara 1 : 2.

de frecvente. Ele par să provină de la tăvi dreptunghiulare sau cu deschidere foarte largă. Sînt modelate neglijent și, cel mai ades, au marginile alveolate.

În afara ornamentelor deja menționate (impresiuni cu degetul pe și sub marginea vasului; impresiuni circulare sau de diferite forme; găuri-

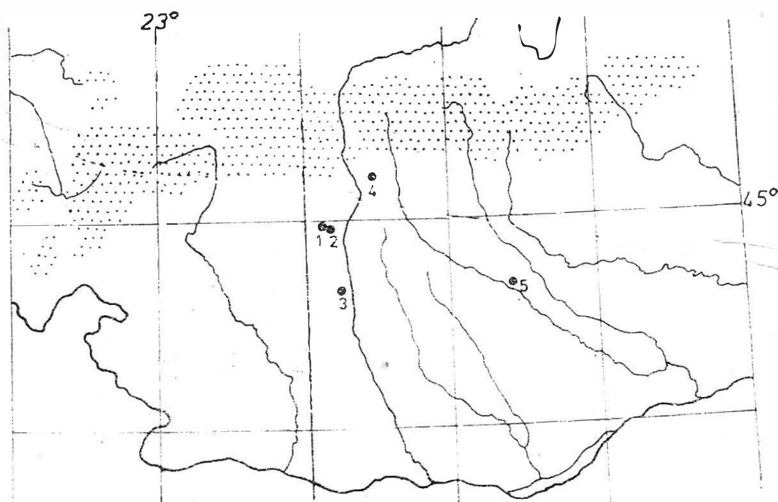

Fig. 11. Harta cu descoperiri de tip Govora Sat-Runcuri. 1 Govora Sat-Runcuri, 2 Bîrsești, 3 Călina, 4 Valea Calului, 5 Cdaia Turcului.

butoni sau perforate; creste în relief simple sau alveolate; proeminențe izolate, simple sau sub formă de „șa" prelungă; benzi hașurate sau incizate), consemnăm și prezența „potcoavelor" în relief (fig. 7/3), a benzilor orizontale obținute din impresiuni alterne (fig. 3/5, 6, 8; fig. 12/1, 7) și umplute cu alb și a unor ornamente singulare (fig. 7/2, 5) obținute prin incizii și impresiuni. Expresiv este și ornamentul de la fig. 3/3 = fig. 12/5.

O greutate piramidală (fig. 8/3) și o singură (!) fusaiolă completează inventarul obiectelor din lut ars.

*

Materialul arheologic, în special ceramic, este unitar sub aspect tehnic. Majoritatea zdrobitoare a acestuia (fig. 12/8, 10, 12, 13; fig. 2/1, 3, 5, 7, 10, 12; 4/1, 2, 4 –12; 5; 6/1, 2, 5 –12; 7 –10) o reîntîlnim în așezările culturii Glina. Puținul care rămîne are similitudini în descoperirile de tip Ezerovo [4]. Fragmentul de la fig. 4/3, lucrat în tehnica categoriei *a*, este ornamentat în autentică manieră Coțofeni. Alte exemplare, ornamentate cu benzi hașurate în rețea (fig. 2/2, 4; 3/1, 2, 4, 9, 10; fig. 12/2, 3, 9) sau incizii (fig. 2/6 = fig. 12/11) se datorează contactelor cu comunitățile Coțofeni. Din acest punct de vedere, în așezarea de la

[4] Pentru pl. 12/4 și fig. 2/9, 13 analogii absolut identice, și ca realizare și ca dispunere se găsesc în așezarea Ezerovo II (nepublicate, în depozitul muzeului din Varna, R. P. Bulgaria). Ceva asemănător, dar invers dispuse, la G. Tončeva în Dacia, N.S., 25, 1981, fig. 7/3b, c. O analogie apropiată la Stoicani: M. Petrescu-Dîmbovița, M. Dinu, SCIV, 25, 1974, 1, pl. 4/3 care trebuie privită invers. Analogii la fel de grăitoare găsim în așezarea Ezerovo II (material în depozitul muzeului din Varna) pentru fig. 6/4.

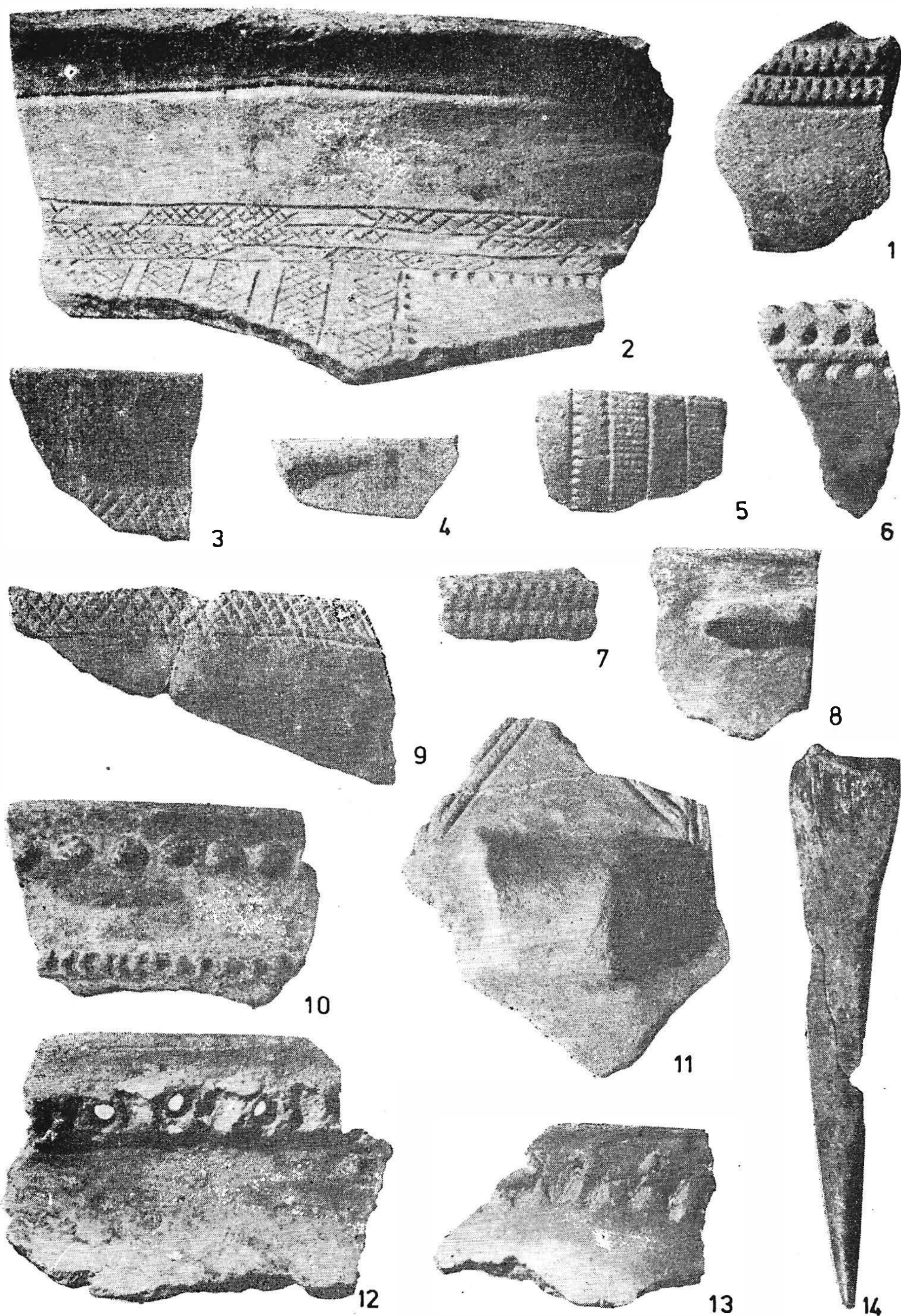

Fig. 12. Govora Sat-Runcuri. Ceramică (2—7, 9, 11 categoria *b*; 1, 8, 10, 12, 13 categoria *a*—*b*) şi un împungător-pumnal din os (14). Scara 1 : 2.

Runcuri se petrece un fenomen asemănător cu cel observat și în așezările grupului Jigodin : motivistica sa ornamentală a fost puternic influențată de aceea a culturii Coțofeni. Pe fragmentul de amforă de la fig. 3/4 = fig. 12/2 se îmbină elemente Coțofeni (benzi hașurate), Jigodin (încadrarea benzilor cu impresiuni) și Kostolac (dispunerea în „șah" a metopelor din friza orizontală). Ornamente autentice Kostolac lipsesc însă din materialul nostru. În schimb, sînt foarte clare cele influențate de stilul vučedolian. Maniera de lucru este locală și nici un fragment nu poate fi socotit „import". Intră în categoria discutată fragmentul ilustrat la fig. 3/7 = fig. 12/6 ca fiind cel mai apropiat, ca realizare, de originalele vučedoliene; apoi fig. 3/5, 6, 8 = fig. 12/1, 7 cazuri în care copierea, dar nu și realizarea (impresiuni alterne care pe ceramica Vučedol evidențiază motive în zig-zag pozitive, idee nesesizată în cazul descoperirilor noastre), stilului vučedolian este evidentă; precum și fig. 3/3 = fig. 12/5 care amintește vag, prin șirurile de impresiuni (de-a lungul unor linii dispuse față în față), aceeași arie culturală, deseori invocată.

Descoperirile de la Govora Sat-Runcuri nu sînt singulare (fig. 11). Am menționat deja (supra, nota 3) așezarea de la Călina (com. Prundeni) în care s-a găsit și un fragment al cărui ornament (impresiuni triunghiulare alterne ce creează în pozitiv un ornament în zig-zag) se apropie foarte mult de exemplarele Vučedol. Interesant de reținut este faptul că și așezarea de la Călina este de înălțime, la fel ca cea de la Bîrsești[5] unde, după Gh. Petre, s-ar afla încă o așezare de tip Runcuri.

Despre un fragment ceramic de la Buleta, Gh. Petre[6] a scris că avea ornamentul „incrustat cu alb în tehnica cunoscută a culturii Vučedol". Motivul ornamental nu este însă vučedolian[7] iar incrustarea cu alb este întîlnită și în alte culturi.

Unele dintre contactele pe care le oglindește așezarea de la Runcuri le întîlnim și pe materialele de la Valea Calului[8], stațiune situată, de asemenea, pe înălțime. Din cele trei niveluri de locuire observate la Valea Calului, nouă ne rețin atenția ultimele două. În cel mijlociu, în asociere cu cea Glina, s-ar fi aflat și o cantitate redusă de fragmente ceramice „al căror decor își găsește analogii mai apropiate în cadrul culturilor Coțofeni, Kostolac și Vučedol", iar în cel superior „materiale de tip Kostolac și Vučedol"[9]. Autoarea cercetărilor crede că „parțial aceasta este ceramică de « import »"[10]. Trebuie însă să avertizăm cititorul că la Valea Calului ceramica „de tip Kostolac și Vučedol" lipsește cu desăvîrșire. Autoarea citată nu are deci o imagine clară asupra elementelor specifice numai stilurilor ornamentale ale celor două culturi la care se referă în chip repetat[11]. La Valea Calului sînt documentate, deocamdată, *numai* elemente datorate contactelor comunităților Glina cu cele Coțofeni.

[5] Gh. Petre, *op. cit.*, p. 14.

[6] *Ibidem*.

[7] Surprinde prezentarea deformată, de către Ersilia Tudor (Thraco-Dacica, 3, 1982, nota 25) a celor scrise de Gh. Petre : acesta n-a afirmat că fragmentul ceramic în discuție a avut „decor« în tehnica cunoscută culturii Vučedol »" (E. Tudor, *loc. cit.*).

[8] E. Tudor, *op. cit.*, p. 94 și urm.

[9] *Ibidem*, p. 94.

[10] *Ibidem*, p. 97.

[11] O luare de poziție mai detaliată la P. Roman, Thraco-Dacica, 6, 1985, nota 8.

În schimb, în așezarea stratului inferior de la Odaia Turcului (com. Mătăsaru, jud. Argeș)[12] s-a găsit, în afara fragmentelor ornamentate cu benzi hașurate în rețea[13], și un exemplar[14] care amintește într-adevăr de maniera vučedoliană de ornamentare. Așezarea stratului inferior de la Odaia Turcului are multe elemente comune cu cea de la Runcuri, reflectînd contacte asemănătoare.

Despre descoperirile de la Govora Sat-Runcuri, înaintea efectuării săpăturilor din 1977, s-a afirmat că ar conține ceramică Glina tîrzie și o categorie „care reflectă o origine asemănătoare sau identică cu aceea din grupul Nyirség"[15]. Pe temeiul poziției post-Coțofeni a grupului Nyirség, descoperirile de la Govora Sat-Runcuri, împreună cu, pe atunci răzlețe, resturi ale culturii Glina descoperite la Ostrovu Corbului, cu cele de tip Verbița și din mormintele ciste din nordul Munteniei centrale au fost atribuite unei perioade post-Coțofeni[16].

Cercetările care au urmat (de la Odaia Turcului[17] și Ostrovu Corbului[18]) au arătat însă : 1. Că așezările de tip Govora Sat-Runcuri din nord-estul Olteniei nu formează un aspect local, ci se înscriu într-un fenomen mai larg care a cuprins, dacă nu toată, cea mai mare parte a ariei Glina ; 2. Că ele constituie o fază distinctă din evoluția culturii Glina, fază pe care am numit-o Govora Sat-Runcuri[19] ; 3. Că încadrarea ei cronologică presupusă inițial era greșită ; 4. Că un proces de schimburi și eventual încrucișări între comunitățile Glina și Coțofeni nu se exclude.

Raportarea descoperirilor de tip Govora Sat-Runcuri la evoluția culturii Coțofeni se poate face dacă nu scăpăm din vedere unele detalii : a) faza Coțofeni III durează foarte mult (la Ostrovu Corbului, spre exemplu, o așezare de mari dimensiuni prezintă opt niveluri de construcții) ; b) elementele Kostolac apar în așezări Coțofeni II și III iar cele Vučedol în niveluri Coțofeni III b-c[20]. Nici cele Vučedol și cu atît mai mult cele Kostolac nu depășesc în timp evoluția culturii Coțofeni.

[12] Ersilia Tudor, Dacia, N.S., 26, 1982, p. 59 și urm.

[13] *Ibidem*, fig.5 /7, 8, 12 care, după autoare, ar aminti de culturile Kostolac și Vučedol *ibidem*, p. 66).

[14] *Ibidem*, fig. 5/9.

[15] P. Roman, MittArchInst Beih. 2., Budapesta, 1981 (care cuprinde lucrările simpozionului din aprilie 1977 de la Budapesta și Velem), p. 165. Același punct de vedere, în raportul prezentat de P. Roman la al VII-lea Simposion al secției de preistorie a Institutului de arheologie, decembrie 1978, asupra perioadei timpurii a epocii bronzului pe teritoriul României.

[16] *Ibidem*, p. 165 și tabelul cronologic de la pl. 2. Acest punct de vedere a fost adoptat și de E. Tudor : mai reticent în Thraco-Dacica, 3, 1982, p. 99 (nivelul al III-lea de la Valea Calului ar fi ulterior „cel puțin etapei timpurii a fazei Coțofeni III", iar pe baza unui fragment ceramic de la „Mîndrișca" — sic ! — s-a făcut sincronizarea cu Schneckenberg B" acesta fiind deci ulterior sfîrșitului culturii Coțofeni") și mai categoric în Dacia, N.S., 26, 1982, p. 66—67 (stratul inferior de la Odaia Turcului este sincronizat cu nivelul III de la Valea Calului, amîndouă fiind ulterioare culturii Coțofeni). În ambele situații „ceramica de tip Kostalac și Vučedol" a servit drept criteriu cronologic.

[17] Ersilia Tudor, *op. cit.*, p. 59 și urm.

[18] La Ostrovu Corbului, între 1980—1983, s-a săpat într-o așezare Glina al cărui strat de cultură îl suprapune pe cel Coțofeni în care s-au găsit importuri Kostolac și Vučedol. Asemenea resturi nu mai apar în așezarea Glina care oferă însă bune analogii în complexe post-Coțofeni-Vučedol și anume de tip Makó, Vinkovci-Somogyvár (vezi P. Roman, Thraco-Dacica, 6, 1985, p. 118 ; fig. 1;3).

[19] P. Roman, Carpica, 14, 1982, p. 46, 48.

[20] Idem, Istaživanja, 5, 1976, p. 145—146 ; pl. I ; idem, *Cultura Coțofeni*, București, 1976, fig. 8 ; p. 55 ; idem, SCIVA, 28, 1977, 3, p. 419—429 ; idem, PZ, 55, 1980, 2, p. 220—227. În așezarea de la Moldova Veche-Hunca, resturile Kostolac nu mai apar în ultimul nivel

Din nord-estul Olteniei cunoaştem aşezări Coţofeni IIIa [21] şi tot de acolo aşezări Glina [22] în care elementele de contact cu Vučedol şi Coţofeni lipsesc. Aceste ultime tipuri de aşezări îşi găsesc analogii în aşezarea Glina (clasică, faza a II-a) de la Braneţ [23] care suprapune, acolo, un strat Coţofeni II. Deci ele se pot înscrie în intervalul Coţofeni IIIb cînd difuzarea stilului Vučedol în aria culturii Coţofeni nu se extinsese prea mult [24], fenomen care se petrece, în schimb, în etapa IIIc căreia îi corespund şi aşezările de tip Govora Sat-Runcuri.

Dinamica contactelor culturii Coţofeni cu Baden-Kostolac-Vučedol a fost evocată, pentru teritoriul României, în mai multe rînduri [25]. Rămîn încă de complectat : spaţiile afectate, modul în care s-a manifestat procesul de întrepătrundere din fiecare zonă în parte (respectiv unde sîntem în faţa unor importuri autentice, unde în faţa unor imitaţii mai mult sau mai puţin reuşite şi unde avem de a face cu prelucrări originale), şi nu în ultimul rînd, detalii de natură cronologică.

Cu totul nouă este problema disponibilităţilor de care dau dovadă comunităţile Glina la asimilarea unor bunuri Coţofeni, numai într-o perioadă cînd acestea din urmă erau vizibil marcate de stilul Vučedol. Este nu doar o constatare cu valoare cronologică ci şi una care trebuie urmărită cu toată atenţia pentru a putea cîntări valoarea şi procentul elementelor din substrat (al perioadei de tranziţie) înglobate în culturile epocii bronzului [26].

cu Vučedol. Aceasta ar explica absenţa unor astfel de elemente şi în descoperirile de tip Makó şi Nyirség. În aria culturii Coţofeni, mai îndepărtată de aceea a contactului nemijlocit Coţofeni-Vučedol, bunurile Kostolac se menţine şi în etapa Coţofeni IIIc. Pe de altă parte, descoperirile de la Ostrovu Corbului indică apariţia unor importuri Vučedol încă din nivelurile vechi ale aşezării, mai vechi decît Coţofeni IIIc.

[21] Idem, *Cultura Coţofeni*, p. 49 ; Gh. Petre, Symposia Thracologica, Craiova, 1983, p. 3. Pătrunderi temporare sau ocazionale ale unor comunităţi Coţofeni „transilvănene", din etapele Coţofeni III b—c, chiar în perioada ocupării zonei de către purtătorii culturii Glina nu sînt de exclus. Gh. Petre (Buridava, 4, 1982, p. 23—26 ; fig. 10—11) publică dealtfel materiale Coţofeni de la Ocnele Mari-Zdup pe care influenţele Kostolac sînt vizibile (*ibidem*, fig. 10/5, 17, 19, 22). Tot acolo, sistemul de benzi haşurate acoperite cu alb, reintîlnit la Runcuri, apare frecvent şi este atribuit prezenţei Vučedol (*ibidem*, p. 24), punct de vedere neîmpărtăşit de P. Roman.

[22] Gh. Petre, Buridava, 2, 1976, p. 7 şi urm. Cît priveşte „prezenţa elementelor glinoide în amestec cu faza Coţofeni IIIa de la Ocnele Mari" (idem, Buridava, 4, 1982, p. 26 şi fig. 11/14, 16—20), Petre Roman consideră că ele au pătruns în stratul Coţofeni după încetarea locuirii Coţofeni.

[23] Pentru Braneţ, vezi A. Ulanici, în CA, 1, 1975, p. 58—69 : CA, 2, 1976, p. 49—64 ; CA, 3, 1979, p. 27—38 ; CA, 4, 1981, p. 20—29. În lipsa unei periodizări, bazată pe observaţii stratigrafice şi o analiză detaliată a materialelor astfel obţinute, P. Roman a expus criteriile de periodizare a culturii Glina (Godišnjak 21,, Sarajevo, 1983, p. 123—124 : Carpica, 14, 1982, p. 46 ; Thraco-Dacica, 6, 1985 ; SCIVA, 35, 1984, 3 ; raport la al XII-lea Simpozion al secţiei de preistorie a Inst. de arheologie, dec. 1983) pe baza comparării descoperirilor din Muntenia cu cele din Oltenia în raport cu ocuparea ariei purtătorilor culturii Coţofeni de către cei ai culturii Glina.

[24] Difuzarea stilului Vučedol de la vest la est (pînă în Muntenia) nu are nici o legătură cu presiunea înaintării culturii Glockenbecher (E. Tudor, *op. cit.*, p. 67), cultura Vučedol fiind mai veche decît mişcarea Glockenbecher în Europa est-centrală. Relaţia de cauză-efect preconizată de P. Roman (ActaArchCarpathica, 15, 1975, p. 155—156) pentru a explica apariţia grupului Jigodin în estul Transilvaniei a fost corectată de autor încă din 1977 (MittArchInst, Beih. 2, 1981, pl. 2), pe baza constatării unei mai mari vechimi a grupului Jigodin în raport cu grupa Glockenbecher-Csepel.

[25] Vezi, *supra*, nota 20.

[26] P. Roman, Thraco-Dacica, 6, 1985, p. 117—119

RECHERCHES EFFECTUÉES À GOVORA SAT-„RUNCURI" EN 1977

RÉSUMÉ

L'auteur publie les résultats de fouilles de contrôle effectuées dans un établissement Glina tardif du nord-est de l'Olténie. Dans cette station, plusieurs catégories céramiques se trouvaient associées : la plus nombreuse appartient à la culture de Glina ; une autre s'explique parles contacts entretenus avec les communautés Coţofeni et emprunte aussi bien des éléments spécifiques à cette culture (fig. 12/2, 3, 9 ; 2/2, 4, 6 = fig. 12/11 ; 3/1, 2, 4, 9, 10 ; 4/3) que des éléments Vučedol empruntés et intégrés en milieu Coţofeni (fig. 12/1 = 3/8 ; 12/6 = 3/7 ; 3/5, 6 et partiellement 12/5 = 3/3). Des découvertes semblables à celles de Govora Sat-Runcuri ont été faites dans les stations de Bîrseşti et Călina, au nord-est de l'Olténie. Egalement à Valea Calului (note 8) — avec la remarque suivante, que là-bas il'n'existe en fait aucun fragment céramique Vučedol ou Kostolac, comme l'écrit l'auteur des recherches qui ont été effectuées, mais seulement des éléments dûs aux contacts avec Coţofeni —, et Odaia Turcului (note 12—14), en Munténie. Dans cette dernière station, on rencontre, comme à Govora Sat-Runcuri, des éléments Glina, Coţofeni et Vučedol et non pas Kostolac, comme le croit l'auteur des recherches de cette zone.

L'auteur considère que les établissements de type Govora Sat-Runcuri forment la phase III de la culture de Glina ,contemporaine avec l'étape Coţofeni IIIc (une correction a été apportée à un encadrement chronologique antérieur, voir note 15), période à laquelle les tribus Glina ont occupé une partie de l'aire Coţofeni de l'est de l'Olténie, assimilant des biens culturels de cette dernière, qui, à son tour, avait intégré des éléments Vučedol.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Govora Sat-Runcuri. A. Profil ouest de la section VI. 1 nivellement récent, 2 strate noire compacte, semi-stérile, 3 strate noire compacte, avec restes archéologiques, 4 state marron, avec restes arhéologiques, 5 strate très riche en restes archéologiques, 6 pierres, 7 fragments céramiques. B. Profil est de la section IV. 1 remplissage et nivellement récent, 2 strate noire compacte, avec peu de restes archéologiques, 3 strate fragmentaire, non tassée, avec beaucoup de restes archéologiques, 4 strate cendre avec une très grande quantité de matérial archéologique, 5 jaune, violet, stérile, 6 pierres, 7 fragments céramiques.

Fig. 2. Govora Sat-Runcuri. Fragments céramiques. 1—9, 11, 12 catégorie *b* ; 10, 13 catégorie *a—b*. Echelle 1 : 2.

Fig. 3. Govora Sat-Runcuri. Fragments céramiques. 1—7, 9, 10 catégorie *b* ; 8 catégorie *a—b*. Echelle 1 :2.

Fig. 4. Govora Sat-Runcuri. Fragments céramiques. 3 catégorie *a* ; 1, 2, 6—9, 12 catégorie *b* ; 4, 5, 10, 11 catégorie *a—b*. Echelle 1 : 2.

Fig. 5. Govora Sat-Runcuri. 1 Jatte (catégorie *b*, fouilles Gh. Petre 1978) et fragment céramiques (2, 3, 7 catégorie *a* ; 5 catégorie *b* ; 4, 6 catégorie *a—b*).

Fig. 6. Govora Sat-Runcuri. Fragments céramiques. 7—9 catégorie *a* ; 2, 3, 5, 10 catégorie *b* ; 1, 4, 6, 11, 12 catégorie *a—b*. Echelle 1 : 2.

Fig. 7. Govora Sat-Runcuri. Fragments céramiques. 4, 7 catégorie *a* ; 2, 3, 8 catégorie *b* : 1, 5, 6, 9 catégorie *a—b*. Echelle 1 : 2.

Fig. 8. Govora Sat-Runcuri. 1 Hache fragmentaire, 2 petit ciseau de grès, 3 poids d'argile, 4 poinçon-poignard d'os et fragments céramiques (5, 7, 8—10 catégorie *a*, 6 catégorie *a—b*). Echelle 1 : 2.

Fig. 9. Govora Sat-Runcuri. Fragments céramiques. 1, 3, 4 catégorie *a* ; 2 catégorie *a—b* ; petit ciseau (5) et alène (6) d'os. Echelle 1 : 2.

Fig. 10. Govora Sat-Runcuri. Fragments céramiques. 1—3, 4, 6, 7, 9 catégorie *a* ; 5, 8 catégorie *a—b*. Echelle 1 : 2.

Fig. 11. Carte des découvertes de type Govora Sat-Runcuri. 1 Govora Sat-Runcuri, 2 Bîrseşti, 3 Călina, 4 Valea Calului, 5 Odaia Turcului.

Fig. 12. Govora Sat-Runcuri. Céramique (2—7, 9, 11 catégorie *b* ; 1, 8, 10, 12, 13 catégorie *a—b*) et poinçon-poignard d'os (14). Echelle 1 : 2.

REȘEDINȚA FEUDALĂ DE LA NETEZI (JUD. NEAMȚ)

de LIA BĂTRÎNA și ADRIAN BĂTRÎNA

De mai multă vreme, chiar dacă nu în mod constant, în istoriografia românească s-au făcut remarcate unele preocupări legate de problema curților boierești de la răsărit de Carpați. În studiile privitoare la organizarea Moldovei medievale, o importanță deosebită s-a acordat curților boierești, considerate a fi reprezentat unul din temeiurile puterii înaltei feudalități laice din secolele XIV—XV, și atribuindu-li-se un rol nu numai de ordin administrativ, ci și militar. Unii cercetători, încercînd identificarea instituțiilor noastre medievale cu cele din occidentul feudal, au apreciat că, în secolele XIV—XV, domeniile boierești beneficiau de curți întărite și cete militare în măsură să asigure propria lor apărare și chiar autonomia sub raport economic, administrativ și militar [1]. Astfel privite lucrurile s-a ajuns la acreditarea opiniei potrivit căreia în Moldova au existat curți întărite ce îndeplineau, sub toate raporturile, funcțiunile castelului medieval clasic [2], favorizînd procesul de fărîmițare feudală.

Au fost formulate, însă, și serioase rezerve cu privire la existența unor curți boierești întărite, similare cu cele ridicate de feudalii din centrul și occidentul Europei [3], atribuindu-se curților, pentru secolele XIV—XV, doar un rol administrativ în calitate de centru de coercițiune administrativă [4] și nicidecum vreunul de ordin militar. Chiar dacă în cuprinsul curților boierești se constată prezența unor slujitori cu sarcini administrative și de pază, fiind deci înarmați, se apreciază că ei nu pot fi considerați drept garnizoană care apăra un punct fortificat [5].

Au existat și opinii potrivit cărora o casă sau o curte boierească nu reprezenta altceva decît o casă țărănească — chiar dacă ceva mai răsărită, dar totuși o simplă casă — stăpînul feudal fiind un sătean mai înstărit decît ceilalți.

Dar cum arătau casele și curțile boierești în secolele XIV—XV a constituit și mai reprezintă încă o necunoscută în istoriografia românească, întrucît — datorită vitregiei vremurilor — nici un asemenea ansamblu nu a rezistat pînă în zilele noastre.

Dacă imaginea despre reședințele boierești din mediul rural al secolelor XVI—XVIII poate fi mai lesne sugerată, mulțumită mărturiilor călătorilor străini sau știrilor culese din foile de zestre, testamente, liste vamale sau din alte izvoare scrise, cea privitoare la aspectul mai vechilor

[1] B. T. Cîmpina, *Dezvoltarea economiei feudale și începuturile luptei pentru centralizarea statului în a doua jumătate a secolului al XV-lea în Moldova și în Țara Românească*, extras din „Lucrările sesiunii generale științifice ale Academiei R.P.R.", din 2—12 iunie 1950, p. 3—4; Gheorghe Diaconu, *Studii și referate privind istoria României*, I, București, 1954, p. 552—553; *Istoria României*, II, București, 1962, p. 317 și 336; Corina Nicolescu, *Case, conace și palate vechi românești*, București, 1979, p. 15.

[2] *Istoria României*, II, p. 317; Corina Nicolescu, *op. cit.*

[3] H. H. Stahl, *Controverse de istorie socială românească*, București, 1969, p. 83—84.

[4] N. Stoicescu, *Curteni și slujitori. Contribuții la istoria armatei române*, București, 1968, p. 16—17.

[5] Manole Neagoe, *Problema centralizării statelor feudale românești Moldova și Țara Românească*, Craiova, 1977, p. 76.

S C I V A, tomul 36, nr. 4, București, octombrie-decembrie 1985, p. 297—315

reședințe feudale din secolele XIV—XV nu poate fi recompusă decît pe baza cercetărilor arheologice, izvoarele scrise fiind mult prea sărace în această privință.

Pînă nu de mult, deși nu exista nici o îndoială asupra existenței în Moldova, în secolele XIV—XV, a unor ansambluri feudale de tipul curţilor boiereşti, singurele date cu privire la acestea erau furnizate pe de o parte de actele de cancelarie în care se întîlneşte de obicei formula „unde a fost curtea" cutărui boier, fără a putea deduce ceva cu privire la aspectul, amploarea și rolul său, precum şi de cele cîteva capele păstrate — fără îndoială, componente ale unor reşedinţe azi dispărute — aparţinînd unor boieri din a doua jumătate a secolului al XV-lea sau de la începutul celui următor, de felul unora ca Şendrea de la Dolheștii Mari, Tăutu de la Bălinești, Luca Arbore de la Solca sau Gavril Trotrușan de la Părhăuţi.

În documentele de limbă slavă curtea apare sub denumirea de *dvor* sau *udvor*, iar în cele de limbă latină sub cea de *curia* sau *sedes*, acești termeni definind întreg ansamblul edificiilor din cuprinsul său, precum și sediul unui organism administrativ, aflat pe una din cele mai importante moșii boierești. Componentele principale ale acestui tip de complex aulic sînt : locuinţa boierească — edificiu de sine stătător, biserica — paraclis sau capela reşedinţei, precum și construcțiile gospodăreşti şi alte anexe destinate, de multe ori, unui personal numeros, reprezentat de slujitori și curteni.

Din izvoarele scrise privitoare la secolul al XIV-lea şi prima jumătate a celui de-al XV-lea rezultă întotdeauna o distincţie netă între termenii de curte boierească şi acela de casă, împrejurare ce ne permite observaţia că pe de o parte locul de baştină al unui boier, unde își avea casa, nu a constituit întotdeauna și sediul curții sale, iar pe de altă parte că un mare boier putea să deţină mai multe case pe mai multe moșii, dar curtea se afla doar pe una din ele. Chiar dacă unui boier i se întăreşte un alt rînd de curţi, ce au aparţinut unui alt feudal, pe lîngă cele ce le deţine, acelea își pierd funcția lor administrativă, documentul fiind explicit în acest sens întrucît menţionează : „unde au fost curţile". Astfel putem constata că, în două cazuri, mari feudali de felul unui Toader Pitic [6] sau a unuia ca Zianco [7], deţin cîte două case în sate diferite, aşa după cum același Zianco stăpînește, cu mult înainte de 14 iulie 1451, și o curte la Davideşti [8]. La sfîrşitul secolului al XIV-lea Bratul Netedul deși dispunea, după cum vom vedea în rîndurile următoare, de o reședință la Netezi, curtea o avea în Cîmpul lui Dragoş, în satul ce mai tîrziu se va numi Petreni, după numele lui Petru Ungureanu în posesia căruia a ajuns [9]. Deosebit de sugestiv ne apare documentul din 8 octombrie 1462 în care feudalul Duma Negru este menţionat ca deţinînd, încă din prima jumătate a secolului al XV-lea, o curte la Gîdinţi și o cetate la Muncei [10], împrejurare ce ne permite să facem o distincţie netă între curte, cu aspectul și rosturile ei pe de o parte, și cetatea pe de altă parte.

Numărul total al curţilor ce pot fi atribuite cu ajutorul documentelor scrise celei de-a doua jumătăți a secolului al XIV-lea este de 10, iar a

[6] *DRH*, A, vol. I, nr. 37, p. 52.
[7] *DRH*, A, vol. II, nr. 12, p. 13.
[8] *Ibidem*.
[9] *DRH*, A, vol. I, nr. 159, p. 221.
[10] *Ibidem*, nr. 41, p. 60 ; *DRH*, A, vol. II, nr. 112, p. 161.

celor din prima jumătate a secolului al XV-lea de 22. De fiecare dată ele aparţin unor înalţi feudali, membri ai sfatului domnesc şi deţinători ai unor dregătorii importante în calitate de vornici, postelnici, logofeţi, pîrcălabi, vistieri, spătari şi comişi, împrejurare ce pledează pentru opinia potrivit căreia curţile au deţinut un rol politico-administrativ în sistemul de organizare a Moldovei. Astfel întîlnim pe Giulea din Giuleşti [11], pe Bratul Netedul de la Netezi [12], dar avînd curtea în Cîmpul lui Dragoş [13], pe Petru Vrană de lîngă Horodnic [14], pe Duma Negru cu o curte la Gîdinţi şi o cetate la Muncei [15], pe Oană Vornicul de la Tulova [16], pe Ioan Jumătate de la Giumătăţeni [17], pe Dumbravă de la Dvorişte [18], pe Anuşca de la Vorona [19] sau pe Andrieş Slujăscul de la Slujeşti [20]. Acestora li se adaugă în prima jumătate a secolului al XV-lea fiii lui Oană de la Tulova, pe nume Lazăr, Stanciu şi Costea, fiecare deţinînd la rîndul lor cîte o curte (la Tulova Gîdinţi — fostă a lui Duma Negru — şi la Seliştea) [21], fiii lui Ioan Jumătate şi anume Jurju Jumătate de la Giumătăţeni şi Mîndrul de la Balinţi [22], Rosomac de la Hirova [23], Hodco Costici de la Vorona [24], Petru Hudici de la Mîndreşti [25], Petru Ungureanu de la Petreşti [26], Mihail (Mihu) de la Ciumăleşti [27], Ion Porcu de la Porceşti [28], Zianco de la Davideşti [29], Neagoe de la Negoeşti [30], Tador Limbădulce de la Brănişteni [31], Iurie de la Şizcăuţi [32], Sin de la Hotin [33], Nicoară Sîrbescul ce preia de la Duma Negru curtea de la Gîdniţi şi cetatea de la Muncei [34], Creţu de la Ialan şi fiul său Benea [35], Ilea Huru de la Hurueşti [36], Deniş din Seliştea de la Obîrşia Soloneşului [37], Toader Pitic de la Piticeni [38] şi Druje cel Bătrîn de la Drujeşti [39].

Dar utilizarea izvoarelor scrise ca unică sursă de informare a avut drept rezultat, nu de puţine ori, formularea unor puncte de vedere, a căror confruntare ulterioară cu imaginea oferită de cercetările arheologice a relevat caracterul limitat şi chiar discutabil al acestor încheieri.

[11] *DIR*, A, veac XVII, vol. I, nr. 316, p. 232—233.
[12] *DRH*, A, vol. I, nr. 2, p. 3—4.
[13] *Ibidem*, nr. 159, p. 221.
[14] *DRH*, A, vol. II, nr. 200, p. 302.
[15] *DRH*, A, vol. I, nr. 41, p. 60; *DRH*, A, vol. II, nr. 112, p. 161.
[16] *DRH*, A, vol. I, nr. 90, p. 135.
[17] *Ibidem*, nr. 99, p. 146.
[18] *Ibidem*.
[19] *Ibidem*, nr. 120, p. 173.
[20] *DRH*, A, vol. II, nr. 79, p. 115.
[21] *DRH*, A, vol. I, nr. 90, p. 135.
[22] *Ibidem*, nr. 99, p. 146.
[23] *Ibidem*, nr. 123, p. 175.
[24] *Ibidem*, nr. 120, p. 173.
[25] *Ibidem*, nr. 139, p. 194.
[26] *Ibidem*, nr. 159, p. 221.
[27] *Ibidem*, nr. 252, p. 356.
[28] *Ibidem*, nr. 282, p. 402—403.
[29] *DRH*, A, vol. II, nr. 12, p. 13.
[30] *Ibidem*, nr. 33, p. 46; nr. 48, p. 68.
[31] *Ibidem*, nr. 51, p. 74.
[32] *Ibidem*, nr. 59, p. 88.
[33] *Ibidem*.
[34] *Ibidem*, nr. 112, p. 161.
[35] *Ibidem*, nr. 140, p. 201.
[36] *Ibidem*, nr. 183, p. 271.
[37] *Ibidem*, nr. 201, p. 304.
[38] *DIR*, A, veac XVI, vol. I, nr. 508, p. 568.
[39] *Ibidem*, nr. 227, p. 257.

Cercetările arheologice din ultimii ani desfăşurate în aşezările medievale rurale de la răsărit de Carpaţi au condus la identificarea pe teren a unor reşedinţe feudale aparţinînd secolului al XIV-lea, împrejurare ce poate fi socotită cu totul excepţională întrucît oferă pentru prima dată perspectiva formării unei imagini, chiar dacă deocamdată parţiale, asupra acestor centre de viaţă feudală şi a stabilirii locului şi rolului lor în societatea medievală românească. Elementele de plan şi particularităţile de ordin decorativ relevate de aceste cercetări permit o abordare mai largă a problemei reşedinţelor feudale — parte componentă a satului medieval românesc — pledînd pentru existenţa unei arhitecturi de tip feudal ce aparţine unui orizont cultural comun întregii lumi româneşti.

În momentul de faţă ne vom rezuma, însă, la prezentarea vestigiilor doar a uneia din seria de reşedinţe identificate şi anume cea de la Netezi (jud. Neamţ), celelalte, precum cele de la Rădăuţi [40], Vornicenii Mari [41], Volovăţ [42] şi Giuleşti [43], toate în judeţul Suceava, fiind prezentate de descoperitorii lor cu alte prilejuri.

Este vorba de descoperirea la limita de vest a actualului sat Netezi (com. Grumăzeşti, jud. Neamţ) într-un pitoresc cadru natural, lîngă pîrîul ce poartă acelaşi nume, pe locul cunoscut pînă azi sub numele de „Brătuleţ", a unui complex feudal reprezentat de o locuinţă şi de un lăcaş de cult, ambele ridicate la vremea lor din piatră (fig. 1).

Dacă locuinţa a fost descoperită pe terasa inferioară a pîrîului Netezi lăcaşul de cult se afla la circa 135 m spre nord de aceasta, pe o terasă imediat superioară.

Deşi satul Netezi nu apare în izvoarele scrise decît abia la sfîrşitul secolului al XVI-lea, în 1598, cînd Ieremia Movilă întăreşte satul — aflat pînă atunci şi de mai multă vreme în cuprinsul ocolului Tîrgului Neamţ — învecinatei mănăstiri Topoliţa [44], cele mai vechi urme de cultură materială din aceste locuri sînt mult anterioare şi constau din fragmente ceramice aparţinînd primei jumătăţi a secolului al XIV-lea (fig. 3/1—4), descoperite într-un nivel de vieţuire destul de consistent, anterior momentului edificării locuinţei şi bisericii. Ceramica descoperită prezintă caracteristicile proprii celei ce îndeobşte este datată spre mijlocul secolului al XIV-lea în aşezările de la Suceava, Rădăuţi sau Baia [45].

Prima suprafaţă cercetată, cea de pe terasa inferioară a pîrîului, a permis punerea în evidenţă a fundaţiilor unei locuinţe realizate din piatră. Cea mai mare parte a materialului de construcţie fiind, însă, recuperat, în unele porţiuni nu a mai putut fi surprinsă nici măcar fundaţia, ci numai şanţul acesteia, golit de conţinut. Din analiza profilelor arheologice rezultă că nivelul de construcţie al edificiului este reprezentat de un strat de mortar ce suprapune solul brun în a cărui compoziţie au fost descoperite

[40] Lia Bătrîna şi Adrian Bătrîna, în *Documente recent descoperite şi informaţii arheologice*, Bucureşti, 1984, p. 69—77.

[41] Mircea D. Matei şi Emil I. Emandi, *Habitatul medieval rural din Valea Moldovei şi din bazinul Şomuzului Mare (secolele XI—XVII)* Bucureşti, 1982, p. 104—153.

[42] Alexandru Artimon, SCIVA, 32, 1981, 3, p. 384—405.

[43] Lia Bătrîna, Adrian Bătrîna, Ion Vătămanu şi Ştefan Scorţanu, CA, 6, 1983, p. 79—93.

[44] *DIR*, A, Moldova, vol. IV, nr. 264, p. 210—211.

[45] Elena Busuioc, *Ceramica de uz comun nesmălţuită din Moldova*, Bucureşti, 1975, p. 14, 16—28, fig. 3/1—7; Eugenia Neamţu, Vasile Neamţu, Stela Cheptea, *Oraşul medieval Baia în sec. XIV—XVII*, Iaşi, 1980, p. 206, fig. 54/5, 7, p. 207, fig. 55/9; Lia Bătrîna şi Adrian Bătrîna, SCIVA, 31, 1980, 4, p. 606—607; fig. 3/1—3.

fragmentele ceramice din prima jumătate a secolului al XIV-lea. Anterior săpării șanțurilor de fundație are loc un proces de defrișare a suprafeței prin foc, procedeu utilizat adeseori de constructorii medievali.

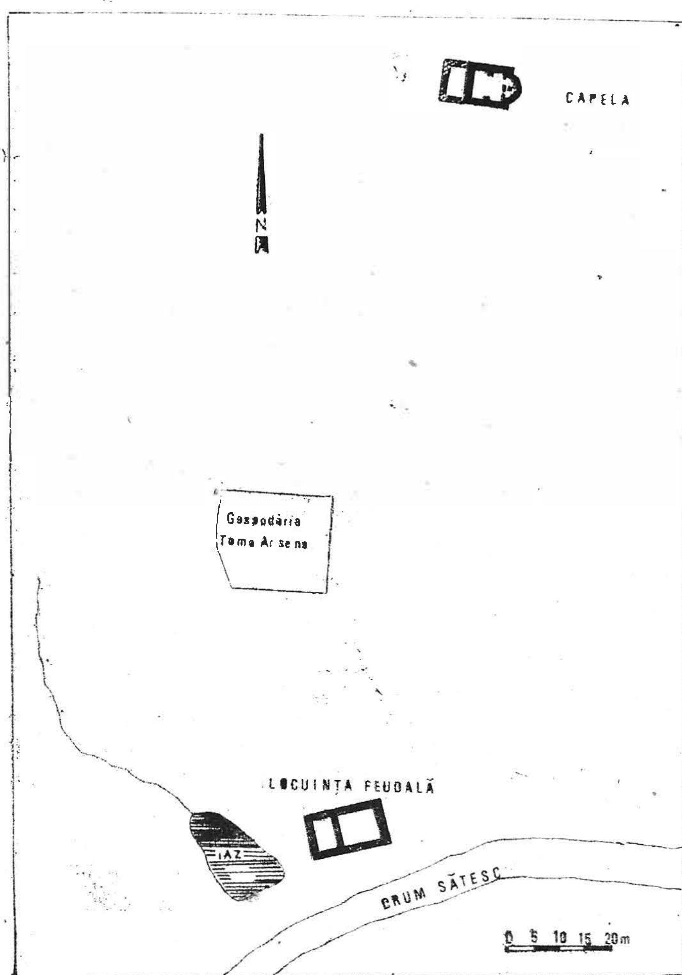

Fig. 1. Plan de situație cuprinzînd capela și locuința feudală de la Netezi (jud. Neamț).

În interiorul locuinței nivelul de construcție este suprapus nemijlocit de un suport de mortar pe care a fost amenajată o pardoseală din dale de piatră, din care nu s-au mai păstrat decît amprentele sale. Exteriorul a beneficiat și el de amenajări corespunzătoare constînd dintr-un strat de argilă bine compactată cu rol de hidroizolare și un trotuar realizat din piatră de rîu.

Urmărind în continuare succesiunea depunerilor arheologice se remarcă un strat de pămînt brun, cu pigmenți de cărbune și chirpici, depus după dezafectarea locuinței. Odată cu prima acțiune de recuperare a materialului de construcție vor apărea și straturile de moloz ce vor acoperi în întregime suprafața locuinței.

De dimensiuni apreciabile (13,50 × 7,10 m la exterior) pentru vremea în care a fost ridicată, locuința identificată la Netezi dispune de fundații ușor decroșate, cu adîncimea de 0,60 m. Elevația, lată de 0,80 m, se păstrează în cîteva locuri pe o înălțime de cel mult 0,25 m și este realizată în tehnica zidăriei cu emplecton. Fețele interioare și exterioare au fost zidite din blocuri de piatră de carieră, spațiile dintre ele fiind umplute cu spărtură de piatră și mortar. Tehnica folosită și aspectul general al zidăriei, finisajele și amenajările exterioare dovedesc cunoștințele temeinice ale meșterilor ce au realizat această construcție și vorbesc despre gusturile și posibilitățile comanditarului (fig. 4/2).

Datorită acțiunii sistematice de recuperare a materialelor de construcție, petrecută încă din vechime, nu ne-au parvenit piese litice fasonate și profilate — de felul pragurilor, a montanților sau lintourilor — ce trebuie să fi delimitat ușile și ferestrele sau să fi împodobit fațadele și interioarele locuinței. Existența cel puțin a unora dintre aceste piese ne este dovedită de lăcașurile lăsate în mortarul zidăriei de către pragul și montanții intrării amplasate pe latura de est a construcției. Potrivit acestor urme, pragul era realizat dintr-un bloc de piatră paralelipipedic cu lungimea de 1,50 m.

Spațiul interior era compartimentat în două încăperi, dintre care cea mai mare, în suprafață de 39,20 m² (8 × 4,90 m), era plasată la răsărit, comunicînd cu exteriorul, iar cea mai mică, cu o suprafață de 17,90 m² (4,90 × 3,65 m), se afla la vest (fig. 1).

Datele cu privire la amenajările interioare ale acestei construcții sînt destul de sumare și rezultă în principal din interpretarea materialelor aflate în stratul de moloz. Dacă funcționarea unei pardoseli din dale de piatră nu poate fi pusă sub semnul îndoielii — date fiind amprentele lăsate de ea în suportul de mortar —, descoperirea unor cărămizi cu caneluri dispuse longitudinal pe fețe și a unor bucăți de chirpici ars ne permite să opinăm pentru existența unui sistem de încălzire reprezentat, probabil, de o sobă simplă, fără cahle, plasată la un nivel superior, întrucît la parter nu s-a găsit urma vreunui soclu de sobă. Aceasta cu atît mai mult cu cît în ultimele decenii ale secolului al XIV-lea sobele cu cahle-oale sînt prezente la răsărit de Carpați în cuprinsul curților domnești [46] sau în mediul urban [47].

Ni se pare firesc ca această construcție să fi aparținut tipului de locuință-turn întîlnită și în alte provincii istorice românești — precum la Cuhea [48] în Maramureș sau în Țara Hațegului [49] — în această vreme. În aceste condiții ne putem explica mai ușor și absența sistemului de încălzire de la nivelul parterului.

În ceea ce privește materialul arheologic descoperit în aria ocupată de locuință, se remarcă în primul rînd cantitatea sa redusă, împrejurare explicabilă dacă se are în vedere perioada relativ scurtă de funcționare a sa, cît și acțiunea sistematică de recuperare, încă din vechime, a materialelor de construcție și a inventarului gospodăresc. Cu toate acestea în

[46] Este cazul reședinței lui Petru I din cuprinsul Curții Domnești de la Suceava, unde au fost descoperite numeroase cahle provenite de la o sobă (Cf. Lucian Chițescu, CA, 1, 1975, p. 247—249 și fig. 5).

[47] O locuință orășenească ce a funcționat la Tîrgu Neamț în ultimele decenii ale secolului al XIV-lea a fost prevăzută cu o sobă realizată din cahle, așa după cum o dovedesc cele peste 70 de piese descoperite (Cercetări inedite, Lia Bătrîna și Adrian Bătrîna).

[48] Radu Popa, Mircea Zdroba, *Șantierul arheologic Cuhea*, Baia Mare, 1966, p. 10—18.

[49] Radu Popa, BMI, 3, 1973, p. 54—66.

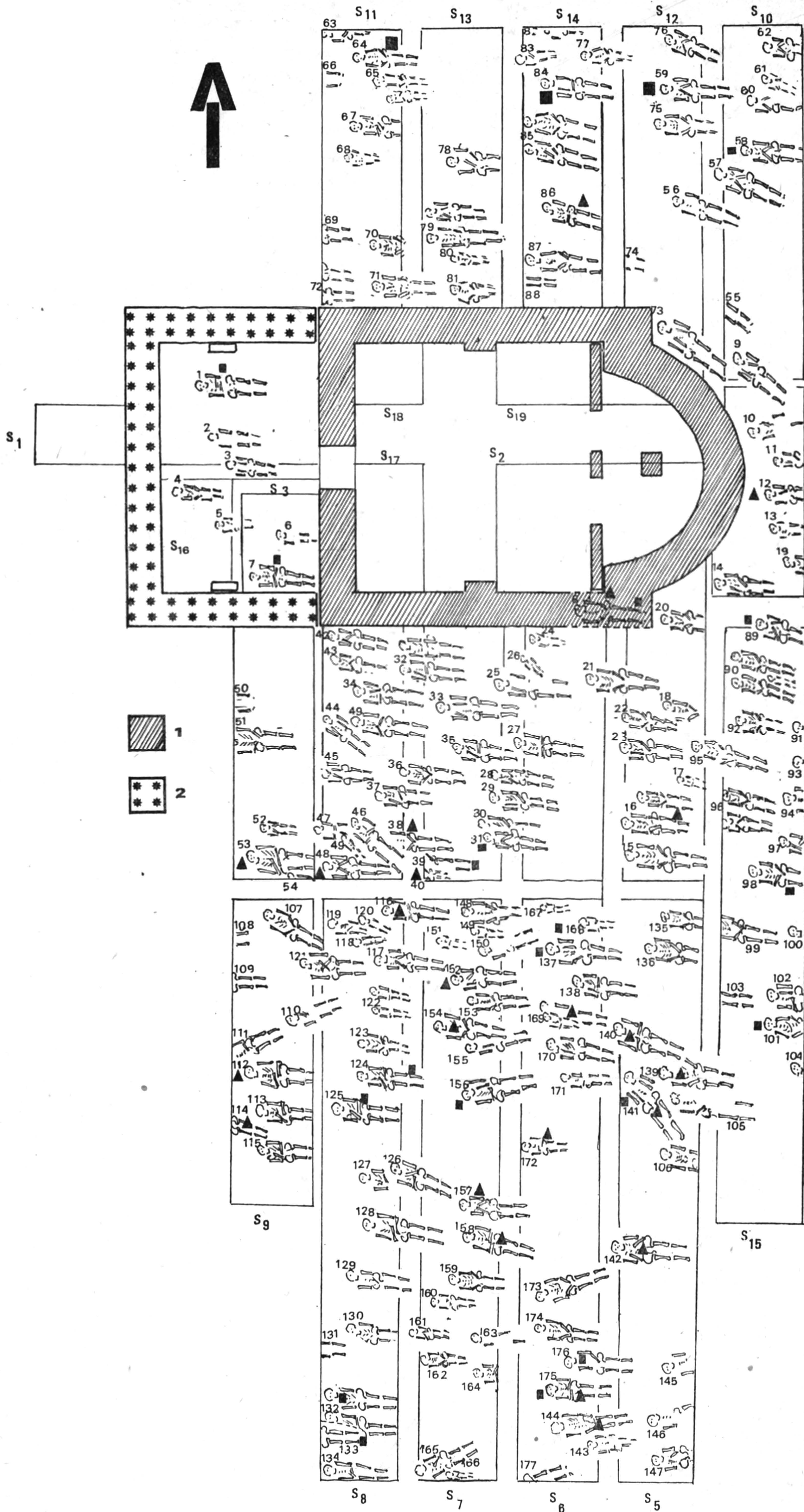
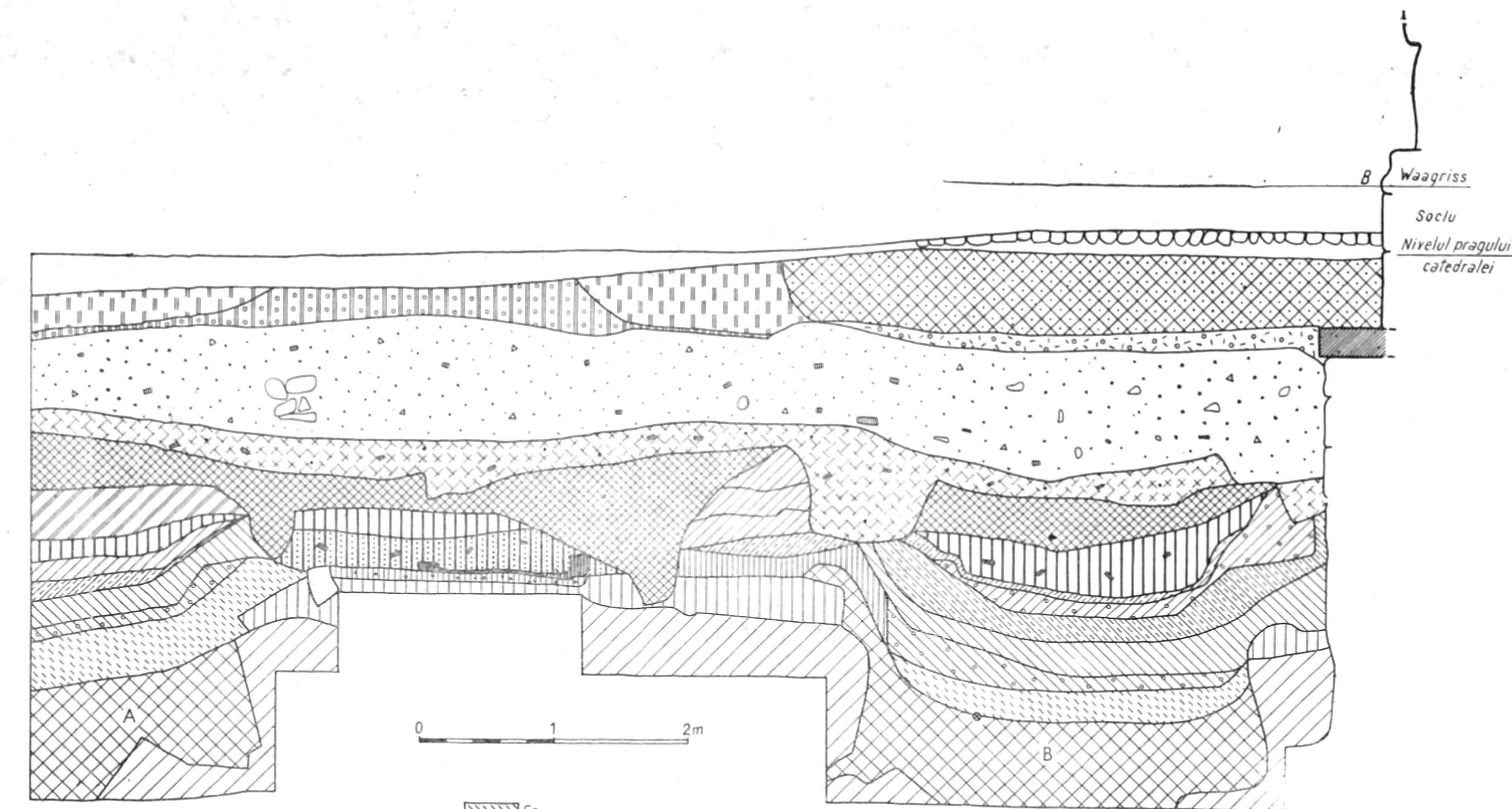

Fig. 2. Planul de situaţie al capelei şi cimitirului de la Netezi, cu prima (1) şi a doua fază (2) de funcţionare a lăcaşului. O parte din morminte au conţinut monede (▲), iar altele piese (■) de inventar funerar.

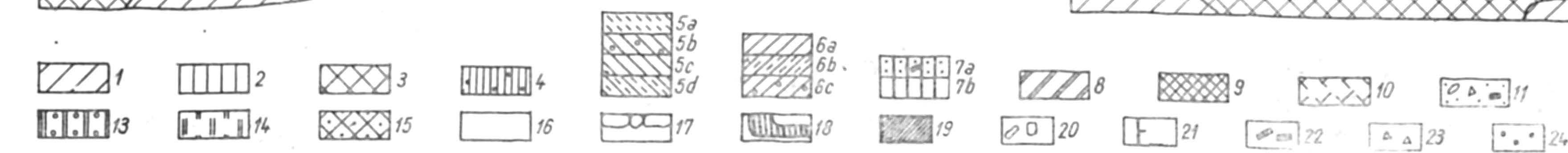

Fig. 3. Profilul de nord al secțiunii C XVII; 1. Pămîntul viu; 2. Humus antic 3. Bordeie (A și B, între anii 106 — 117); 4. Nivel (anii 106 — 117); 5a, b, c, d. Nivelări — prima jumătate a sec. II; 6 a, b, c. Nivelări — prima jumătate a sec II (la bază monedă de la *Hadrian* — an. 117 — 130); 7a, b. Niveluri și depuneri din, respectiv, a doua jumătate a sec. II și prima jumătate a sec. III; 8. Strat din sec. III; 9. Depuneri din sec. IV — V; 10. Strat din sec. VI; 11. Strat format de umpluturile gropilor necropolei din sec. XII; 12. Nivel constructiv — prima jumătate a sec. XIII; 13. Strat — a doua jumătate a sec. XIII; 14. Strat — prima jumătate a sec. XVI; (ab.1512?); 15. Umpluturi și nivelare — prima jumătate a sec. XVIII; 16. Nivel modern; 17. Pavaj din bolovani; 18. Vatră; 19. Urme de arsură; 20. Pietre; 21. Soclu; 22. Cărămizi; 23. Fragmente de țigle; 24. Cărbune; 25. Monedă.

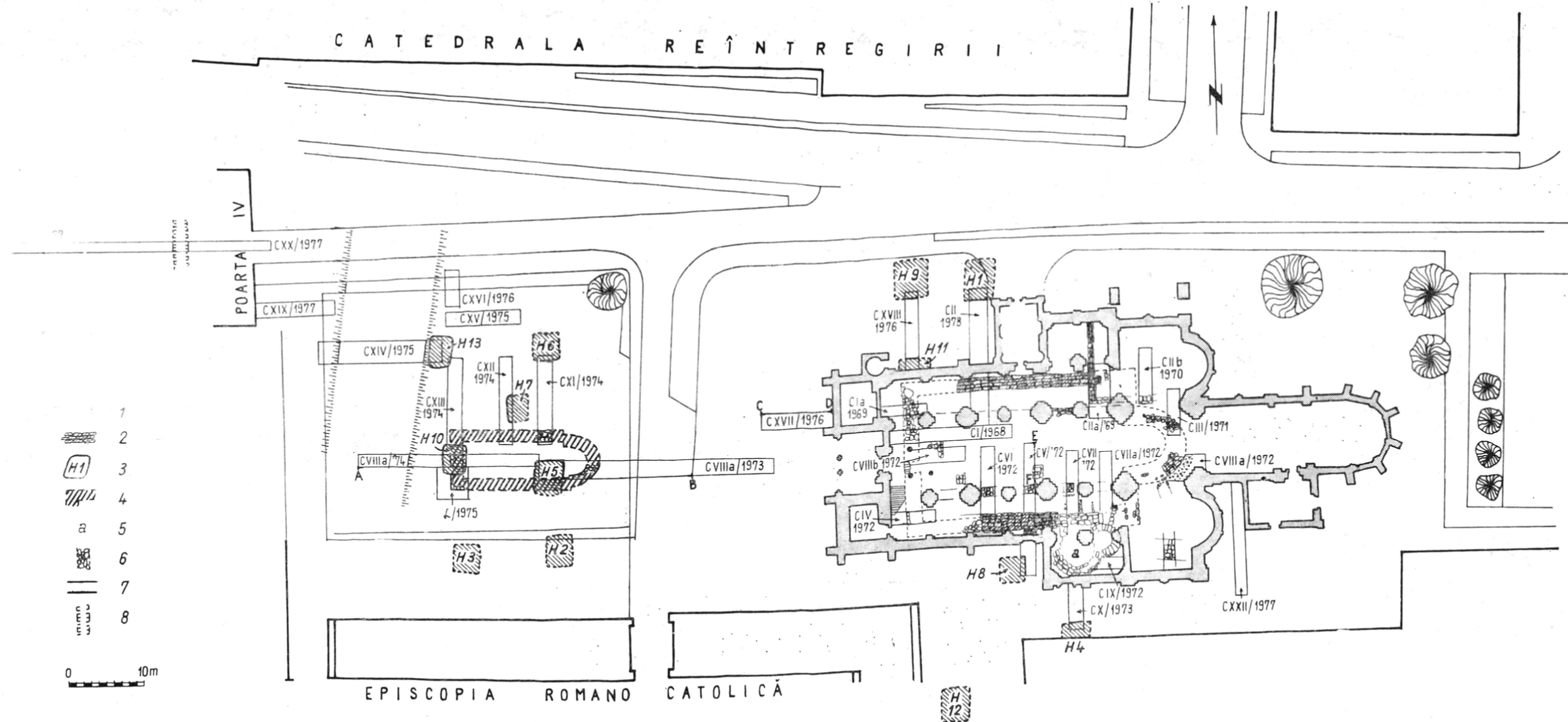

Fig. 1 Planul general al cercetărilor. 1. Valul. 2. Zidurile termelor. 3. Locuințe din a doua jumătate a sec. IX. 4. Monument ecleziastic din prima jumătate a sec. XI. 5. Rotonda. 6. Absida și fragmente din zidurile monumentului coleziastic din a doua jumătate a sec. XI. 7. Catedrala actuală (sec. XIII). 8. Fundație zid (sec. XVI?).

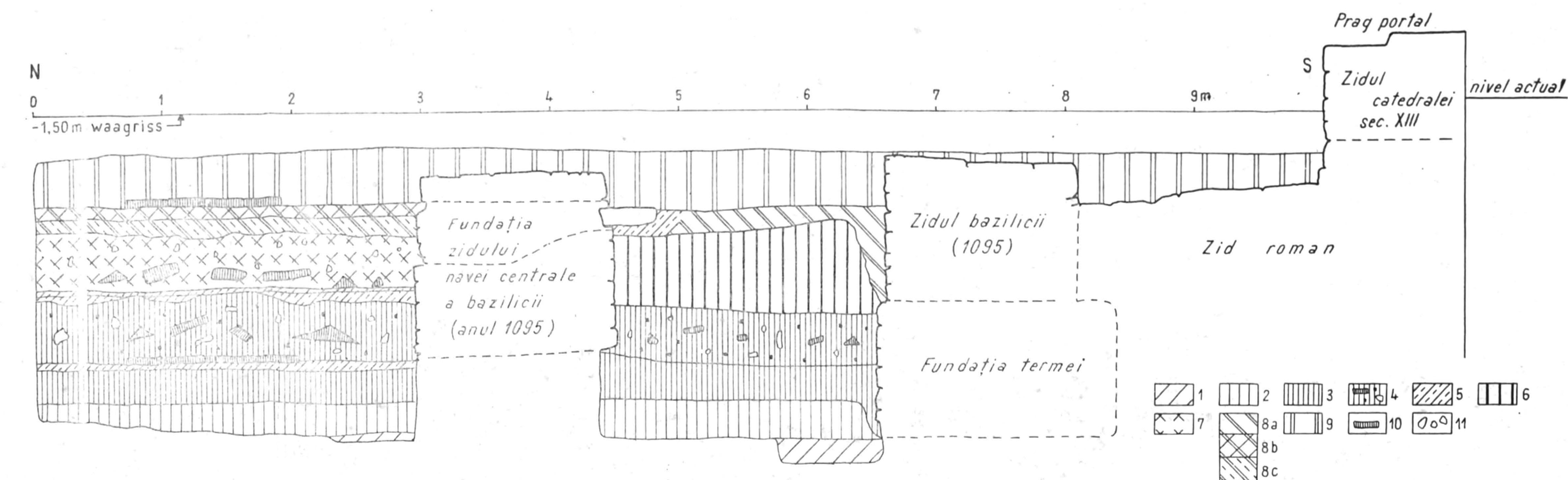

Fig. 4. Profilul de est al secțiunii CV; 1. Pămîntul viu; 2. Humus antic; 3. Strat, sec. II; 4. Umpluturi (a doua jumătate a sec. III?); 5. Nivelare și podea din lut, sec. VI; m.5. Nivelare — a doua jumătate a sec. XI; 6. Depuneri — sec. IV — V; 7. Umplutura locuinței din sec. VI; 8a, b, c. Nivelări și pat de pardoseală din a doua jumătate a sec. XI; 9. Umpluturi moderne; 10. Cărămizi pavimentare; 11. Pietre.

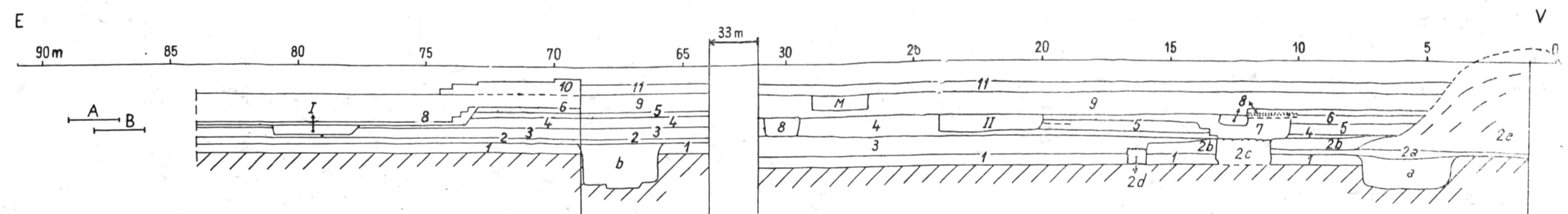

Fig. 2 Tabloul sinoptic al stratigrafiei arheologice (ax, vest-est). 1. Humus antic; a, b, bordeie (între anii 106—117): 2a. Nivelări și strat din prima jumătate a sec. II; 2b. Strat de balast; 2c. Via Sagularia; 2d. Zid de sprijin; 2e. Valul: 3. Niveluri și două straturi, respectiv din a doua jumătate a sec. II și prima jumătate a sec. III; 4. Depuneri din IV—V; 5. Strat sec. VI; 6. Depuneri din sec. VII—VIII; 7. Strat și locuință—a doua jumătate a sec. IX; 8 (m. 10—15) Nivelul constructiv și fundația zidului de vest al monumentului ecleziastic din prima jumătate a sec. XI; 8 (m. 30). Fundația absidei monumentului din prima jumătate a sec. XI; 8 (m. 75). Nivelul monumentului ecleziastic din a doua jumătate a sec. XI. 9. Stratul format de umpluturile gropilor necropolei din sec. XII; 10. Nivelări din prima jumătate a sec. XIII. M. Mormînt din prima jumătate a sec. XIII; 11. Nivelări din sec. XVI—XVII și prima jumătate a sec. XVIII.

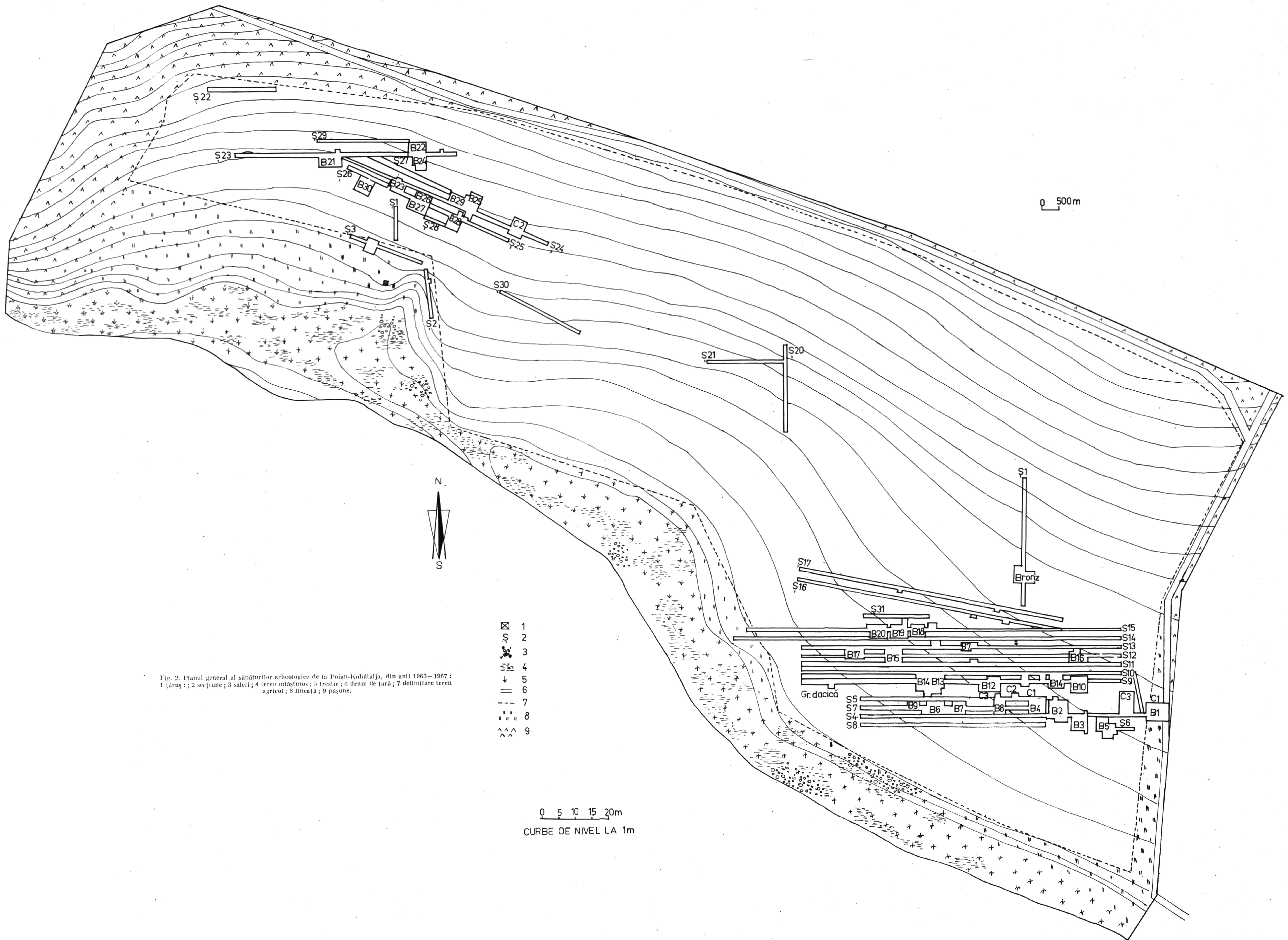

Fig. 2. Planul general al săpăturilor arheologice de la Poian-Köhálalja, din anii 1963—1967 : 1 ţăruş : ; 2 secţiune ; 3 sălcii ; 4 teren mlăştinos ; 5 trestie ; 6 drum de ţară ; 7 delimitare teren agricol ; 8 fineaţă ; 9 păşune.

nivelul corespunzător etapei de funcționare a locuinței s-au aflat suficiente materiale ceramice, caracteristice epocii lui Petru I [50], ce au permis *datarea complexului în ultimul sfert al secolului* al *XIV-lea*. Pasta din care sînt lucrate vasele este de bună calitate, arderea fiind realizată fie în mediu reducător fie, mai rar, în mediu oxidant. Forma este cea de oală-borcan, cu profilul buzei mai elaborat, căruia nu-i lipsește acea nervură caracteristică ce-i marchează limita inferioară la exterior (fig. 3/5—9).

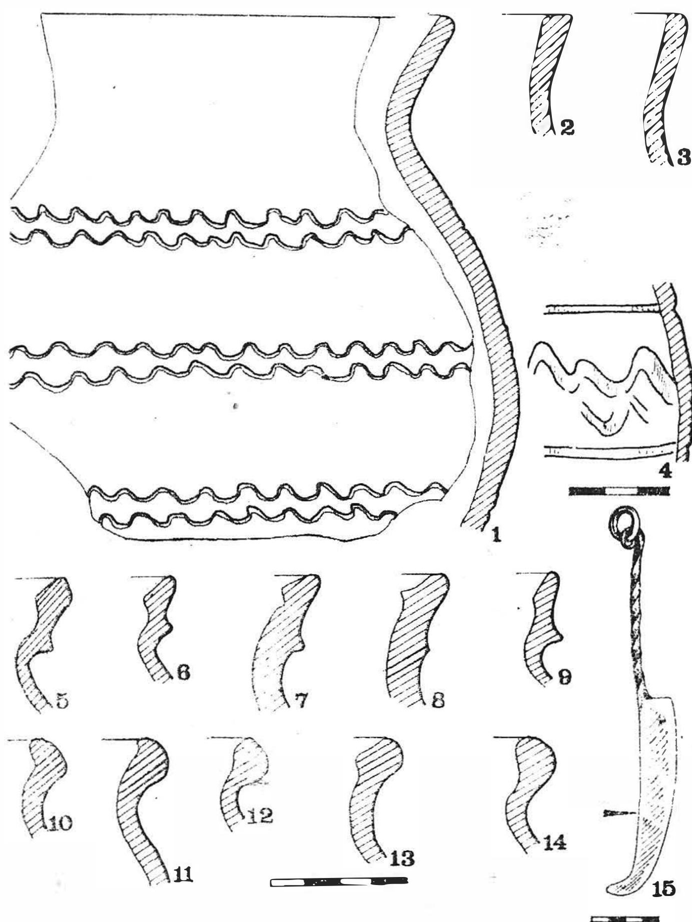

Fig. 3. Profile de materiale ceramice din prima jumătate a sec. al XIV-lea (1—4), din a doua jumătate a sec. al XIV-lea (5—9), din prima jumătate a sec. al XV-lea (10—14) și un cuțit de pielărie (15) descoperite în sectorul locuinței de la Netezi.

O deosebită importanță în precizarea momentului dezafectării locuinței o prezintă uneltele — între care un cuțit de pielărie cu vîrful lamei curbat (fig. 3/15) — și fragmentele ceramice aflate în nivelurile sale de demolare (fig. 3/10—14), fragmente care din punct de vedere tipologic nu depășesc începutul secolului al XV-lea [51], stabilind astfel data abandonării construcției la începutul secolului amintit.

[50] Elena Busuioc, *op. cit.*, p. 26 și urm.
[51] *Ibidem*, p. 49 și urm.

Datarea locuinței de la Netezi în ultimul sfert al secolului al XIV-lea permite unele observații de o deosebită importanță în conturarea peisajului arhitectural al teritoriului est-carpatic de la începuturile statului feudal de sine stătător. Pînă de curînd, pentru a doua jumătate a secolului al XIV-lea, în domeniul arhitecturii de zid ne erau cunoscute doar ansambluri cu caracter militar de felul cetăților de la Șcheia, Suceava sau Neamț, sau lăcașuri de cult, precum cele de la Rădăuți, Siret sau Volovăț, arhitectura civilă neputînd fi ilustrată prin nici un exemplu, chiar dacă cercetările arheologice de la Suceava [52], Siret [53], Baia [54] și Tîrgu Neamț [55] au cunoscut o oarecare amploare.

Descoperirea ansamblului de la Netezi vine să deschidă un nou capitol — cel al arhitecturii civile de zid din epoca mușatină. O atare prezență, chiar dacă, deocamdată, este singulară în peisajul arhitectural al Moldovei primilor Mușatini, sugerează existența și a altor locuințe de zid, dintre care cele din cuprinsul curților vor fi beneficiat de un program de arhitectură mult mai amplu.

Cea de-a doua suprafață cercetată, aflată la 135 m spre nord de locuință, conține vestigiile unei biserici de plan dreptunghiular, construită din piatră, cărămidă intervenind doar în puține cazuri, cu lungimea totală de 15,75 m și lățimea de 8 m (fig. 2 și 4/1). Alcătuită inițial din altar și naos, cărora li se adaugă într-o a doua etapă un pronaos, edificiul prezintă o zidărie îngrijită, cu fundațiile adînci de 0,50 m ușor decroșate. Elevația beneficiază de aceeași tehnică constructivă întîlnită în cuprinsul locuinței, constatare ce pledează pentru contemporaneitatea lor.

Absida altarului, decroșată la interior și exterior, are un traseu semicircular cu lățimea de 0,90 m, dealtfel ca și a restului zidăriei de piatră. În axul longitudinal, la o distanță de 0,90 m în raport cu fața interioară a absidei, se află soclul mesei altarului, zidit din cărămidă, în secțiune pătrată cu latura de 0,70 m. Traseul iconostasului este marcat de o zidărie de cărămidă — de factură și dimensiuni identice (26 × 11 × 8 cm) cu al acelora descoperite în cuprinsul locuinței — păstrată pe o înălțime de cel mult 0,50 m și lată de 0,40 m. Accesul dinspre naos spre altar se efectua prin două uși dispuse simetric față de ax și avînd lățimea de 0,90 m. Naosul, de plan cvasi-pătrat (cu dimensiunile de 6,18 × 5,90 m), dispune de o pereche de pile angajate (de 1 × 0,40 m) în axul transversal al încăperii ce sugerează o boltire semicilindrică longitudinală susținută de un arc dublou. Pe latura de vest, în axul longitudinal, se află o ușă cu lățimea de 1 m, așa după cum ne indică pragul și lespedea de piatră păstrate, precum și lăcașurile în care au fost încastrați montanții.

Pronaosul, de formă dreptunghiulară (cu dimensiunile de 6,18 × 4,00 m), a fost adăugat nucleului inițial la scurt timp după ridicarea acestuia, tehnica de construcție utilizată, grosimea zidurilor și adîncimea fundațiilor fiind asemănătoare cu cele ale altarului și naosului. Prezența unor pile angajate, de această dată din cărămidă, pe laturile de nord și de sud ale încăperii, ale căror rosturi se leagă evident de sistemul de boltire folosit, ne îndreptățesc să apreciem că și în pronaos accesul se efectua tot pe latura sa de vest.

[52] Lucian Chițescu, *op. cit.*; M. D. Matei și Emil I. Emandi, Suceava. Anuarul muzeului județean, 4, 1977, p. 105–118.
[53] Lucian Chițescu, RMM-MIA, 3, 1975, p. 49–50.
[54] Eugenia Neamțu și colaboratori, *op. cit.*, p. 20–38.
[55] Cercetări inedite datorate autorilor.

În ceea ce privește amenajările și finisajele interioare, amprentele de mortar aflate pe nivelul de călcare, precum și porțiunile de tencuială păstrată *in situ* ne dovedesc că lăcașul de cult a beneficiat de o pardoseală din lespezi de piatră, iar pereții au fost tencuiți fără să primească o zugrăveală pictată.

Încadrarea cronologică a monumentului a putut fi făcută cu ajutorul pieselor descoperite în cuprinsul necropolei din care au fost surprinse și cercetate 177 de morminte (fig. 2). Un număr de 7 morminte au fost săpate în suprafața pronaosului, vădind rosturile funerare ale acestuia, iar restul de 170 s-au aflat la exterior. În stadiul actual al cercetărilor, deși a fost investigată o suprafață totală de 510 m^2, nu au putut fi precizate limitele necropolei. Totuși, ținînd cont de faptul că necropola s-a organizat în jurul unui lăcaș de cult, iar mormintele nu au fost săpate prea departe de acesta, putem aprecia, păstrînd cuvenitele rezerve, că numărul de 177 de morminte reprezintă circa 60% din cel total al înhumaților. Și pentru că sîntem în domeniul statisticii nu ni se par lipsite de interes unele precizări referitoare la vîrsta înhumaților și tipul de morminte prezente în cuprinsul necropolei. Toate mormintele au fost practicate în gropi simple cu sau fără urme de sicrie, gropi ce au conținut un număr de 188 de schelete dintre care 116 au aparținut unor adulți, iar restul de 72 unor copii sau adolescenți. Evident că numărul mai mare de înhumați (188) în raport cu cel al gropilor de morminte (177) se datorește prezenței a 9 morminte duble și a unuia triplu, care se adaugă celor ce conțin un singur schelet.

Majoritatea mormintelor respectă cu strictețe orientarea bisericii, abia cele mai tîrzii manifestînd unele devieri, ușor explicabile, dacă ținem cont de împrejurarea că de la o vreme, deși lăcașul va fi dezafectat, cimitirul va continua să funcționeze.

Și pentru a completa datele de ordin statistic trebuie să arătăm că din cele 177 de morminte, un număr de 42 au conținut piese de inventar, raportul fiind deci de 4 : 1. Din rîndul celor cu inventar 23 de morminte au avut una sau mai multe monede — 20 cu cîte una, două cu cîte două și unul cu trei monede —, iar un număr de 22 conțin diferite accesorii vestimentare sau de încălțăminte, obiecte de cult, podoabe și diverse obiecte de fier. Trei dintre morminte conțin atît monede, cît și alte piese de inventar.

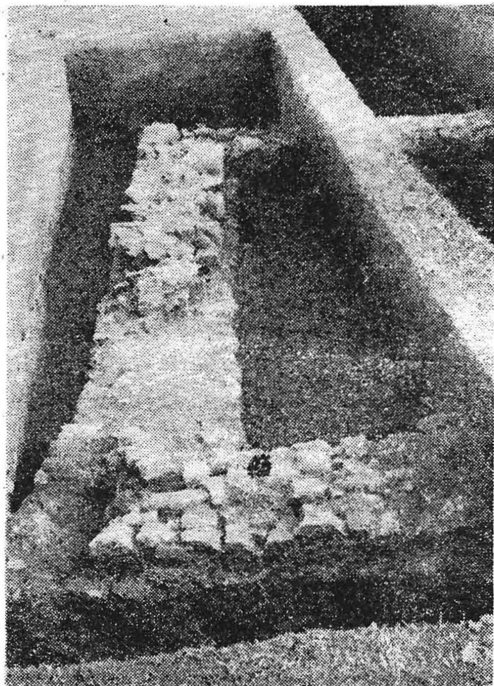
Inventarul numismatic, destul de bogat, ne-a permis încadrări cronologice destul de strînse. Astfel, cei doi groși ce provin din monetăria lui Petru I — descoperiți în M_{12} și M_{10} — demonstrează că *cel tîrziu în ultimele două decenii ale secolului al XIV-lea reședința feudală de la Netezi funcționa*. Această datare este susținută și de observația că dispoziția în plan a celor două morminte amintite indică existența unui număr de circa 20 de morminte anterioare acestora, împrejurare ce pledează pentru o datare a ansamblului la începuturile domniei lui Petru I.

Cît privește pronaosul, prezența unui gros de argint emis de Iliaș I (1432—1433; 1435—1436) pe nivelul său exterior de călcare dovedește că într-o epocă anterioară, care nu pare a fi mai tîrzie de domnia lui Alexandru cel Bun, are loc adosarea acestui compartiment la nucleul inițial.

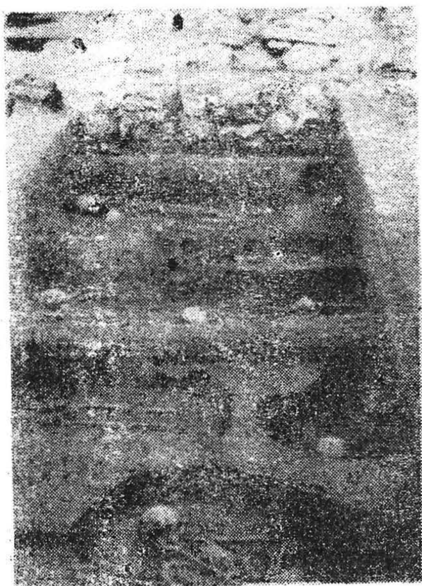
Durata de funcționare a lăcașului socotim a nu fi depășit primele două decenii ale secolului al XVII-lea, reperul cronologic fiind oferit de M_8 ce suprapune și deranjează zidul demantelat din colțul de sud-est al

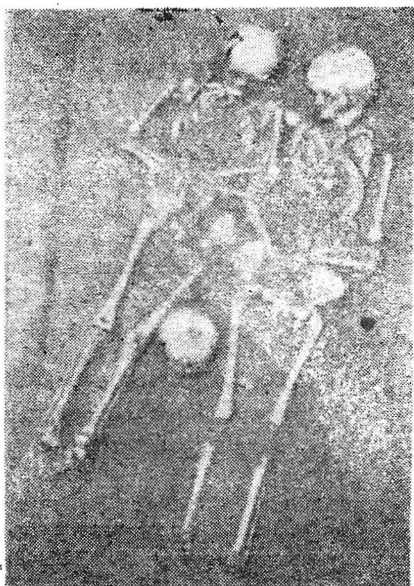
1

2

3

4

Fig. 4. Traseul de nord al capelei (1) și latura de est a locuinței (2) de la Netezi. Morminte de pe latura de sud a bisericii (3) și mormîntul triplu — M 90(4).

naosului și conține în mîna inhumatului doi dinari dintre care unul emis de Matiaș al II-lea în 1618, iar cel de-al doilea de Ferdinand al III-lea în 1630.

Întregul interval de funcționare a bisericii, cuprins între ultimul sfert al secolului al XIV-lea și mijlocul secolului al XVII-lea, este acoperit cu emisiuni monetare din secolele XV—XVII, aflate în mîinile înhumaților, prezențe ce indică utilizarea neîntreruptă a bisericii și a necropolei. Această constatare este întărită de observația că mormintele sînt dispuse în șiruri, fapt ce ilustrează o perfectă continuitate a necropolei. În afară de cele două monede aparținînd lui Petru I și de cea datorată lui Iliaș I, amintim pentru secolul al XV-lea un dinar emis de Vladislav al II-lea între 1498—1503, pentru secolul al XVI-lea 4 dinari emiși de Ferdinand I în 1532, 1527—1559, 1552 și 1560, 3 dinari emiși de Maximilian al II-lea în 1569, 1571 și 1570—1575 și un dinar emis de Rudolf al II-lea în 1586, iar pentru secolul al XVII-lea 4 dinari emiși de Rudolf al II-lea dintre care doi în 1602 și restul în 1602—1608 și în 1608, un dinar de la Matiaș al II-lea emis în 1608—1618 și unul de la Gabriel Bethlen emis în 1625, doi dinari de la Ferdinand al II-lea emiși în 1625 și 1618—1625, un solidus emis de Gustav al II-lea Adolf în 1625, doi solidi emiși de Sigismund al III-lea Vasa pentru Lituania în 1626 și pentru Riga între 1587—1632 și un dinar emis de Ferdinand al III-lea în 1630.

Necropola continuă, însă, să funcționeze și după dezafectarea lăcașului, pînă la începutul secolului al XVIII-lea, mărturia în acest sens constituind-o atît mormîntul 8 amintit mai sus, ce se așează pe zidul demantelat al bisericii, cît și celelalte morminte din a doua jumătate a secolului al XVII-lea și începutul celui de al XVIII-lea, precum un solidus de la Jan Kazimir emis în 1652, un dinar de la Leopold I emis între 1655—1687 și, în sfîrșit, un duarius emis de același Leopold I în 1704.

Alături de monede, celelalte piese de inventar funerar oferă prețioase sugestii privitoare la starea materială a membrilor comunității rurale ce a slujit reședința feudală de la Netezi. În cuprinsul mormintelor s-au descoperit accesorii vestimetare și de încălțăminte, podoabe, o piesă de cult și diverse obiecte din fier.

Accesoriile vestimentare sînt reprezentate de nasturi și de catarame. O parte din nasturi sînt realizați din argint sau aramă argintată, prin ștanțare, au formă globulară (D = 6,5—7 mm) și sînt alcătuiți din două calote sudate, cea superioară avînd o urechiușă de prindere (fig. 5/9—11). Această categorie aparține din punct de vedere tipologic secolelor XIV—XVI. Ceva mai tîrzii, caracteristici secolelor XVII—XVIII, sînt nasturii din bronz (D = 6,5—7 mm) realizați prin turnare și șlefuire, de formă bitronconică și cu verigă circulară de prindere (fig. 5/12—13).

Acestor accesorii li se adaugă o micuță cataramă de bronz (fig. 5/2) sau catarame din fier, cu sau fără spin (fig. 5/3). Cea de bronz, lucrată prin turnare, este de veche tradiție în teritoriul est-carpatic fiind întîlnită încă din secolul al XI-lea la Dodești [56] și apoi în nivelurile unor așezări din Moldova începutului de secol al XV-lea, precum cele de la Rădăuți, Baia sau mănăstirea Bistrița [57].

[56] Dan Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n.*, Iași, 1978, p. 79 și fig. 44/9.

[57] Cercetări inedite datorate autorilor.

Podoabele sînt alcătuite din mărgele, cercei, un inel și o diademă. Mărgelele, de mici dimensiuni (D = 0,3 – 0,4 mm), sînt realizate dintr-o pastă vitroasă, avînd o formă cilindrică sau ușor tronconică, iar culoarea apropiată de cea a peruzelei.

Cerceii descoperiți apar sub forma a trei tipuri. Cel mai simplu este realizat din sîrmă subțire (D = 1 mm) de aramă argintată, avînd o

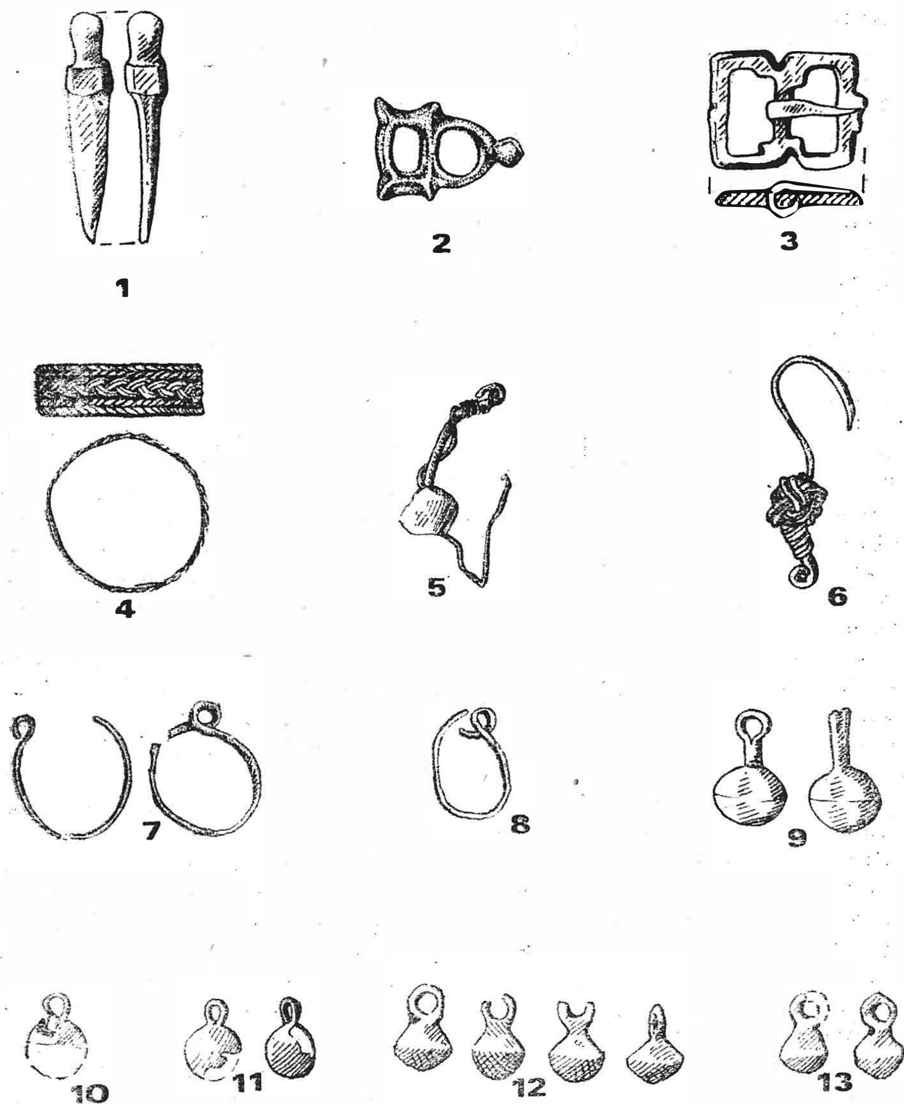

Fig. 5. Piese de inventar funerar din necropola bisericii de la Netezi: 1 pumnal din bronz — amuletă (M_7); 2 cataramă din bronz (M_1); 3 cataramă din fier; 4 inel din argint (M_{84}); 5 cercel din aramă argintată (M_{175}); 6 cercel din argint (M_{31}); 7–8 cercei din aramă argintată (M_{141} și M_{156}); 9 năsturași din argint (M_{39}); 10–11 năsturași aramă argintată (M_{137} și M_{101}); 12–13 năsturași din bronz (M_{89} și M_{c4}). Scara 1 : 1.

formă ovală, iar unul dintre capete răsucit în forma unei bucle (fig. 5/7,8). Al doilea tip este ilustrat de cerceii de formă ovală, lucrați din sîrmă

argintată (D = 1 mm), prezentînd la un capăt o urechiușă de la care pornește o sîrmuliță răsucită în jurul verigii și care fixează la mijlocul acesteia o globulă (fig. 5/5). În sfîrșit, ultimul tip prezintă la partea inferioară a unei verigi larg deschise o împletitură din trei sîrmulițe de argint în forma unui nod (fig. 5/6). Piesele sînt caracteristice secolelor XV–XVI și sînt executate în ateliere locale.

O piesă mai deosebită este reprezentată de un inel-verighetă cu veriga lamelară compusă dintr-o bandă-suport circulară din argint, cu titlu ridicat, pe care este aplicat și sudat un motiv filigranat realizat din sîrmulițe de argint răsucite în zona marginală sau împletite (*entrelacs*) în cîmpul median (fig. 5/4; 6/2). Modul de realizare a verigii amintește de două inele (unul de argint și altul de aur) de această dată cu chaton, descoperite la Dinogetia (secolul al XI-lea), a căror verigă de asemenea lamelară este ornamentată median cu linii împletite [58] sau cu șase nervuri în torsadă [59].

Ultima piesă de podoabă o constituie o diademă alcătuită din 8 plăcuțe din argint de formă rectangulară decorate prin ștanțare cu motivul palmetei și al semipalmetei (fig. 6/3, 4). Lucrate din foiță subțire de argint, ele se fixau prin patru orificii de o bandă de țesătură. Acest tip de piesă adusă din Orient a circulat inițial ca însemn al suveranității, devenind apoi o podoabă de cap. Plăcuțe de acest fel, chiar dacă cu alte motive decorative, se întîlnesc ca inventar funerar și în alte necropole din secolele XIII-XV de la răsărit de Carpați, precum în cele de la Trifești [60], Hlincea [61], Izvoare [62], Piatra Neamț-Dărmănești [63], Doina-Girov [64], dar și în ariile de cultură învecinate dacă avem în vedere descoperirile de la Mohacs [65] sau Haidučka Vodenica [66].

Într-unul din mormintele (M_7) aflate în suprafața pronaosului s-a descoperit o piesă ce pare să fi avut rosturi deosebite față de cele de podoabă. Este vorba de o amuletă în formă de mic pumnal în teacă (cu lungimea de 3,6 cm), realizat din bronz prin turnare (fig. 5/1), ce face parte din categoria acelor piese cu rol de talisman, frecvent întîlnite în evul mediu și menite, în concepția medievală, să apere pe purtător de boli și de tot soiul de primejdii, constituind în aceste vremuri un articol de primă necesitate [67].

În sfîrșit, o ultimă piesă, de această dată de cult, descoperită la 7 m spre sud-est de abisda altarului și scoasă la lumină de lama plugului, este reprezentată de un encolpion din bronz, o cruciuliță dublă — relicviar (fig. 7), denumită în literatura de specialitate „de tip kievian”, întrucît unele piese de acest tip au fost realizate în atelierele din acest oraș. Din exemplar, o jumătate se păstrează integral, iar cealaltă parțial. Piesa a fost turnată din bronz, în tipare bivalve, jumătatea întreagă avînd dimensiunile de 8 × 6,8 cm (fără urechiușele de prindere). Sistemul

58 Gh. Ștefan și colaboratori, *Dinogetia*, București, 1967, p. 286, fig. 167/4.
59 *Ibidem*, fig. 167/6.
60 Victor Spinei, Hierasus. Anuar 1978, Botoșani, 1980, p. 235, fig. 8/10.
61 M. Petrescu-Dîmbovița și colab., SCIV, 5, 1954, 1–2, p. 244 și fig. 6.
62 R. Vulpe, *Izvoare. Săpăturile din 1936–1948*, București, 1957, p. 54 și 325; fig. 341/2.
63 Victor Spinei, Danubius, 6–7, Galați, 1972–1973, p. 23, fig. 6/8.
64 *Ibidem*
65 G. Fehér jr., ArchÉrt, 82, 1955, 2, p. 220 și pl. XLIV, 12, a – n.
66 *Stare kulture u Verdanu*, Belgrad, 1969, p. 209 și pl. LXXXI.
67 V. Gordon-Childe, *Făurirea civilizației*, București, 1966, p. 124.

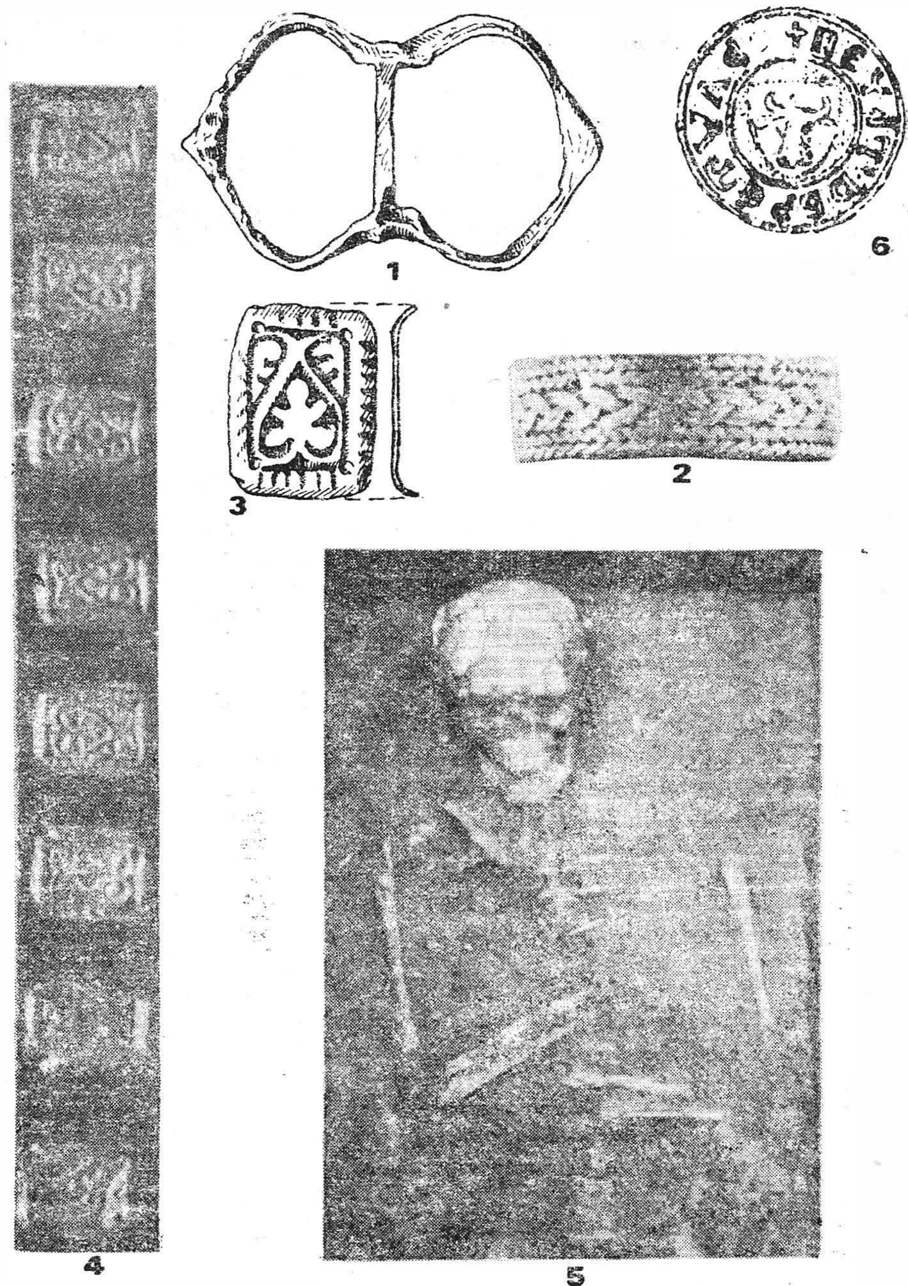

Fig. 6. Piese de inventar funerar din necropola bisericii de la Netezi: 1 cataramă de fier (M_{125}); 2 inel de argint (M_{84}); 3—4 diademă din plăcuțe de argint cu motivul palmetei (M_{58}); 5 inhumatul ce a deținut pe frunte diadema (M_{58}); 6 pecetea lui Bratul Netedul.
Fig. 1, 3 și 6 — Scara 1 : 1.

de prindere a celor două componente ale piesei constă din una sau două balamale și o tijă mobilă utilizate la atașarea de cealaltă jumătate a cruciuliței-relicviar. Pe dos, cele două jumătăți au marginea răsfrîntă pentru a permite ca, prin îmbinarea lor, la interior să poată fi păstrată o relicvă sfîntă. Judecînd după reprezentările iconografice aflate pe cele două jumătăți, piesa face parte din varianta A a tipului amintit.

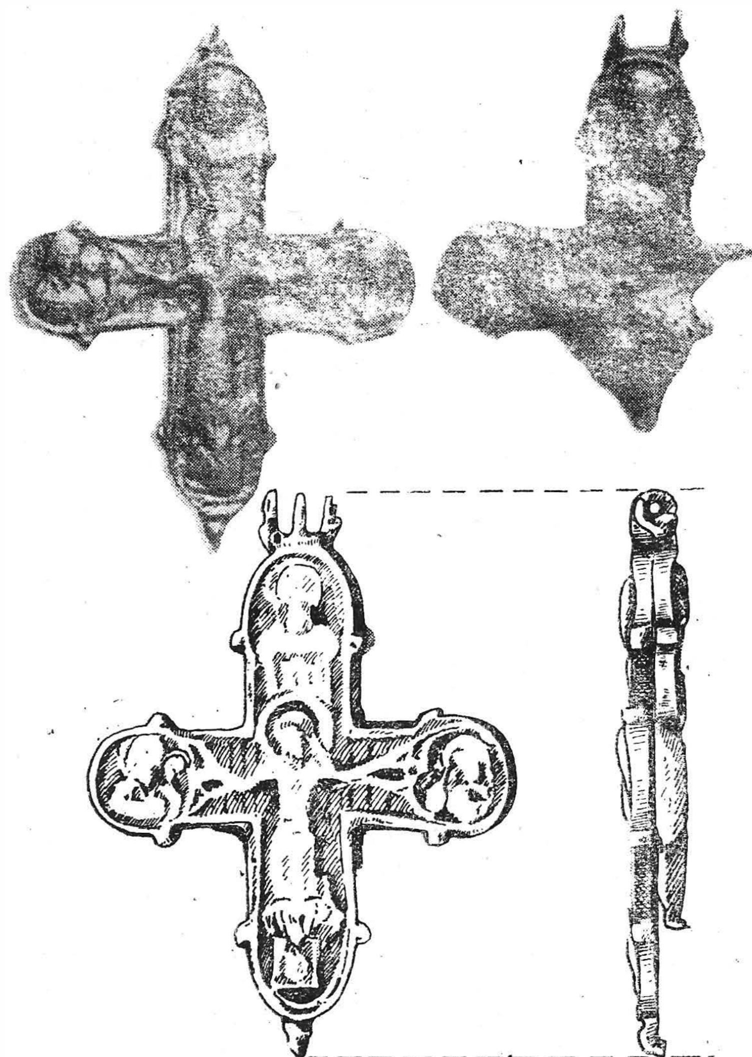

Fig. 7. Encolpion din bronz aflat în necropola bisericii de la Netezi.

Pe jumătatea întreagă este redată în relief scena răstignirii în care Iisus Cristos apare cu nimb și capul aplecat ușor spre dreapta sa, cu un *pagnus* în jurul coapselor și cu picioarele sprijinite pe un *suppedaneum*. La cele trei extremități ale brațelor superioare ale crucii, în medalioane circulare, se află redate în relief busturile a trei sfinți : în stînga Maria

cu pruncul, în dreapta sfîntul Ioan Botezătorul, iar sus pare a fi sfîntul Gheorghe. Cea de-a doua jumătate, deși păstrată parțial și aflată într-o foarte proastă stare de conservare, indică reprezentarea în relief a Maicii Domnului cu pruncul Iisus în mîna sa stîngă, tip iconografic recunoscut sub numele de *Panagia Hodegetria*. La extremitățile celor două brațe păstrate sînt redate, tot în relief, busturile unor sfinți ale căror detalii anatomice sînt destul de neclare. Ambele elemente componente ale piesei sînt lipsite de inscripții.

Cruciulițe duble-relicviar de acest tip s-au descoperit pe o arie geografică întinsă ce include Europa răsăriteană și centrală, începînd din cnezatele vechi rusești (Kiev, Novgorod, Vladimir, Halici etc.) și continuînd în Letonia, în capitala Hoardei de Aur Novîi Sarai, în Crimeea, în nordul Caucazului, pe cursul inferior al Donului, ca și în Polonia, Cehoslovacia, Ungaria, Bulgaria și în România, în toate provinciile sale istorice, dar în mod special pe teritoriul Moldovei [68]. Aici, cele mai apropiate analogii cu exemplarul de la Netezi pot fi semnalate la Ibănești [69] și Vorniceni [70], în jud. Botoșani, la Piatra Neamț [71], în jud. Neamț, la Codăești [72] în jud. Vaslui, într-o localitate neidentificată [73] din nordul Bucovinei și la Soroca [74], în R. S. S. Moldovenească.

Deși analiza paleografică a inscripțiilor și compararea cu alte tipuri datate precis indică producerea acestui tip în a doua jumătate a secolului al XII-lea și în prima jumătate a celui de al XIII-lea, marea invazie mongolă din 1237 —1242 punînd capăt realizării lor în centre precum Kievul sau în cnezatul Halici-Wolhynia, prezența cruciulițelor-relicviar de tip A în unele morminte mai tîrzii cum este cazul celor de la Piatra Neamț și Brăești, ca și în nivelurile arheologice ale secolului al XVI-lea de la Soroca și Rákospalota, la care se adaugă acum cea de la Netezi, dintr-o necropolă ce nu este mai veche de ultimul sfert al secolului al XIV-lea, vine să confirme constatarea că aceste piese au fost utilizate mult timp după ce atelierele încetaseră producerea lor [75].

Odată prezentate principalele rezultate ale cercetărilor arheologice de la Netezi, nu ne rămîn de precizat decît rosturile și ctitorul complexului feudal ridicat în aceste locuri cel tîrziu în ultimul sfert al secolului al XIV-lea. Amplasarea sa în vatra satului Netezi, lîngă pîrîul cu același nume, în punctul ce în mod semnificativ poartă pînă azi numele de ,,Brătuleț'', constituie date de ordin toponimic care, adăugîndu-se la cele de ordin cronologic, permit *identificarea ansamblului feudal de aici cu reședința de la sfîrșitul secolului al XIV-lea a marelui boier Bratul Netedul.*

[68] Pentru aceste piese a se vedea în mod special : Dan Gh. Teodor, MMS, 1—2, 1975, p. 74—93 ; Victor Spinei și Gabriela Coroliuc, SCIVA, 27, 1976, 3, p. 319—330 și Victor Spinei, *Moldova în secolele XI—XIV*, București, 1982, p. 234.

[69] R. Theodorescu, în *Pagini de artă veche românească de la origini pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea*, București, 1970, fig. 40/2 ; Victor Spinei, Dacia, N.S., 19, 1975, p. 235—236 și fig. 5/1 a, b ; Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 79—80 și fig. 3.

[70] Victor Spinei, *op. cit.*, p. 235 și fig. 5/4 și 6/3 ; Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 81, fig. 2/1.

[71] C. Matasă, în BCMI, 31, 1938, 97, p. 131—132 și fig. 81 ; Victor Spinei, *op. cit.*, p. 235 și fig. 6/2 ; Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 77—78 și fig. 2/2.

[72] Victor Spinei și Gabriela Coroliuc, *op. cit.*, p. 231 ; Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 81—82.

[73] Victor Spinei și Gabriela Coroliuc, *op. cit.*

[74] C. F. Cebotarenko, în *Arheologičeskie issledovanija v Moldavii v 1968—1969 gg*, Chișinău, 1972, p. 222, fig. 13e.

[75] Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 92 ; Victor Spinei și Gabriela Coroliuc, *op. cit.*, p. 324.

Ne grăbim însă să precizăm că este vorba de locul său de baștină care a păstrat în toponimie memoria importantului feudal, și nicidecum de curtea sa, deci de o reședință mai amplă care să fi îndeplinit și un rol administrativ. Aceasta din urmă, deci curtea lui Bratul Netedul este cunoscută din documente a fi existat în cîmpul lui Dragoș, în fostul sat Petrești (azi Chetreni, com. Motoșeni, jud. Bacău), pe malul drept al rîului Dieneț (jud. Bacău) [76], ajungînd în 1436, deci la o dată la care amintitul feudal nu mai era în viață, în posesia lui Petru Ungureanu, prilej cu care se menționează „unde a fost curtea lui Netedul" [77].

Prezent în sfatul domnesc, încă din vremea lui Roman voievod, în cunoscutul document din 30 martie 1392 [78], Bratul Netedul poate fi urmărit în actele interne [79] și externe [80] pînă la 28 noiembrie 1399 cînd apare menționat pentru ultima dată. Calitatea sa de mare boier și rolul său în sfatul domnesc reies din titlul de jupan care i se atribuie în documente, titlu acordat pînă la sfîrșitul secolului al XV-lea doar celor mai mari feudali sau dregători și totodată rudelor domnești care ocupau o poziție de prim ordin în sfat [81]. El apare primul între membrii sfatului din vremea domnitorilor Roman I, Ștefan I și Iuga și în mod special în cele două acte externe din 1395 [82] în care boierii Moldovei garantează în fața regelui Vladislav Iagello al Poloniei pentru credința domnitorului lor Ștefan. Această poziție a sa ne apare a fi deosebit de semnificativă, cunoscută fiind împrejurarea că „pînă în a doua jumătate a secolului al XV-lea, în fruntea sfatului domnesc era citat de regulă boierul considerat ca fiind cel mai important și reprezentativ, indiferent de faptul că acesta deținea sau nu o dregătorie" [83]. Or, din moment ce Bratul Netedul apare în toate documentele în fruntea sfatului, este lesne de înțeles că avem de-a face cu cel mai important boier din Moldova ultimului deceniu al secolului al XIV-lea.

Cunoașterea peceții sale, mulțumită unor cercetări de dată recentă, prezintă și ea o deosebită importanță în relevarea poziției boierului Bratul Netedul în cadrul ierarhiei feudale a vremii. Aflată sub forma unei amprente sigilografice rotunde (fig. 6/6), pe un act intern din 5 ianuarie 1393 [84], precum și pe un act extern anterior datei de 6 ianuarie 1395 [85], ea ne înfățișează un cap de bour, asemănător cu cel din stema familiei Mușatinilor, înscris într-un scut triunghiular, înconjurat de două cercuri perlate între care se află inscripția în limba slavonă : †печать братула

Chiar dacă s-au remarcat unele mici deosebiri — în ceea ce privește deschiderea mai largă a coarnelor, proporția dintre acestea și capul propriu-zis, precum și poziția ochilor și urechilor — în raport cu stema Mușatinilor, ținînd cont de poziția ocupată de sigiliul lui Bratul Netedul — imediat în stînga celui domnesc, în actul extern din 1395 —, precum și de

[76] Identificare la M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I, Iași, 1931, p. 471.

[77] *DRH*, A, vol. I, nr. 159, p. 221.

[78] *Ibidem*, nr. 2, p. 3—4.

[79] *Ibidem*, nr. 4, p. 5—6 ; nr. 8, p. 10—11 ; nr. 9, p. 11—12.

[80] M. Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1932, nr. 167, p. 614.

[81] Nicolae Stoicescu, *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, București, 1968, p. 27—28.

[82] M. Costăchescu, *op. cit.*

[83] Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 67.

[84] I. Bogdan, *Album paléographique moldave*, București-Paris, 1926, pl. 84/4.

[85] *Ibidem*, pl. 83/1.

specificul simbolisticii emblematice a perioadei, putem aprecia că opinia potrivit căreia sigiliul este „al unui membru al familiei domnitoare care, prin dispariţia sa curînd după 1399 îşi reclamă contemporaneitatea descălecatului şi, implicit, posibilitatea însuşirii însemnului sigilar al familiei voievodale"[86], îşi găseşte o perfectă justificare.

În sfîrşit, nu putem încheia prezentarea principalelor rezultate ale investigaţiilor arheologice de la Netezi fără a sublinia constatarea prilejuită şi de alte cercetări din cuprinsul unor reşedinţe feudale rurale, precum cele de la Vornicenii Mari [87] şi Giuleşti (jud. Suceava), că ultimele decenii ale secolului al XIV-lea au fost martorele ridicării, în mediul rural de la răsărit de Carpaţi, a unor monumente şi ansambluri de o remarcabilă valoare arhitecturală. Tehnica de construcţie şi structura lor arhitectonică ne arată că şi în spaţiul cultural românesc est-carpatic, odată cu a doua jumătate a secolului al XIV-lea, feudalitatea locală şi societatea românească în ansamblul ei manifestă, în cadrul aspiraţiilor lor de împlinire în planul valorilor cultural-artistice, o capacitate deosebită de receptare a unor experienţe artistice de sorginte bizantino-balcanică sau occidentală care, altoite pe fondul viguros al tradiţiilor locale, vor da naştere la monumente de referinţă pentru arhitectura întregului teritoriu românesc, de felul celor amintite de la Netezi, Vornicenii Mari şi Giuleşti, cunoscute azi graţie cercetărilor arheologice. Totodată aceste monumente constituie importante mărturii ale unei epoci în care asistăm la un proces de trecere de la arhitectura de lemn la cea de zid.

În măsura în care actul identificării, conservării şi valorificării ştiinţifice a unor ansambluri de felul reşedinţelor feudale din mediul rural est-carpatic va continua, tabloul societăţii medievale româneşti la începuturile organizării sale statale de sine stătătoare va căpăta contururi mult mai precise.

LES RECHERCHES DE NETEZI, DÉP. DE NEAMȚ

RÉSUMÉ

En 1979–1980, par la suite des recherches de surface, continuées avec des fouilles archéologiques systèmatiques, ont été identifiés dans le village de Netezi, commune de Grumăzeşti, dép. de Neamţ, les vestiges d'un complexe qui représente une résidence féodale. Les deux composantes de celle-ci — la demeure et l'église —, édifiées en pierre, ont pu être datées à l'aide des matériaux archéologiques — céramiques, monnaies — aux dernières deux décennies du XIVe siècle. En même temps on a pu faire des précisions concernant le fondateur de la dite résidence, établi dans la personne de Bratul Netedul, grand boyard présent dans le conseil privé du prince pendant la dernière décennie du XIVe siècle. La découverte en soi-même a une particulière signification, parce qu'elle est la première résidence féodale ayant des murs en pierre connue dans le milieu rural à l'est des Carpates, ce qui inaugure un nouveau chapitre dans l'investigation historique: celui de l'architecture civile ayant des murs en pierre de l'époque des princes de la dynastie des Muşat.

[86] L. Şimanschi, AIIA, Iaşi, 17, 1980, p. 146 şi 154.

[87] Mircea D. Matei şi Emil I. Emandi, *op. cit.*

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Netezi. Plan des fouilles archéologiques y compris la chapelle et l'habitation féodale.

Fig. 2. Netezi. Plan des fouilles. La chapelle et le cimétière avec la première (1) et la deuxième (2) étape de fonctionnement de l'édifice (2). Quelques-uns des tombeaux eussent des monnaies (▲), d'autres, diverses pièces d'inventaire (■).

Fig. 3. Netezi. Profils céramiques de la première moitié du XIVe siècle (1—4), de la deuxième moitié du XIVe siècle (5—9), de la première moitié du XVe siècle (10—14) et un couteau-grattoire de pelleterie (15), découverts dans le secteur de l'habitation.

Fig. 4. Netezi. La paroi nord de la chapelle (1) et le paroi est de l'habitation (2). Aspect de la nécropole (3) et le tombeau triple — M_{90} (4).

Fig. 5. Netezi. La nécropole. Pièces d'inventaire funéraire : 1 — poignard en bronze — amulette (M_{7}) ; 2 — boucle en bronze (M_{1}) ; 3 — boucle en fer ; 4 — bague en argent (M_{84}) ; 5 — boucle d'oreille en cuivre argenté (M_{75}) ; 6 — boucle d'oreille en argent ; 7, 8 — boucle d'oreille en cuivre argentée (M_{141} et M_{156}) ; 9 — bouton en argent (M_{39}) ; 10, 11 — petits boutons en bronze (M_{89} et M_{64}).

Fig. 6. Netezi. La nécropole. Pièces d'inventaire funéraire : 1 — boucle en fer (M_{125}) : 2 — bague en argent (M_{84}) ; 3, 4 — diadème en argent décorée de palmettes (M_{58}) ; 5 — la diadème sur le front de l'inhumé (M_{58}) ; 6 — le sceau de Bratul Netedul.

Fig. 7. Netezi. La nécropole. Enkolpion en bronze.

PUNCTE DE VEDERE REFERITOARE LA UNELE ASPECTE DIN NUMISMATICA GETO-DACICĂ

de CONSTANTIN PREDA

Este întru totul firesc ca o contribuție științifică, mai ales cînd este vorba de lucrări și studii monografice sau de sinteză, realizate pe ogoare încă insuficient desțelenite, să aibă și unele părți sau concluzii asupra cărora să stăruie și unele incertitudini. În aceleași cazuri este, de asemenea, normal să nu se poată da răspunsuri tuturor problemelor ridicate de tema studiată și să se constate chiar unele lacune sau simple scăpări în documentare. Corectarea și completarea unor asemenea neajunsuri, de către autorul însuși sau de alți specialiști în note sau studii ulterioare, prilejuite de noi descoperiri, fac parte din metodele folosite curent în cercetare și sînt menite să contribuie la o mai bună înțelegere sau cunoaștere a diferitelor aspecte ale subiectului pus în discuție.

Nu mai este cituși de puțin în folosul cercetării căutarea cu tot dinadinsul a unor lacune, mai ales a celor cu totul nesemnificative, absolut inerente oricărui studiu, răstălmăcirea de sensuri și pierderea din vedere a scopului esențial al lucrării și a metodei adoptate, a caracterului lucrării și a concluziilor finale spre care tinde autorul. A face abstracție sau a nu ajunge la înțelegerea acestor elemente esențiale ce stau la temelia oricărei cercetări, a pune preț pe amănunte și laturi neesențiale și a persista în discutarea și susținerea unor teze sau opinii exprimate în repetate rînduri, unele dintre ele depășite și chiar greșit înțelese, nu înseamnă altceva decît un anumit gen de muncă ce se aseamănă aceleia de „arhivar", desigur utilă, prin care se încearcă în mod evident să se dea „lecții" de pe un anumit piedestal ridicat în mod artificial și inutil.

În cercetările numismatice, ca dealtfel în orice domeniu științific, nu este suficient să te rezumi la ABC-ul, studiul tehnic și înregistrarea documentației, fie ea și foarte minuțioasă. Pentru înțelegerea acesteia și folosirea ei ca izvor istoric este la fel de necesar să se ajungă și la o bună cunoaștere a epocii în care se plasează fiecare compartiment al numismaticii, adică la cunoașterea condițiilor economice și social-politice de care se leagă nemijlocit un proces monetar. De pildă un specialist în domeniul numismaticii și istoriei antice nu va reuși niciodată să înțeleagă pe deplin și să ajungă la rezultate și concluzii valabile, dacă va aplica aceleași cunoștințe și mecanisme pentru epoca medievală și cea modernă, decît în cazul în care va reuși să domine științific la fel de bine și epocile amintite, ceea ce, fără îndoială, nu se poate spune că este chiar atît de ușor de realizat. Aprecierea este la fel de valabilă și pentru cazurile inverse.

S C I V A, tomul 36, nr. 4, București, octombrie-decembrie 1985, p. 316—331

Din multiplele compartimente ale numismaticii antice, monetăria geto-dacilor a fost și continuă să rămînă un tărîm de cercetare deosebit de interesant și de anevoios. Rezolvarea numeroaselor probleme și răspunsurile date semnelor de întrebare pe care le ridică această monetărie sînt rezultatul unei munci migăloase și de durată, legată direct de progresele realizate în cunoașterea societății geto-dace, ca urmare a descoperirilor arheologice și numismatice făcute în ultimele patru decenii [1]. Așa se explică faptul că, în prezent, pe plan internațional, monetăria geto-dacică este recunoscută de toți specialiștii ca un capitol aparte în domeniul numismaticii de tip „barbar" și nu mai este trecută automat și în întregime în rîndul celei celtice [2]. Aceleași strădanii din ultima vreme au stabilit cu mai multă exactitate caracterul, cronologia, aria de răspîndire, tipologia, stilul și influențele monetăriei geto-dacice, precum și importanța acestui izvor de prim ordin în studierea și cunoașterea vieții economice și social politice din Dacia preromană.

Cum era și firesc, nu toate problemele și-au putut căpăta o rezolvare. Mai există încă unele aspecte, în cea mai mare parte a lor de mai mică importanță, unde concluziile îmbracă sens de ipoteze sau unde sînt exprimate rezerve, așteptîndu-se răspunsuri de la cercetările viitoare. În legătură cu unele din aceste laturi, mai puțin clare s-au controversate, s-au exprimat în ultima vreme opinii noi sau s-a încercat susținerea altora mai vechi. Asupra acestor puncte de vedere, ca și a temeiurilor lor, ne-am propus să stăruim în rîndurile de față.

Referitor la unele opinii față de care am luat poziție cu alte prilejuri nu facem acum mai mult decît a le aminti pe scurt. Mai întîi este vorba de „teza" lui M. Crawford potrivit căreia numărul mare de denari romani republicani descoperiți în Dacia s-ar datora nu unui proces monetar local, ci vînzării de sclavi geto-daci către Roma [3]. Precizăm și de data aceasta că izvoarele scrise pe care se sprijină autorul se referă la o epocă mai veche și nu la regiunile Daciei. Totodată trebuie specificat că la această dată nu se poate vorbi încă de relații economice și cu atît mai puțin politice între daci și romani, care să justifice pătrunderea în Dacia a unei cantități așa de mari de denari. În ultimă instanță, situația economică și social-politică din Dacia acestor vremuri, corespunzătoare domniei lui Burebista, și răspîndirea egală a descoperirilor monetare de acest fel în toate teritoriile geto-dacice sînt argumente ce vin în totală contradicție cu „teza" numismatului englez, ce nu poate fi acceptată nici cel puțin ca ipoteză de lucru [4].

În al doilea rînd avem în vedere faptul că descoperirea în nord-vestul Dobrogei, respectiv în zona Măcinului, a unor monede din seria înrudită cu tipul Prundu-Jiblea [5], ca și a unor monede apărute izolat pe malul dobrogean al Dunării, dar emise de geții nord-danubieni [6], nu schimbă cu nimic concluzia, formulată de noi anterior, potrivit căreia procesul monetar de tip greco-macedonean din spațiul carpato-danubian nu este specific și geților dintre Istru și Marea Neagră. Contactele tradiționale strînse

[1] C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973.

[2] Idem, *Les monnaies des Géto-Daces, A Survey of Numismatic Research*, 1972—1977, Berna, 1979, p. 155—160.

[2] M. Crawford, JRS, 67, 1977, p. 117—124 : idem, SCN, 7, 1980, p. 51—52.

[4] C. Preda, SCIVA, 31, 1980, 3, p. 340—341.

[5] E. Oberländer-Tîrnoveanu, Peuce, 8, 1980, p. 143—150.

[6] O. Iliescu, Comunicare la ședința Societății numismatice române din 27.II.1983, cu titlul „Monede geto-dacice din nordul Dobrogei".

cu orașele grecești și circulația, în mediul autohton, a monedelor și mărfurilor produse în colonii nu au favorizat apariția aceluiași fenomen monetar general ca în stînga fluviului [7].

Unele discuții ceva mai insistente, care au reținut atenția specialiștilor în ultimul timp, reprezintă încercări de identificare și interpretare iconografică. Un loc de seamă în acest sens îl ocupă monedele denumite „cu cap janiform". Un prim studiu, destul de amplu dealtfel și cu o bogată bibliografie, cu și fără legătură directă cu subiectul, datorăm lui O. Iliescu[8]. Renunțînd la vechea interpretare a lui K. Pink și Const. Moisil, care vedeau în această efigie capul lui Zeus cu două fețe, autorul ajunge la concluzia că pe monedele în discuție ar figura imaginea dublă a zeului Kronos, o divinitate, probabil de origine traco-frigiană, reprezentată pe unele monede de argint emise de orașul Mallus, în Cilicia, în perioada 425—387 î.e.n. Interpretarea este repetată întocmai într-un alt studiu mai nou al aceluiași autor [9], de data aceasta ca luare de poziție față de teza lui B. Mitrea, după opinia căruia imaginea dublă de pe monedele cu cap janiform și-ar avea originea în tipul monetar cu efigia lui Janus, impusă de romani Macedoniei după anul 148 î.e.n. [10].

O reluare a discuției asupra întregii probleme nu și-ar avea desigur locul și nici justificarea. Ținem doar să precizăm că stadiul actual al documentației noastre cu privire la caracterul societății și al culturii materiale și spirituale a geto-dacilor nu ne îngăduie să mergem așa de departe cu interpretările încît să se ajungă la identificarea de zeități în unele efigii monetare. Orice încercare în această direcție nu poate reprezenta mai mult decît simple ipoteze. Prin aceasta nu vrem să excludem cîtuși de puțin posibilitatea ca geto-dacii să fi urmărit redarea unor zeități în monetăria proprie sau acordarea unor sensuri religioase diferitelor efigii întîlnite pe monede. Numai că rămîne mai departe incertitudine în ceea ce privește identificarea acestora, în cazul că se admite o astfel de ipoteză.

Cercetările și experiența de pînă acum ne arată că singura direcție în care investigațiile pot da rezultate este aceea a descoperirii modelelor care au stat la baza monetăriei geto-dacice și celtice, În cazul emisiunilor cu „cap janiform" este de căutat totuși un prototip sau o influență în lumea greco-romană din zona Balcanilor, ca și în cazul celorlalte tipuri monetare din Dacia. În această viziune, ipoteza lui B. Mitrea, de unde trebuie totuși exclusă Macedonia ca mijlocitor, pe motive clare de nesincronizare cronologică, monedele de tip „janiform" fiind mai vechi, poate fi mai aproape de realitate, în sensul de influență iconografică de tip Janus, decît opinia lui O. Iliescu, mult mai pretențioasă și aproape imposibil de susținut. Cum a putut să ajungă imaginea lui Kronos de pe monedele din Mallus-Cilicia, Asia Mică, emise cu mai bine de un secol și jumătate înaintea celor de tip „janiform" din Dacia, și cum s-ar putea explica prezența zeului Kronos de tip micro-asiatic tocmai și numai la geto-dacii de la vest de Olt sînt întrebări ce, credem, nu mai comportă vreun comentariu.

Invocîndu-se monedele cu „cap janiform", nu se evită a se pomeni, și pe bună dreptate, și emisiunile de tip Larissa-Apollo-Amphipolis, care apar frecvent asociate în tezaure și au aproximativ aceeași arie de circu-

[7] C. Preda, BSNR, 69 (1973—1975), nr. 121—123, 1975, p. 63—68.

[8] O. Iliescu, RRH, 19, 1980, 2—3, p. 161—172 ; mulțumim autorului pentru semnalarea inversării numerelor celor două localități de pe harta menționată; vezi nota 38.

[9] Idem, Quaderni ticinesi di numismatica e antichità classiche, 13, Lugano, 1984, 183—198

[10] B. Mitrea, Quaderni ticinesi . . ., 10, Lugano, 1981, p. 247—259.

lație. Și în acest caz se pun probleme de iconografie și de cronologie. Ținînd seama de contextul general al monetăriei din Dacia, ca și de natura și structura descoperirilor monetare, de stilul monedelor, raportat la cel al originalelor etc., am datat ambele aceste categorii monetare către finele sec. III și începutul sec. II î.e.n. [11], excluzînd posibilitatea plasării emisiunilor respective, așa cum susține O. Iliescu, înainte de mijlocul sec. III î.e.n. [12]. O cronologie ce se sprijină exclusiv pe datarea emisiunilor greco-macedonene asociate în tezaure, fără să țină seama de prezența unor imitații ale acestora în același context, ca și de datele lor de circulație, este infirmată, pe lîngă cele schițate de noi mai sus, și de unele descoperiri puse mai de curînd în circuit științific. Este vorba de tezaurul de la Jabukovac (Iugoslavia), care cuprinde, pe lîngă imitații de tip Filip II și emisiuni de tip Larissa și monede greco-macedonene, printre care și o tetradrahmă de la Atalus I din anii 240—235, ceea ce îl determină pe editor să dateze toate emisiunile de tip „barbar", inclusiv pe cele de tip Larissa, spre sfîrșitul sec. III și începutul sec. II î.e.n. [13]. În fața unei asemenea evidențe, O. Iliescu, în ultimul său studiu, este nevoit să accepte coborîrea în timp a monedelor cu cap janiform în a doua jumătate a sec. III î.e.n., uitînd însă să facă același lucru și pentru emisiunile contemporane de tip Larissa, pe care, în mod surprinzător, continuă să le atribuie celui de-al doilea sfert al sec. III î.e.n. [14]. În aceeași ordine de idei ar fi de amintit și prezența cîtorva monede de tip Larissa în tezaurul de la Șilindia, datat de autori spre sfîrșitul sec. III și primele două decenii ale sec. II î.e.n. [15].

În ciuda acestor date concrete și evidente, O. Iliescu nu numai că nu revine asupra opiniei sale vechi din 1959, de mult depășită, dar ține cu tot dinadinsul ca, foarte recent, să ne reproșeze că, tratînd separat monedele din tezaurul de la Hinova, am fi săvîrșit erori de cronologie [16]. Cele arătate mai sus ne scutesc să mai stăruim asupra datării monedelor de tip Larissa, amintind doar că nici un alt specialist nu mai susține în prezent o astfel de cronologie foarte ridicată. Folosindu-se, pentru datare, exclusiv de monedele originale macedonene din tezaurul de la Hinova, O Iliescu nu a luat cîtuși de puțin în calcul cele cîteva imitații ale acestora, care sînt oricum mai tîrzii, cum nu a ținut seama și de timpul de circulație al monedelor respective. Faptul că autorul citat se menține pe vechea poziție este o problemă ce-l privește personal. Ceea ce surprinde este însă faptul că reproșează altora sprijinindu-se pe propria-i greșeală.

Tot autorul citat, referindu-se la același tezaur de la Hinova, socoate greșită metoda de lucru de a studia cuprinsul unui tezaur, într-o lucrare de sinteză, pe categorii de emisiuni și nu în totalitatea sa. Studierea unui tezaur monetar și publicarea lui, ca unitate separată, implică în mod obligatoriu cercetarea, sub toate aspectele, a tuturor categoriilor de monede indiferent cîte se află în cuprinsul său. Într-o lucrare de sinteză însă, care tratează doar o anumită categorie de monede, este întru totul justificat

[11] C. Preda, *Monedele* . . ., p. 142.

[12] O. Iliescu, RRH, 19, 1980, 2—3, p. 268; cf. și S. Dimitriu, O. Iliescu, Dacia, N.S., 3, 1959, p. 308—309, unde autorii susțin o imposibilitate, plasînd primele imitații Larissa-Apollo-Amphipolis încă de la sfîrșitul sec. IV î.e.n.

[13] P. Popovici, Numizmaticar, 5, 1982, p. 13—39.

[14] O. Iliescu, Quaderni ticinesi . . ., p. 187.

[15] E. Chirilă, N. Chidioșan, I. Ordentlich și N. Kiss, *Der Münzfort von Șilindia*, Oradea, 1982, p. 17—72.

[16] O. Iliescu, Cercetări numismatice, 5, 1983, p. 10, și nota 45.

ca tipurile monetare de profil să fie tratate separat, pe grupe, celelalte serii, care nu se integrează subiectului, să fie doar menționate și folosite, după caz, în discutarea problemelor de cronologie și de tipologie. Ar fi nu numai greu de realizat, dar și greșit metodologic, folosirea unui procedeu de genul celui ce ni se sugerează. Observația mai sus amintită surprinde, cu atît mai mult cu cît, urmărind felul în care am tratat noi descoperirea de la Hinova se poate ușor observa că nu este vorba de o separare, ci de utilizarea unei descoperiri în spiritul metodei cerută de subiect. În cazul în discuție, despre întreg conținutul tezaurului de la Hinova am vorbit la catalogul descoperirilor, iar despre problema cronologiei pe care o ridică monedele respective la capitolul dedicat acestei probleme, unde se subliniază în mod special felul defectuos în judecarea și folosirea întregului material numismatic în datarea monedelor de tip Larissa [17].

În același context și sub aceeași notă a „observațiilor" se amintește de criteriul stilistic folosit în delimitarea tipurilor, monedelor geto-dacice, care, „uneori, spune O. Iliescu, pot releva și o departajare cronologică" [18]. Din toate cercetările de pînă acum în domeniul monetăriei geto-dacice şi a celei celtice rezultă limpede că principalul, dacă nu chiar singurul, criteriu de delimitare, determinare și de stabilire a cronologiei relative a celor mai de seamă tipuri monetare este cel stilistic. În același timp nu trebuie să se uite că de fiecare dată acest criteriu a fost utilizat într-un cadru regional și cronologic destul de bine determinat, rezultatele obținute dovedindu-se nu „uneori", ci de fiecare dată valabile, cu care se operează acum în mod curent de către toți specialiștii, inclusiv de către O. Iliescu.

Vorbind tot de emisiunile de tip Larissa-Apollon-Amphipolis nu credem lipsit de sens și interes să amintim că numai denumirea simplă de Apollon-Amphipolis, pe care O. Iliescu continuă să o folosească, este departe de a satisface și de a corespunde unor realități numismatice. Așa cum am subliniat în lucrarea noastră monografică, imitațiile din Dacia sînt, sub toate aspectele, mult mai apropiate de monedele din Larissa. Tipul de efigie de pe imitații, întotdeauna cu înfățișare feminină, prezența calului pe revers și nu a făcliei de pe emisiunile din Amphipolis, modulul mai redus, ne îndeamnă și acum să vedem în tetradrahmele din Larissa principalul, dacă nu singurul model după care s-au realizat emisiunile din Dacia. Simplul argument privind importanța economică a orașului Amphipolis şi o mai mare răspîndire a monedelor sale spre nord, dar încă departe de teritoriul Daciei, nu poate îndreptăţi acceptarea modelului monetar din acest centru macedonean. Nu trebuie să se uite că la baza monedelor emise în Dacia și în estul celtic n-au stat întotdeauna și în mod obligatoriu numai modele care au circulat în regiunile respective. Unele dintre acestea au fost vehiculate de celți dinspre Grecia și Macedonia spre nord, odată cu retragerea și așezarea lor în regiunile est-europene. De aceea, găsim pe deplin justificate rezervele noastre, exprimate anterior, în această privință și ezitările sau „inconsecvența" de care sîntem acuzați atunci cînd folosim denumirea de Larissa-Apollon, Larissa-Apollon-Amphipolis sau Larissa-Amphipolis. A pretinde că „problema determinării tipului respectiv a fost de mult rezolvată", prin eliminarea modelului Larissa și adoptarea exclusivă a celui din Amphipolis reprezintă o poziție nu numai rigidă, ci și în contrast cu evidențele și realitățile numismatice. O

[17] C. Preda, *op. cit.*, p. 137 și 141—142.
[18] O. Iliescu, *op. cit.*, *loc. cit.*

reexaminare a problemei, sub toate aspectele ei, ținînd desigur seama și de descoperirile mai noi, ne determină să revenim la denumirea mai veche și mai simplă de emisiuni de tip „Larissa". În judecarea și aprecierea datelor și a faptelor să nu se uite că monedele din Amphipolis cu Apollon se emit cu un secol și chiar cu un veac și jumătate înaintea celor din Dacia, încît nu vedem cum mai era posibilă folosirea lor ca model după o perioadă așa de lungă de la data încetării baterii lor.

Un alt tip monetar geto-dacic în jurul căruia au avut loc unele discuții recente, tot în probleme de iconografie, îl reprezintă emisiunile denumite de noi „cu capul Romei" [19]. Destul de recent am arătat că aceste monede, care fuseseră considerate o serie a tipului Adîncata, aparțin, după cum ne indică toate descoperirile și în special tezaurul de la Frătești-Giurgiu [20], tipului Vîrteju-București [21]. În acest caz, monedele locale din tezaurul de la Cojasca vor trebui să figureze pe viitor în rîndul descoperirilor de tip Vîrteju-București. Analizînd unele amănunte de stil ale aversului acestor monede, am avut impresia că în redarea capului de pe revers s-ar vădi *o anumită influență a efigiei Romei de pe denarii romani republicani*, deci nu o imitare a capului Romei cum greșit s-a interpretat [22]. Ideea a fost preluată și dusă mai departe în ultimul timp de B. Mitrea, care ajunge la concluzia că, pe aversul acestor emisiuni geto-dacice, este vorba de o copie a efigiei Romei preluată, nu direct de pe denarii romani republicani, ci indirect de pe unele monede din Macedonia, emise după anul 148 î.e.n. [23].

Teza lui B. Mitrea, sub anumite aspecte și a noastră, cu rezervele și nuanțările de rigoare, este respinsă în mod categoric de O. Iliescu. În acest sens, autorul are în vedere unele detalii iconografice, printre care se numără: lipsa oricărei urme din coiful zeiței Roma, maniera redării părului, lăsat pe gît, și o rozetă rudimentară deasupra frunții, la care se adaugă popularitatea de care se bucura în lumea antică, deci și la daci, cultul zeului Dionysos, divinitate care, cum ni se atrage atenția, să nu se uite cumva, că este de origine traco-frigiană, ca și cînd această precizare ar rezolva problema și nu ar duce, dimpotrivă, la complicarea ei. În concluzie, autorul se socotește îndreptățit să accepte ca mult mai probabilă opinia lui Const. Moisil după care efigia de pe monedele în discuție nu poate fi decît imaginea lui Dionysos de pe monedele din Thasos, redată în manieră locală [24].

După părerea noastră discuția a mers mult prea departe, neglijîndu-se faptul esențial că aceste emisiuni, avînd în vedere reprezentarea reversului, ca dealtfel și elementele stilistice de bază ale aversului, fac parte din categoria monedelor geto-dacice de tip Vîrteju-București, even-

[19] C. Preda, *op. cit.*, p. 203—204.

[20] Gh. Rădulescu și M. Ionescu, SCIV, 21, 1970, 4, p. 649—652: O. Iliescu Quaderni ticinesi ..., p. 194, nr. 72 ne atrage atenția că prenumele lui Ionescu este M, și nu N, citat de noi, *Monedele* ..., p. 237, nota 671; dacă este așa de scrupulos, cum n-a observat că este vorba de o simplă greșală de tipar, atîta vreme cît citatul apare corect la p. 207, sub vocea *Frătești*?

[21] C. Preda și V. Drob, SCN, 8, 1984, p. 47; o apropiere în acest sens o făcusem deja în lucrarea noastră monografică din 1973, p. 212, unde spuneam: „Poate că este vorba de o variantă a tipului Vîrteju", cf. aceeași idee și la p. 204.

[22] C. Preda, *Monedele* ..., p. 204; cf. și O. Iliescu, BSNR, LXXV—LXXVI, 1981—1982, p. 79.

[23] B. Mitrea, *op. cit.*, p. 256—259.

[24] O. Iliescu, Quaderni ticinesi ..., p. 192—198; idem, Cercetări numismatice, 5, 1983, 20, nota 70; idem, BSNR, 1981—1982, p. 83.

tual și din faza tîrzie, de trecere, a celor de tip Adîncata, constituindu-se, datorită unor particularitățiii ale aversului, într-o serie sau poate, mai corect spus, într-o variantă aparte. De aceea este absolut greșit să se vorbească în acest caz de un nou tip care să poarte denumirea de „Cojasca”, descoperire deloc semnificativă pentru acest fel de emisiuni geto-dacice. Trăsăturile principale ale efigiei se înscriu clar în rîndul celor tipice aversului emisiunilor de tip Vîrteju. O anumită manieră de redare a capului ne-a lăsat însă impresia că aici ar putea fi vorba și de o eventuală influență a capului Romei de pe denarii republicani sau de prezența unor trăsături ale acestei efigii. N-am afirmat și nici acum nu putem afirma că în această reprezentare trebuie să vedem o copie a capului Romei. Ținînd seama că avem de-a face în fond de o variantă a tipului Vîrteju-București nu putem accepta cîtuși de puțin ideea că pe aversul monedelor respective ar fi redată imaginea lui Dionysos în manieră locală. Argumentele aduse în sprijinul acestei opinii sînt ca și inexistente. Nu se poate vedea aici nici un fel de păr căzînd de-a lungul gîtului și nici o rozetă. O globulă sau chiar două în unele cazuri, întîlnite în firele de păr de deasupra frunții, nu pot fi identificate cu o rozetă. Luînd în considerare schematismul reprezentărilor de pe aceste monede ca dealtfel de pe toate emisiunile de tip Vîrteju-București și de pe cele mai multe din seriile Adîncata, este cu totul imprudent să se afirme că această imagine redă pe zeul Dionysos și să se excludă cu totul influența Romei. *Prin aceasta nu vrem cîtuși de puțin să înlăturăm o eventuală influență exercitată și de tetradrahmele thasiene.* Și într-un caz și în celălalt nu este vorba decît de ipoteze și de impresii și în nici un caz de certitudini sau de implicații cu caracter religios. Din punct de vedere cronologic, dacă avem în vedere că emisiunile în discuție datează din ultimele decenii ale sec. II, ajungînd și la începutul sec. I î.e.n., nu există nici un impediment în privința acceptării unei influențe a denarilor romani republicani.

Referindu-se la monedele de tip Adîncata-Mînăstirea, O. Iliescu socoate că am procedat greșit clasificînd și descriind la un loc „două tipuri monetare distincte”, primul fiind cel de la Mînăstirea, iar celălalt de la Adîncata [25]. Autorul nu ne oferă însă și criteriile care să justifice o astfel de departajare. Credem că și aici, ca și în alte cazuri, se face confuzie între variantă, serie și tip monetar. În ceea ce ne privește, am arătat în mod limpede că monedele din grupa Mînăstirea, în special după unele elemente ale reversului, constituie o primă serie, deci mai mult decît o variantă, a tipului general, care se caracterizează prin trăsături comune, esențiale. Distincția este făcută de noi chiar în mod repetat, dar ca serii și nu ca tipuri diferite. O separare pe tipuri nu se justifică nici stilistic, nici metrologic. Socotim chiar o greșeală metodologică să separi monede care, prin trăsăturile lor generale se înscriu în cadrul aceluiași tip, să creezi artificial și inutil, din serii sau variante, tipuri noi, ca și în cazul așa-ziselor monede, „Cojasca”, binecunoscute și la fel de bine precizate ca emisiuni de tip Vîrteju-București.

Un alt aspect mai însemnat ce a format obiect de discuție se referă la nominalurile monedelor geto-dacice. În studiile la care ne referim, apărute sub semnătura lui O. Iliescu, se revine asupra unei opinii mai vechi emisă de autor cu patru decenii în urmă [26], în efortul evident de a dovedi

[25] Idem, BSNR, LXXV—LXXVI, 1981—1983, p. 86; nota 35.

[26] O. Iliescu, BSNR, 41, 1944—1947, nr. 92—95, p. 29—34 și LXXV—LXXVI, 1981—1982, p. 83—84.

că geto-dacii au folosit „un sistem monetar propriu cu nominaluri de valori determinate”. Demonstrația o începe rezumînd datele principale ale primului său articol, pe care nu ezită să-l citeze în două rînduri la note cu titlul întreg și desigur subliniat, operație pe care o facem și noi acum, precizînd că acesta se intitulează *Sisteme naționale în economia monetară dacă*. Așa de convins a fost de adevărul conținutului și concluziilor la care a ajuns, încît s-a considerat îndreptățit să revină asupra punctelor de vedere mai vechi, încercînd nu atît să le confere un plus de tărie, cît mai ales să-și ofere prilejul de a dovedi cîte greșeli au săvîrșit alți specialiști în această direcție, mai ales ca urmare a faptului că articolul citat nu a fost apreciat la justa sa valoare [27].

De la început autorul nu se declară de acord, cu teza formulată de C. Daicoviciu, potrivit căreia la geto-daci nu putem vorbi de o monedă propriu-zisă, ci numai de „o formă mai practică, numoidală, a mărfii metal”[28], opinie pe care am respins-o și noi la timpul potrivit[29]. O. Iliescu se raliază poziției noastre, clară și fermă dealtfel, pe care o reduce la nivelul unor „rezerve serioase”. Legat de aceeași problemă, O. Iliescu ne reproșează că am omis să-i menționăm teza apărută în 1947, respectiv articolul său despre *Sisteme naționale în economia monetară dacă*, teză care „admite existența unui sistem monetar propriu la geto-daci și care a apărut, spune autorul mai departe, într-o publicație de specialitate ușor accesibilă unui cercetător român”. Oricît ne-am strădui să vedem sensul acestei observații nu am reușit să-i găsim explicația. În tot articolul amintit, pe care l-am recitit, n-am găsit nici un cuvînt care să se refere la această teză formulată pentru prima dată de C. Daicoviciu cu șapte ani mai tîrziu. Pretenția zgomotoasă de a cita un articol cu un subiect colateral, într-o discuție precisă și restrînsă, care avea ca obiect clarificarea unei anumite noțiuni, ni se pare mai mult decît ciudată. Chiar și astăzi dacă am reveni asupra problemei, oricît ne-am strădui, ne-ar fi imposibil să dăm curs unei asemenea pretenții, nu pentru că n-am dori s-o facem, ci pentru motivul simplu că nu are nici o legătură directă cu teza amintită. Pentru a nu lăsa însă impresia cititorului că nu am avut cunoștință de acest *important* articol precizăm că acesta a fost citat atunci cînd am vorbit despre nominalele din monetăria geto-dacică, adică la locul cuvenit, și chiar la istoricul cercetărilor de la începutul lucrării[30]. Este adevărat însă că n-am stăruit asupra lui pentru simplu motiv că într-o lucrare de proporții și de sinteză nu am avut cîtuși de puțin intenția să angajăm o discuție în contradictoriu despre existența unor „sisteme naționale în economia monetară dacă”, lăsînd ca poziția noastră să rezulte din felul în care am tratat problema în general.

Noi n-am stăruit asupra existenței unui sistem monetar propriu la geto-daci, considerînd că nu există și este explicabil deci să nu figureze, spre nedumerirea lui O. Iliescu, la indice.

Poziția noastră în această problemă a fost expusă cu prilejul unei recenzii la un articol cu aceeași temă și în lucrarea noastră într-un sub-

[27] Idem, Cercetări numismatice, 5, 1984, p. 7–24.

[28] C. Daicoviciu, *Dacii din Munții Orăștiei și începuturile statului sclavagist dac*, SCSCluj, 1, 1950, p. 117.

[29] C. Preda, SCN, 3, 1960, p. 55; idem, *Monedele* ..., p. 382.

[30] Idem, *Monedele* ..., p. 16 și 389.

capitol special [31] și nu într-un ,,paragraf'' cum se exprimă O. Iliescu [32] (nu știm ca un paragraf să se poată întinde pe aproape cinci pagini de tipar). În plus, la fiecare tip monetar, chiar și la fiecare descoperire în parte, am indicat greutatea monedelor, cît a fost posibil, precizînd și o variație a acesteia în cadrul categoriei cercetate. Întreg materialul studiat și cunoscut pînă în prezent nu cuprinde nici un element cert în situația să ne permită să vorbim despre un sistem monetar propriu al geto-dacilor, care să cuprindă trei nominale ,,identificate astăzi cu certitudine — tetradrahma, didrahma și drahma, ultima reprezentînd unitatea sistemului monetar autohton'' [33]. Nu credem că este lipsit de sens să reamintim aici faptul că, sesizînd deficiențele unei asemenea opinii expusă în primul său articol, autorul s-a văzut nevoit să recunoască, cu aproape două decenii mai tîrziu (Creșterea colecțiilor, 13—14, 1965, p. 9), că datorită descoperirilor făcute în acest interval de timp ,,termenii de tetradrahmă, didrahmă și drahmă, utilizați pentru desemnarea diferitelor valori nominale geto-dacice, ar urma să fie revizuiți''. Deși ulterior acestei date s-au efectuat numeroase descoperiri și s-a întocmit un însemnat număr de studii, autorul în loc să-și mențină acest punct de vedere, oricum rezonabil și în concordanță cu realitățile numismatice geto-dacice, îl abandonează pentru a-l adopta pe cel dintîi, după cum se va vedea, pe cel lipsit de vreun temei.

Teza lui O. Iliescu are în vedere aproape exclusiv imitațiile după drahmele lui Filip III, descoperite, deopotrivă, atît la nordul cît și la sudul Dunării, precum și o piesă izolată de tip Dumbrăveni, socotită a face parte din rîndul drahmelor, la care se adaugă și emisiunile de tip Adîncata-Mînăstirea, și Vîrteju-București, pe care le integrează în rîndul didrahmelor. Departajarea dintre cele trei nominale este făcută desigur arbitrar, deoarece variațiile de greutate sint atît de apropiate între ele, încît este exclus să poți să stabilești anumite raporturi din care să rezulte granițe precise bine și dinainte stabilite. În calculul făcut nu s-a ținut seama de un lucru esențial, anume de evoluția în timp a diferitelor tipuri monetare și de caracterul regional diferit, cu particularitățile lor stilistice și de greutate, de unde decurg de fapt diferențe sau, mai precis spus, descreșterea ponderală treptată în timp. Ne este greu să înțelegem de ce autorul citat nu a cuprins în demonstrația sa și monedele geto-dacice din aceeași vreme din Transilvania, care au caracteristici diferite. Fără îndoială că includerea lor în discuție, ce se impunea cu necesitate, l-ar fi pus într-o gravă dificultate pe autor, deoarece nu știm în care dintre cele trei nominale ar trebui incluse emisiunile de tip Rădulești, Cugir, Toc-Chereluș, cu modul foarte mare și greutăți de o deosebită varietate, cîntărind în majoritate între 8 și 11 g. Fără îndoială că includerea acestor monede în articolul în discuție l-ar fi pus pe autor în situația să ia poziție și față de opinia exprimată de Eug. Chirilă și M. Barbu într-un studiu special dedicat monedelor divizionare la geto-daci, cu privire specială la Transilvania, studiu care i-a scăpat complet lui O. Iliescu, deși, ca să-i răspundem cu propriile-i cuvinte ,,articolul a apărut într-o publicație de specialitate ușor accesibilă

[31] *Ibidem*, p. 377—382 ; idem, SCIV, 20, 1969, 2, p. 347—352.

[32] O. Iliescu, Cercetări numismatice, 5, 1983, p. 10 ; idem, BSNR, LXXV—LXXVI, 1981—1982, p. 83—84.

[33] *Ibidem*, p. 14, respectiv p. 83—84.

unui cercetător român" și avea legătură directă cu subiectul tratat [34]. Potrivit concepției celor doi autori, monedele din Dacia intracarpatică, de tipurile amintite, ar fi reprezentat „monede divizionare în comerțul local". Iată deci un nou punct de vedere ce nu se poate armoniza cu cele de pînă acum și care, într-un anume fel, nu face decît să infirme existența unui sistem monetar propriu în Dacia.

Pentru înțelegerea problemei, prezentarea, fie și foarte pe scurt, a datelor de care dispunem ni se pare a se impune de la sine. De asemenea se cuvine încă de la început să precizăm că denumirile grecești pe care le acordăm monedelor geto-dacice sînt convenționale. Termenii de tetradrahmă și drahmă sau didrahmă se aplică doar prin asociere cu nominalul imitat și nu pe baze stricte de metrologie cu care nu se poate opera în acest caz. Se știe că geto-dacii au emis în prima etapă a monetăriei lor monede care imită ca tip și nominal tetradrahme greco-macedone, în mod special emisiuni postume ale lui Filip II. În această perioadă se cunosc cîteva piese de nominal mic, din grupa drahmelor, ce se leagă de tipuri emise în părțile de nord-vest ale Daciei și zona Tisei. Din cele cunoscute pînă acum rezultă limpede că timp de mai bine de un secol, din sec. III și pînă către mijlocul sec. II î.e.n., în Dacia se emit aproape exclusiv tetradrahme, nominal de bază al monetăriei geto-dacice, nu numai din această perioadă, ci și din etapa următoare. Într-o monetărie în care timp îndelungat nu se emit decît monede de nominal mare, nu se poate afirma că drahma, care va apare mult mai tîrziu și în cantități destul de reduse, reprezenta „unitatea sistemului monetar autohton". În legătură cu aceste emisiuni trebuie să precizăm că greutățile sînt foarte oscilante, în funcție de timp, loc și de tip, variind în special între 12 și 14 g. Pe măsură ce ne apropiem de mijlocul sec. II acestea încep să scadă treptat, ajungînd la 11 și chiar 10 g.

În cea de-a doua fază a monetăriei geto-dacice, cuprinsă între mijlocul sec. II și primele două 2—3 decenii ale sec. I î.e.n., situația se schimbă sub toate aspectele. Titlul argintului ca și greutatea monedelor scad treptat și simțitor. Acum, mai mult decît în perioada anterioară, se constată diferențe ponderale, desigur și stilistice, de la o zonă la alta, multe din tipuri reprezentînd creații noi, pur geto-dacice. Dintre emisiunile acestei epoci, datînd de la începutul acestei a doua perioade, cele care continuă să aibă greutăți mai mari, tipice tetradrahmelor, cu mici fluctuații, sînt imitațiile după tetradrahmele lui Filip III, care cîntăresc între 14 și 17 g, emise, după toate probabilitățile, dacă nu toate, cel puțin în marea lor majoritate la sud de Dunăre, și monedele de tip Aninoasa din Oltenia cu greutăți cuprinse între 12 și 15 g. Seria imediat următoare (Dobrești) a aceluiași tip cuprinde piese cu greutăți între 8 și 10 g. În Muntenia asistăm la un alt proces interesant și, după opinia noastră, clar și normal, dacă avem în vedere evoluția sa. Monedele de tip Prundu-Jiblea din prima etapă, cu greutăți de 11—13 g, au servit ca model la trei serii de emisiuni, care se înlănțuiesc de o manieră cu totul aparte, atît cronologic și stilistic cît și metrologic. În această ordine avem tipul

[34] Eug. Chirilă și M. Barbu, ActaMP, 3, 1979, p. 81—86; în ceea ce ne privește sîntem de acord cu poziția autorilor de a folosi denumirile de tetradrahmă și drahmă în mod convențional; nu mai putem însă împărtăși opinia că monedele geto-dacilor tîrzii din Transilvania ar fi putut servi ca „monedă divizionară în comerțul local" și nici cu explicația dată numărului extrem de mic sau chiar absența completă a monedelor geto-dacice din cetățile din Munții Orăștiei.

Adîncata-Mînăstirea mai apropiate de model, dar reprezentînd o fază ulterioară în timp, avînd greutăți între 7 și 9 g (există și piese de 10—11 g), urmate de cele de tip Vîrteju-București, mai schematizate ca stil, cu o mai evidentă depreciere a argintului și cu o scădere a greutății, care oscilează între 6 și 8 g, seria încheindu-se cu emisiunile de tip Inotești-Răcoasa, cele mai recente și mai depreciate ca aliaj și stil din toată această suită, aici greutățile variind în principal între 5 și 7 g.

Toate aceste emisiuni, Adîncata, Vîrteju și Inotești, categorii ale aceluiași model (Prundu-Jiblea) sînt socotite, nu denumite convențional, de O. Iliescu ca reprezentînd un nominal aparte, respectiv didrahme, în cadrul sistemului monetar propriu al geto-dacilor. Fără îndoială că în orice calcul ponderal, o didrahmă înseamnă jumătatea tetradrahmei. După care calcul am putea să stabilim acest raport în cazul emisiunilor amintite în discuție este absolut imposibil de știut. De ce oare să complicăm lucrurile cînd aici nu este vorba decît de un simplu proces monetar într-o desfășurare obișnuită, de la un model mai vechi, cu caracteristicile epocii, pînă la cea mai recentă fază (Inotești-Răcoasa), de asemenea cu specificul imprimat de perioada în care se încadrează. Dacă am înșira absolut toate greutățile monedelor între cele două extreme, urmărindu-le pe seriile tipologice respective (Prundu, Adîncata, Vîrteju și Inotești) se poate vedea cu ușurință că, nu numai în privința stilului și a argintului, ci și a greutății există o scădere treptată și în timp absolut clară și perfect proporționată, încît este cu totul exclus de a putea să găsești un punct cert de demarcație, vreun element cît de cît concret de calcul, care să poată îndreptăți găsirea aici a două nominale diferite sau să consideri că cele din urmă sînt subdiviziuni ale celor dintîi. Pentru a ajunge să stabilești un asemenea raport ponderal, o condiție absolut necesară este aceea, fapt de care O. Iliescu n-a ținut deloc seama, ca toate aceste emisiuni să fi fost contemporane, adică să fi fost emise și să fi circulat în aceeași vreme, ca în cazul monedelor de tip Filip III, unde situația, după cum vom vedea, este foarte limpede. Nu este posibil să socotim că emisiuni din jurul anului 100 î.e.n. reprezintă submultiplu modelului emis cu un secol mai devreme.

Indicii la fel de prețioase și la fel de logice și clare ne oferă și emisiunile din Transilvania din această vreme, pe care autorul citat le-a trecut cu vederea. Monedele de aici, de tip Rădulești-Hunedoara, Aiud-Cugir, Petelea și Toc-Chereluș, poartă și ele amprenta epocii, stil mult schematizat, argint cu titlul mult scăzut și greutăți relativ reduse și oscilante. Ținîndu-se seama de flanul lor foarte mare (31—34 mm), aceste monede sînt numite curent tetradrahme, deși greutățile lor se eșalonează în principal între 12 și 7 g. Nimeni n-a încercat și sigur nu ar fi reușit să deosebească în rîndul acestor emisiuni, ghidîndu-se chiar în mod strict și mecanic, două nominale, tetradrahme și didrahme, deși toate emisiunile amintite aparțin aceleiași faze tîrzii a monetăriei geto-dacice, datîndu-se după mijlocul sec. II și pînă în primele 2—3 decenii ale sec. I î.e.n. O situație similară se înregistrează și în Oltenia, la emisiunile de tip Aninoasa-Dobrești. În timp ce monedele din prima fază, respectiv cele din seria primă, Aninoasa, au greutăți între 12 și 15 g, seria Dobrești, cea care derivă și continuă pe prima în timp cuprinde valori ponderale, în majoritate, între 8 și 10 g, fără ca cele din urmă să fie un submultiplu al celor dintîi, totul explicîndu-se și aici tot în funcție de timp.

Într-o situaţie aparte se prezintă monedele de tip Dumbrăveni. Din descoperirile de pînă acum se cunosc cîteva piese izolate de acest tip, cu un stil mai bun, cu greutăţi de 10—13 g. Cea mai mare parte a emisiunilor de acest fel o constituie cele 263 monede din tezaurul de la Dumbrăveni, produs al unui singur atelier, care n-au ajuns să fie puse în circulaţie. Aceste monede au greutăţi, în cea mai mare parte a lor (219) între 4 şi 5 g, iar restul între 3,36—3,99 g. Două piese fac excepţie, ajungînd să cîntărească 7,26 şi 7,28 g. Greutatea medie este de 4,23 g. În afara acestui tezaur se mai cunoaşte o singură piesă de acelaşi tip, pare-se ceva mai stilizată, de provenienţă necunoscută, a cărei greutate coboară la 2,94 g. După opinia lui O. Iliescu, primele emisiuni, cele mai vechi şi cele mai grele, au valori de tetradrahme, cele din tezaurul de la Dumbrăveni de didrahme, iar ultima piesă amintită este trecută în rîndul drahmelor. Oricît ne-am străduit, n-am reuşit să găsim un fir călăuzitor în calculele făcute. Dacă admitem, potrivit tezei lui O. Iliescu, că emisiunile de tip Adîncata, Vîrteju şi Inoteşti, care cîntăresc în principal între 5 şi 9 g, fac parte din rîndul didrahmelor, cum se pot introduce în cadrul aceluiaşi nominal şi emisiunile din tezaurul de la Dumbrăveni cu greutăţi între 3 şi 5 g, deci cu un pond redus la jumătate? Ne-ar fi cu totul imposibil să ajungem la o înţelegere oarecare a unui sistem monetar în care, acelaşi nominal, în aceeaşi perioadă, la aceeaşi populaţie, diferă de la întreg la jumătate. Cît priveşte piesa mai uşoară amintită, socotită a fi drahmă, ea nu poate fi desprinsă în nici un caz şi sub nici o formă de tipul şi nominalul reprezentat de piesele din tezaurul de la Dumbrăveni.

În ceea ce priveşte problema celor mai mici emisiuni din monetăria geto-dacică, atît ca modul cît şi ca nominal, cărora li se atribuie denumirea de drahme, se impun şi aici unele precizări. Nu mai încape nici un fel de îndoială că imitaţiile realizate după drahmele lui Filip III Arideul reprezintă cea mai sigură şi cea mai răspîndită monedă măruntă din monetăria locală de la Dunărea de Jos. Chiar dacă cele mai multe dintre acestea provin de la sud de Istru, ele nu trebuie desprinse de monetăria getică în general. După cum subliniam şi cu alt prilej, nu este exclus ca unele serii din rîndul acestor monede, avînd în vedere în special pe cele descoperite în aşezări, mai stilizate şi mai uşoare decît cele din tezaure, să fi fost emise în stînga Dunării. Toate la un loc însă constituie un produs getic, ştiut fiind că ambele maluri ale Dunării erau locuite în egală măsură de o populaţie getică. Majoritatea acestor monede au greutăţi cuprinse între 2 şi 3 g, cu excepţia celor găsite în aşezări, care în mare parte cîntăresc sub 2 g. Se poate deci constata că greutăţile lor sînt sub nivelul celor ale drahmelor originale şi într-un raport greu de stabilit cu tetradrahmele locale de acelaşi tip, deoarece, luînd limita de sus a acestora, se constată că nu se poate atinge, prin raportare, limita de jos a tetradrahmelor, care cîntăresc în majoritatea lor între 14 şi 17 g.

În afara acestor emisiuni de modul mic, în Dacia se mai cunosc cîteva piese de tip Petelea din Transilvania, cu greutate de 2,50, 2,72 şi 3,35 g, la care se mai adaugă cele descoperite recent în tezaurul de la Urseiu (jud. Dîmboviţa). La prezentarea comunicării şi apoi la publicarea ei am specificat în mod clar că monedele mărunte în discuţie nu sînt de tip Filip III, cum afirmă O. Iliescu. Reamintim că emisiunile respective se diferenţiază net de cele de tip Filip III, prin modulul lor mai mare (17—19 mm) şi prin greutăţile mai ridicate (3—4 g), ca şi prin absenţa completă a reprezentărilor. Este posibil ca ele să se lege mai degrabă

de monedele de tip Adîncata și să reprezinte o subsiviziune a acestora, numindu-le de tip „Urseiu" [35].

Din cele înfățișate mai sus rezultă, considerăm noi, cu destulă claritate, că nu putem vorbi de existența la geto-daci a unui sistem monetar propriu, cu trei nominale identificate cu certitudine, drahma reprezentînd unitatea sistemului respectiv. Unei asemenea concluzii i se împotrivește varietatea tipurilor și a greutăților, care nu permit stabilirea nici unui raport cît de cît exact între nominale. Dacă ar fi să luăm în discuție o astfel de teză, atunci ar trebui să vorbim de sisteme monetare care au funcționat diferit în timp și regional. Un singur sistem pe care să-l aplici automat la întreaga monetărie din Dacia, după cum s-a văzut, foarte diferită regional și cronologic, sub toate aspectele, nu ar putea cîtuși de puțin să cuprindă toate problemele pe care le ridică descoperirile de pînă acum. În același timp, dacă admitem existența unui sistem unitar în monetăria geto-dacică, în nici un caz nu putem opera cu denumirile grecești de drahmă, didrahmă și tetradrahmă, care presupun, după cum bine se știe, greutăți destul de fixe și raporturi ponderale între nominale destul de exacte. Prin aceasta nu încercăm, cum n-am făcut-o nici altă dată, să excludem aceste denumiri din numismatica geto-dacică, ci numai să subliniem o dată în plus că aplicarea acestora rămîne convențională, în lipsa altora, și că ea trebuie admisă și aplicată prin asociere cu originalele imitate.

După opinia noastră, întărită de cercetările mai recente, se poate acorda denumirea de tetradrahme tuturor emisiunilor, copii după nominalul original imitat, ca și derivatelor acestora cu greutăți mai ridicate și cu modul mare, atît din prima cît și din a doua fază a monetăriei geto-dacice. Nu credem și nici nu se poate susține prezența în cadrul aceleiași monetării a unor didrahme, ca în cazul celor de tip Adîncata, Vîrteju și Inotești, atîta vreme cît nici greutatea și nici modulul nu corespund sub nici o formă condițiilor pe care ar urma să le îndeplinească un astfel de nominal. În același timp, trebuie subliniat și faptul că toate aceste emisiuni sînt în realitate exponente tîrzii, clar urmărite în timp, ale tetradrahmelor de tip Prundu-Jiblea, și nu copii ale unui original-didrahmă din lumea greco-macedoneană, a cărei greutate și nominal nu ating cotele maxime ale monedelor geto-dacice amintite. O singură excepție numai în privința pondului, nu și a modulului, fac monedele din tezaurul de la Dumbrăveni, ale căror greutăți se situează între cele ale drahmelor și didrahmelor grecești. Ținînd seama de această particularitate, ca și de faptul că tezaurul provine direct dintr-un atelier, nu putem spune mai mult decît că ele ar putea fi socotite ca o subdiviziune, fără a le acorda vreo denumire oarecare în afară de aceea de emisiuni de tip Dumbrăveni.

Pe lîngă tetradrahme, moneda principală, în monetăria geto-dacă, există, așa cum s-a văzut și admis de toți specialiștii, în număr oricum restrîns, mai ales ca tipuri, și monede mărunte, numite curent și prin asociere drahme. Asemenea nominale au fost socotite și denumite în mod curent monede divizionare sau subdiviziuni. O. Iliescu atrage atenția că termenul nu este adecvat dacă se aplică drahmelor și dă exemplu, desigur tot inadecvat, din lumea greacă, unde drahma este socotită ca unitate a sistemelor monetare respective [36]. Care ar fi în mod concret, în aceeași

[35] C. Preda și V. Drob, SCN, 8, 1984, p. 37—52.
[36] *Ibidem*, p. 17, nota 35.

judecată, drahma ca unitate a sistemului monetar geto-dac, de la începuturi și pînă la finele lui și de la un capăt la altul al lumii geto-dace? Oare la vremea cînd publica articolul „Sisteme naționale în economia monetară la geto-daci" (BSNR, 92–95, 1944–1947, p. 32), O. Iliescu nu cunoștea acest lucru, atîta vreme cît afirma că „dacii, cu un sistem monetar propriu, exact aceeași teză reluată recent, au emis, alături de piesele de tipul tetradrahmelor—monetele de căpetenie ale vremii—și piese divizionare, de tipul didrahmelor și drahmelor grecești"? Dacă este o greșeală și încă una elementară, cum ne lasă să înțelegem, nu era firesc să înceapă menționarea celor care au săvîrșit asemenea erori cu propriul său nume și propria-i contribuție?

Dar să vedem în ce măsură este sau nu greșit să se folosească în monetăria geto-dacă denumirea de monede divizionare. Dacă raportăm denumirea aceasta la sistemul grecesc propriu-zis este fără îndoială o greșeală. Nu credem că mai este o eroare atunci cînd vorbim de subdiviziuni în monetăria geto-dacică, unde moneda principală, și dominantă în cea mai mare parte a timpului este tetradrahma. Moneda măruntă apărută tîrziu și în cantități reduse, fiind cunoscută sub denumirea convențională de drahmă, nu poate reprezenta decît o piesă divizionară, față de nominalul dominant. Prin urmare, în acest caz, problema se pune în termeni diferiți și anume, pe cine și la ce raportăm. Situația fiind diferită, nu se poate opera și aplica automat și mecanic sistemul din monetăria grecească la cea autohtonă geto-dacică.

N-am vrea să încheiem discuția noastră fără a nu clarifica și alte probleme ridicate în ultima vreme, dar de o mai mică importanță. Una dintre acestea se referă la afirmația că ambele tipuri monetare emise de Filip II în timpul domniei ar fi „servit ca modele pentru emisiunile autohtone din Dacia timp de aproape două secole" [37]. Din cele cunoscute pînă în prezent rezultă că principalul prototip pentru monetăria geto-dacică l-au constituit tetradrahmele postume ale lui Filip II. În plus, modelul a fost preluat doar de primele serii de imitații din sec. III î.e.n., celelalte serii din sec. II și parte din sec. I î.e.n. reprezentînd creații și inspirații proprii după cele dintîi imitații sau combinații după alte prototipuri. În altă ordine de idei, ni se reproșează că emisiunile de tip Alexandru cel Mare și Filip III Arideul, deși au aceleași reprezentări „sînt în realitate, emisiuni diferite și ca atare, nu pot fi încadrate în aceeași grupă" [38]. Într-adevăr, noi am alcătuit o categorie comună din cele două serii de imitații, explicînd că există încă monede locale de acest tip care, datorită similitudinii reprezentărilor de pe originale și absența urmelor de legendă de pe copii, nu se pot încadra sigur în una sau alta din cele două grupe. La aceasta se adaugă și împrejurarea că unele informații vagi de descoperiri nu ne-au dat posibilitatea să determinăm prototipul imitat. În același timp am specificat încă de la început și am indicat apoi în catalogul descoperirilor, ori de cîte ori s-a putut face acest lucru, care sînt imitații de tip Filip III, cele mai multe dealtfel, și care au folosit ca prototip monedele lui Alexandru cel Mare [39]. Delimitările sînt făcute în capitolul respectiv, încît oricine poate să urmărească cu destulă ușurință fiecare din cele două grupe, iar

[37] *Ibidem*, p. 15, nota 4.

[38] *Ibidem*, p. 22, nota 96.

[39] C. Preda, *Monedele ...*, p. 328–343; cf. și C. Preda și V. Drob, SCN, 8, 1984, p. 48–51.

explicațiile date, atît în introducerea capitolului, cît și în finalul acestuia fac cu totul inoportună observația amintită.

Aria largă de răspîndire a imitațiilor de tip Filip III, care cuprinde deopotrivă ambele maluri ale Dunării, dar cu o mai mare concentrare a lor la sud de fluviu, îl împiedică pe O. Iliescu să atribuie paternitatea acestor emisiuni unui trib sau unei uniuni de triburi, socotind că o luare de poziție ar fi prematură. În nota la care ne trimite, ne pune în seamă „o încercare generală de a atribui emisiunile monetare locale unor anumite triburi sau uniuni de triburi geto-dacice" [40]. Capitolul pe care-l menționează din lucrarea noastră reprezintă însă unul din principalele rezultate și concluzii de ordin istoric de pe urma studierii întregii monetării geto-dacice. Aici nu mai este vorba de o „încercare", ci de un rezultat stabilit cu precizie, desigur nu pentru toate emisiunile locale din Dacia, ci numai pentru principalele tipuri din a doua fază de dezvoltare a monetăriei geto-dacice. Acestea aparțin, așa cum am subliniat și în alte împrejurări, unor uniuni de triburi sau poate mai corect spus unor formațiuni politice prestatale [41].

Referindu-ne tot la articolul lui O. Iliescu din Cercetări numismatice, 5, 1983, în care și-a expus multe din punctele de vedere asupra cărora ne-am oprit în mod special în rîndurile de mai sus, ne spune (p. 7) că „de o adevărată economie monetară, în sensul strict al acestei noțiuni care cere o largă folosire a banilor, cu funcții multiple în procesul economic, nu poate fi vorba dacă ținem seama de organizarea socială a geto-dacilor". În finalul articolului, ca o concluzie, același autor susține, dimpotrivă, „concepția economică la care ajunsese societatea geto-dacică, în a doua jumătate a sec. II î.e.n. și cel puțin în limitele teritoriale precizate mai sus, ni se pare cu totul remarcabilă, deoarece ea vădește multiplele funcții pe care le îndeplineau banii, aici și atunci, în viața de toate zilele, pentru a continua mai jos că folosirea monedei mărunte din Dacia este o mărturie cum nu se poate mai grăitoare despre stadiul de dezvoltare la care ajunsese economia monetară a geto-dacilor, în a doua jumătate a sec. II î.e.n.". Am oferit aceste citate lăsînd pe cititor să aprecieze cum se împacă cele două poziții între ele și în ce măsură conținutul lor exprimă sau nu realități ale lumii geto-dacice dinainte de epoca lui Burebista.

Încheiem aici prezentarea noastră în speranța că cele discutate au darul să contribuie la lămurirea unor probleme ale monetăriei geto-dacice și să aducă elemente și sublinieri în plus în înțelegerea unor aspecte ale aceluiași domeniu de cercetare. N-am fi purtat o asemenea discuție, dacă ceea ce a generat-o nu s-ar fi dovedit a fi o permanentă preocupare de a se minimaliza, prin abordarea de aspecte nesemnificative, căutate și create adesea în mod artificial, o cercetare fundamentală, ale cărei rezultate reprezintă contribuții de o deosebită însemnătate la istoria și civilizația Daciei preromane. N-am fi trecut la redactarea încheierilor de față dacă nu am fi constatat că multe din încercările la care ne-am referit, în loc să conducă la clarificări, nu fac decît să producă și mai multe confuzii și complicații inutile, și dacă nu am fi rămas cu regretul că specialiști de prestigiu își irosesc vremea cu discuții legate de probleme cu totul minore și contradictorii, în efortul vădit de exprimare a „ultimului cuvînt", în loc să-și valorifice cunoștințele în mod constructiv, în domeniul propriu

[40] *Ibidem*, p. 14 și nota 95.

[41] C. Preda și I. T. Dragomir, SCN, 6, 1975, p. 27–40.

de certcetare. Sperăm ca cele înfățișate mai sus, în ciuda unor ctitici pe care am fost nevoiți să le facem și a unor poziții mai ferme pe care le-am adoptat, să fie înțelese ca rezultat al unor discuții pur științifice și colegiale.

POINTS DE VUE SUR CERTAINS ASPECTS DE LA MONNAIE GÉTO-DACE

RÉSUMÉ

A la suite de la publication de la monographie *Monedele geto-dacilor*, București, 1973 (C. Preda), sont parus quelques articles, la plupart sous la signature d'O. Iliescu, dans lesquels sont discutés et présentées de nouveaux points de vue sur l'iconographie et la chronologie de certains types monetaires et sur l'existence d'un système monétaire propre à la numismatique géto-dace.

Une analyse de chacun des aspects du problème nous empêche d'admettre l'opinion selon laquelle les monnaies à tête janiforme représenteraient le dieu Kronos, emprunté aux monnaies de Mallus-Cilicie, Asie Mineure. De même, on ne saurait parler d'une représentation du dieu Dionysos ou de l'effigie de Rome sur l'une des variantes des émissions de type Vîrteju-București, mais seulement de certaines influences de l'une ou l'autre de ces deux divinités.

En ce qui concerne l'existence d'un système monétaire propre aux Géto-Daces, ayant comme unité de base la drachme, les données offertes par le découvertes et le rapport de poids entre les différentes catégories de monnaies ne nous laissent pas admettre un tel point de vue. Des recherches effectuées jusqu'à ce jour, il ressort que les Géto-Daces ont imité des types de tétradrachmes et de drachmes du monde gréco-macédonien. Quant aux dénominations, elles ont été appliquées par association avec les originaux copiés. L'introduction de la dénomination de didrachmes pour les émissions de type Adîncata, Vîrteju et Dumbrăveni n'est pas justifiée ni soutenable par des données concrètes.

OBSERVAȚII PRIVIND INSCRIPȚIA „CREȘTINATĂ" DE LA NAPOCA

D. PROTASE

Altarul funerar descoperit în luna martie 1927 la Cluj-Napoca, în strada Avram Iancu, nr. 30 (astăzi str. Petöfi), pe locul necropolei orașului roman, este binecunoscut în literatura de specialitate, ca și importanța documentară ce i s-a acordat în legătură cu începuturile creștinismului în Dacia și cu continuitatea autohtonilor după retragerea aureliană. Interesul aparte și deplin justificat pe care l-a stîrnit acest *cippus* funerar rezidă — cum bine se știe — nu în anumite particularități stilistice-sculpturale, nici în conținutul inscripției gravate inițial pe piatră, ci în unele adăugiri, mult ulterioare, în textul acestei epigrafe latine și în transformarea tîrzie a monumentului într-o cutie de sarcofag [1].

Intervenția în textul primar și modificarea monumentului original au incontestabil — așa cum s-a arătat mereu în ultima jumătate de veac — o dublă însemnătate : mai întîi, pentru paleocreștinismul din Dacia, iar apoi ca mărturie în favoarea continuității daco-romanilor în perioada primelor migrații [2].

Cu privire la datele concrete ale altarului sepulcral, menționăm că acesta are dimensiunile de 1,50 × 0,90 × 0,64 m, este cioplit dintr-un bloc de piatră calcaroasă și poartă următoarea inscripție, frumos și corect gravată : *D(is) M(anibus), Cl(audius) Valentinus vix(it) annis XX, Valeria Valentina filio piissim(o)*, iar în monogramul așezat dedesubt *s(it) t(ibi) t(err)a le(vis)*, formulă evident păgînă. Important de relevat este că, în litera O (cuvîntul *FILIO*) din ultimul rînd al epigrafei (singurul *o* din tot textul) s-a tăiat ulterior cu dalta o cruce avînd brațele inegale *(crux latina)*, încadrată perfect și simetric în interiorul acestei litere (fig. 1—2). Că avem de a face cu o dăltuire făcută rudimentar, după gravarea elegantă a inscripției, nu există nici cea mai mică îndoială : ductul mai puțin adînc și neregulat al liniilor se distinge foarte bine nu numai cu lupa, dar și cu ochiul liber.

Acest altar funerar, databil în prima jumătate a sec. III și rămas nevătămat pe locul său inițial, a fost transformat în sarcofag pe laînceputul sec. IV, cînd latura cu inscripția a devenit baza sarcofagului, iar în partea opusă s-a scobit o *arca*. Deoarece aceasta era prea scurtă pentru persoana adultă decedată (probabil femeie), cutia a fost lungită cu un acoperiș de *aedicula* (așezat cu partea concavă în sus), iar deasupra, servind de capac orizontal, s-au pus două lespezi de piatră cu bazoreliefuri, luate de la alte monumente funerare romane.

[1] Monumentul — împreună cu piesele anexe și cu modificările aduse, ca și obiectele de inventar mortuar — se păstrează în Muzeul de istorie al Transilvaniei din Cluj-Napoca (registrul-inventar IN, nr. 1—4 și 5—6).

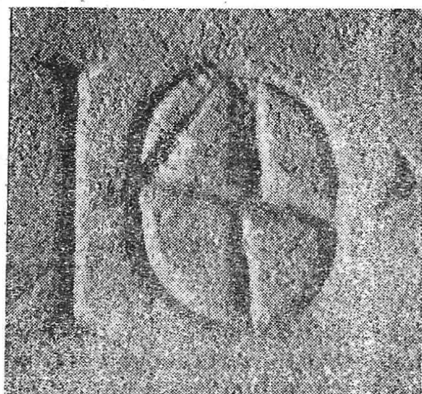
[2] N. Covaciu, ACMIT, 1929, p. 218—223 ; Oct. Floca, Sargetia, 3, 1941, p. 11—12 ; C. Daicoviciu, ACMIT, 1929, p. 311 ; idem, AISC, 2, 1936, p. 198—200 și 204—206, cu fig. 3, 8, 10 ; idem, *La Transylvanie dans l'antiquité*, București, 1945, p. 234—235 ; idem, în *Mélanges Marouzeau*, Paris, 1948, p. 119—124.

S C I V A, tomul 36, nr. 4, București, octombrie-decembrie 1985 p. 332—337

În interiorul sarcofagului astfel improvizat — deși el a fost spart și jefuit — s-au găsit, ca piese de inventar mortuar, patru ace ornamentale: unul de os, altul de bronz cu gămălie de os, îmbrăcat într-o foiță subțire

Fig. 1. Monumentul funerar de la Napoca, „creștinat" și apoi transformat în sarcofag

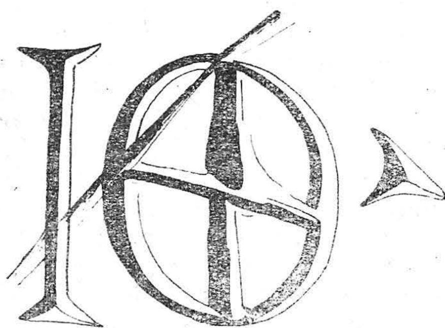

Fig. 2. Crucea dăltuită ulterior în litera *O* din cuvîntul *FILIO*

de aur, al treilea de bronz cu cap poliedric și al patrulea de argint cu gămălie sferică [3]. Acul cu capul poliedric constituie un element de datare a mormîntului în sec. IV. Atare încadrare cronologică pare a fi sprijinită și de faptul că într-un mormînt de copil (fetiță) cu sarcofag de piatră, situat alături și descoperit în 1914, s-au descoperit doi cercei de aur cu pandantiv, databili eventual tot în sec. IV [4].

Monumentul în discuție a fost publicat mai întîi în 1929 și apoi în 1936 de C. Daicoviciu [5], care, datînd „creștinarea" și prefacerea lui în

[3] I. Hica-Cimpeanu, ActaMN, 14, 1977, p. 221—226.
[4] *Ibidem*.
[5] Vezi trimiterile la autor în nota 2.

arca de sarcofag în sec. IV, a ajuns la concluziile juste de ordin istoric privind propagarea creștinismului la nordul Dunării și persistența populației daco-romane în fosta Dacie traiană. „Caracterul creștin al mormîntului — spune autorul — îl asigură ... două lucruri : întîi, crucea săpată ulterior în litera O din ultimul rînd al inscripției păgîne, semn care va fi fost făcut la transformarea *cippus*-ului în cutie de sarcofag pentru un creștin și care nu ne mai poate surprinde în sec. IV ..., iar în al doilea rînd, cele două litere A și E din cerc, pe care cu greu le-am putea explica drept *A* din *T(err)A* sau *E* din *LE(vis)*, ci mai curînd le consider ca niște semne ulterioare, semne tăiate stîngaci pentru simbolurile *A* și Ω, databile și acestea tot numai din sec. IV" [6].

Această interpretare a monumentului sepulcral de la Napoca a intrat și a rămas în circuitul științific pînă astăzi, fiind acceptată și reafirmată de aproape toți cercetătorii români care s-au raportat la ea, chiar dacă în unele cazuri au existat oarecare rezerve sau abțineri privind semnificația literelor *A* și *E* din monogram [7]. Caracterul creștin al monumentului în a doua lui întrebuințare și folosirea sa ca dovadă pentru continuitatea populației romane provinciale după Aurelian au fost contestate numai de A. Alföldi [8], cunoscut adept al teoriei roesleriene.

Observațiile și concluziile noastre referitoare la acest monument — după ce totul sau aproape totul părea definitiv lămurit și quasiunanim acceptat de specialiști — se întemeiază pe reexaminarea minuțioasă, încă în anul 1980, a elementelor prin care el și-a dobîndit notorietatea și ponderea documentară : simbolurile creștine și prefacerea sa tîrzie în cutie de sarcofag [9].

În primul rînd, cu privire la monogram, remarcăm că *toate* literele din formula *OPT(o) S(it) T(ibi) T(err)A LE(vis)* sau *L(evi)S* — care trebuie citită pe verticală, nu pe orizontală — au fost dăltuite deodată cu monumentul și cu epitaful, pe care, în sec. III, *Valeria Valentina* l-a închinat fiului său *Cl(audius) Valentinus*, mort la vîrsta de 20 de ani. Literele *A* și *E* sau *C* (sigma) fac parte din cuvintele prescurtate *terra* și *levis*, ele nefiind adăugate în secolul IV — cum s-a susținut în trecut — odată cu prefacerea *cippus*-ului în coșciug, de cînd ele ar fi reprezentat simbolurile creștine *A(lpha)* și *O(mega)*. Că lucrurile stau așa, dovada o constituie adîncimea, ductul și forma celor două litere cu pricina, care sînt la fel cu ale celorlalte din cerc, văzîndu-se bine că avem de-a face cu dalta și maniera de lucru ale aceluiași iscusit lapicid. Mai mult, bara verticală comună de la *P* și *T* desparte cercul în două părți inegale, cea din dreapta fiind cu ceva mai mare, tocmai fiindcă în interiorul ei urmau să fie plasate, *de la început*, nu două, ci patru litere. Tot în acest scop, *T*

[6] C. Daicoviciu AISC, 2, 1936, p. 206.

[7] Vezi, de pildă, K. Horedt, MBBM, 11, 1946, p. 13 ; idem, *Siebenbürgen in spätrömischer Zeit*, București, 1982, p. 218 (pl. 3, nr. 3) unde autorul — folosindu-se de interpretarea dintr-o comunicare a noastră (cf. nota 9), ca și de informațiile personale furnizate de noi anterior — este de acord că „*Alpha* und *Omega* sind zweifelhaft" ; I. I. Russu, ST, 10, 1958, p. 322–323 ; M. Macrea, în *Istoria României*, I, București, 1960, p. 630 ; idem, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 477 ; D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, București, 1966, p. 146 ; Em. Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV–XIII descoperite în România*, București, 1976, p. 392–393. Remarcăm că I. Barnea, *Les monuments paléochrétiens de Roumanie*, Roma, 1977, nu pomenește inscripția în cauză !

[8] *Dákok és romaiak Erdélyben*, Századok, 84, 1940, p. 180.

[9] Constatările și concluziile din prezentul articol le-am expus și în comunicarea pe care am ținut-o în 29 mai 1981 la Sesiunea științifică a Muzeului de istorie al Transilvaniei (*Program*, p. 10 : *Observații în legătură cu inscripția „creștinată" în secolul IV e.n. de la Cluj-Napoca*).

din *T(erra)* și *L* din *L(evis)* au fost așezate mai aproape de bara verticală decît suratele lor (*S* și *T*) din partea stîngă a cercului. Deci, monogramul, ca și inscripția inițială, nu conține nimic creștin (fig. 3). De la început pînă la sfîrșit, totul este text și formulă păgînă.

Fig. 3. Monogramul păgîn din cîmpul inscripției.

În al doilea rînd, referitor la crucea din litera *O*, se poate susține în continuare cu deplin temei că ea a fost făcută ulterior și formează de fapt elementul creștin care nu comportă dubii. Se nasc, însă, unele întrebări firești. Era și este oare logic ca semnul crucii să se fi aplicat pe o piatră cu inscripție funerară păgînă, cînd aceasta, în secolul IV, a fost transformată în sarcofag, care atunci s-a îngropat definitiv, fără ca monumentul astfel „creștinat" să mai poată fi văzut de adepții noii credințe? Nu cumva cu adevărat logic este să admitem că crucea s-a săpat pe monument cînd el era încă „în picioare"? Credem că răspuns afirmativ se poate da numai la a doua întrebare. În acest caz, altarul funerar se afla, „la vedere", pe mormîntul lui Cl. Valentinus, mai degrabă în cursul secolului III, pînă la Aurelian, el putînd fi „în picioare" tot așa de bine, și după aceea, în perioada postromană, pînă pe la mijlocul veacului următor, cînd a suferit modificarea în cauză. Ca urmare, crucea se putea adăuga nu neapărat în secolul IV, ci și mai curînd, în secolul III (înainte de retragerea aureliană), de către un criptocreștin [10].

Aparent, asemenea afirmație ar fi în contradicție cu rezultatul unor cercetări mai vechi [11], reafirmat și în lucrări mai noi [12], potrivit cărora crucea simplă nu apare pe monumente, ca simbolul creștin prin excelență, decît pe timpul lui Constantin cel Mare, după edictul de la Milan (a. 313). Chiar dacă acest lucru se admite ca adevărat pentru *generalizarea* și *oficializarea* simbolului, nu se poate nega posibilitatea existenței unor excepții locale, de la așa-zisa regulă. Nu trebuie pierdut din vedere că aici ne întîmpină nu o cruce monumentală, frumos sculptată, sau un monu-

[10] Dealtfel, chiar C. Daicoviciu a manifestat o anumită rezervă, cu referire la perioada sau data adăugării crucii, cînd spunea: „... semn care va fi fost făcut la transformarea *cippus*-ului în cutie de sarcofag" (AISC, 2, 1936, p. 206).

[11] Max Sulzberger, Byzantion, 2, 1925, p. 337—348. Notăm însă că autorul nu exclude total unele apariții locale ale crucii, ca excepție de la constatarea sa generală.

[12] Heinz Hofmann, RE, *Suplb.* XV, 1978, col. 550—551 (s.v. *Satorquadrat*).

ment cruciform, ci o cruce executată rudimentar, probabil pe furiș, în condiții de persecuție religioasă.

Fără îndoială că datarea *precisă*, *peremptorie*, a dăltuirii ulterioare a crucii în litera *O* se lovește de reale dificultăți. Logică — să nu spunem sigură — apare însă datarea ei *înainte de*, *nu odată cu*, transformarea monumentului în sarcofag, succesiunea operațiilor fiind următoarea :

1. Ridicarea altarului funerar cu inscripția păgînă în prima jumătate a secolului III.

2. Înscrierea crucii în litera *O*, fie în perioada romană, fie după aceea (pînă pe la mijlocul sec. IV), în orice caz numai cînd monumentul se afla la mormîntul lui Cl. Valentinus.

3. Transformarea într-o *arca* de sarcofag a monumentului — „creștinat" deja — în sec. IV, datare indicată de acele ornamentale, aparținătoare noului defunct.

După cele arătate pînă aici, se ivește legitima întrebare : ce mai rămîne din acest *cippus* funerar, ca argument valabil, pentru creștinismul daco-roman și pentru persistența populației romane provinciale pe vatra urbană de la Napoca? Evident că pentru paleocreștinism semnul crucii din interiorul literei *O* este indiscutabil, iar în favoarea continuității etnice în aria fostului oraș pledează categoric prefacerea (eventual și creștinarea) monumentului în sarcofag pentru alt defunct (probabil femeie), la care cu certitudine crucea nu se referă, deoarece ea a ajuns pe latura ce a devenit baza sarcofagului astfel improvizat.

În sfera problematicii privind creștinismul și amploarea lui în Dacia *sub* sau *după* romani, inscripția napocensă, pe temeiul prezentelor constatări și concluzii, redeschide unele perspective de interpretare a materialului documentar aferent și a fenomenului istoric pe care-l reflectă. Faptul că este mai logic ca crucea să fi fost aplicată de un criptocreștin în secolul III (pînă la Aurelian), decît în veacul următor, oferă nou teren și sprijin în plus pentru teza despre existența în Dacia traiană a unor comunități de creștini, care trăiau în condițiile de interdicție a noii religii. Prin această prismă pot fi interpretate, cu prudența necesară, și alte monumente romane „creștinate" ulterior, cum este bunăoară cel de la *Ampelum* (cu crucea pe delfin) [13] sau unele vase ceramice romane (de la Gherla [14], de pildă, și din alte părți), vase pe care apare peștele, cunoscut simbol creștin. Desigur că atare interpretare poate corespunde adevărului, numai dacă nu există și indicii demne de luat în seamă pentru datarea acestor materiale în perioada postromană.

OBSERVATIONS SUR L'INSCRIPTION „CHRISTIANISÉE" DE NAPOCA

RÉSUMÉ

En examinant de nouveau le monument dans le Musée de Cluj-Napoca, l'auteur arrive à trois constatations importantes :

1. La croix a été gravée dans la lettre *O* (le mot *FILIO*), par un criptochrétien, plutôt au IIIe siècle (avant Aurélien) — lorsque le monu-

[13] Vezi C. Daicoviciu, AISC, 2, 1936, p. 208 cu trimiterile la bibliografia mai veche.

[14] De existența acestora m-a informat Alina Soroceanu de la Muzeul de istorie al Transilvaniei. Materialul provine din săpăturile efectuate, în anul 1982, la castrul roman.

ment était „en pied” sur la tombe de Cl. Valentinus — qu'au IVe siècle, simultanément avec la transformation du *cippus* en *arca* de sarcophage (la vieille opinion), parce que la face écrite, enterrée, on ne voyait plus.

2. Le monogramme *entier*, lui aussi, a été taillé au ciseau dans le même temps avec l'inscription pour Cl. Valentinus et ne contient aucun élément chrétien. Les lettre *A* et *E* ou *C* (sigma), interpretées jadis comme *A*(lpha) et *O*(mega) ajoutées au IVe siècle, en réalité font partie de mots abrégés *T(err)A* et *LE(cis)* ou *L(evi)C*, dépourvus de signification religieuse.

3. Seule la transformation du *cippus* funéraire date sûrement du IVe siècle, fait indiqué par les aiguilles ornamentales, trouvées dans le sarcophage ainsi improvisé pour un autre défunct, non-chrétien.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Le *cippus* funéraire de Napoca, „christianisé” et puis transformé en sarcophage.
Fig. 2. La croix gravée dans la lettre *O* de mot *FILIO*.
Fig. 3. Le monogramme païen de champ de l'inscription.

MORMINTELE CU OCRU DIN MOVILA II—1950 DE LA GLĂVĂNEȘTII VECHI

de EUGEN COMȘA

Cercetările arheologice sistematice din cadrul șantierului de la Glăvăneștii Vechi, jud. Iași, s-au desfășurat în anii 1949 și 1950. În perioada respectivă au fost studiate, prin săpături, de un colectiv, sub conducerea prof. Ion Nestor, o serie de obiective arheologice datate din neolitic pînă în plină epocă geto-dacică. Între acestea sînt de menționat și cîteva movile funerare în care s-au descoperit mai multe morminte din diverse epoci. Astfel, în anul 1949 au fost săpate movilele I, II și IV [1], iar în 1950 s-a continuat cercetarea lor și s-au efectuat sondaje, destul de mari, în movilele I—1950 și II—1950 [2].

În lucrarea noastră [3] ne vom referi numai la cîteva morminte descoperite în movila II—1950 [4].

Această movilă se afla în lunca inundabilă a rîului Jijia pe un grind, nu prea înalt, la vest de satul Glăvăneștii Vechi, la extremitatea sud-estică a sectorului C, respectiv a zonei cercetate prin săpături de către membrii colectivului „Valea Jijiei". Movila II—1950 avea dimensiunile de 3 m înălțime și diametrul de 44 m [5]. Era cea mai înaltă movilă dintr-un grup de tumuli înșirați în lunca rîului, în vecinătatea satului amintit.

Din planul publicat rezultă că în movilă s-au săpat două șanțuri radiare și apoi, în mijloc, o suprafață de formă dreptunghiulară cu latura lungă orientată pe direcția SE—NV [6].

Prin săpăturile făcute s-a constatat că pe grindul menționat, pe locul pe care a fost înălțată movila II existau vestigiile unor așezări neolitice mai vechi. Erau resturile a două stațiuni suprapuse. Una din ele, corespunzătoare stratului de cultură inferior, cuprindea materiale de tip Precucuteni, iar din stratul superior s-au scos la iveală resturi de locuire aparținînd culturii Cucuteni-Tripolie [7]. Ambele așezări au fost răscolite, în mare parte, cu prilejul ridicării movilei funerare.

[1] Ion Nestor și colaboratori, SCIV, 1, 1950, 1, p. 27—30; Ion Nestor și colaboratori, SCIV, 2, 1951, 1, p. 64—65.

[2] Ion Nestor și colaboratori, SCIV, 2, 1951, 1, p. 52—53, 65.

[3] Comunicare prezentată la 2 decembrie 1982, în cadrul Colocviului XI al Secției orînduirii comunei primitive a Institutului de arheologie.

[4] În lucrarea noastră folosim datele publicate în rapoartele menționate mai sus. Unele precizări din studiul lui Vlad Zirra, MIA-Chișinău, 1960, p. 97—102, 110—120. De asemenea, utilizăm și notițele de teren ale colegului Vlad Zirra (care a condus săpăturile făcute în această movilă). Îi mulțumim călduros și pe această cale.

[5] Ion Nestor și colaboratori, SCIV, 2, 1951, 1, p. 65.

[6] *Ibidem*, p. 66, pl. 1.

[7] *Ibidem*, p. 65.

S C I V A, tomul 36, nr. 4, București, octombrie-decembrie 1985, p. 338—345

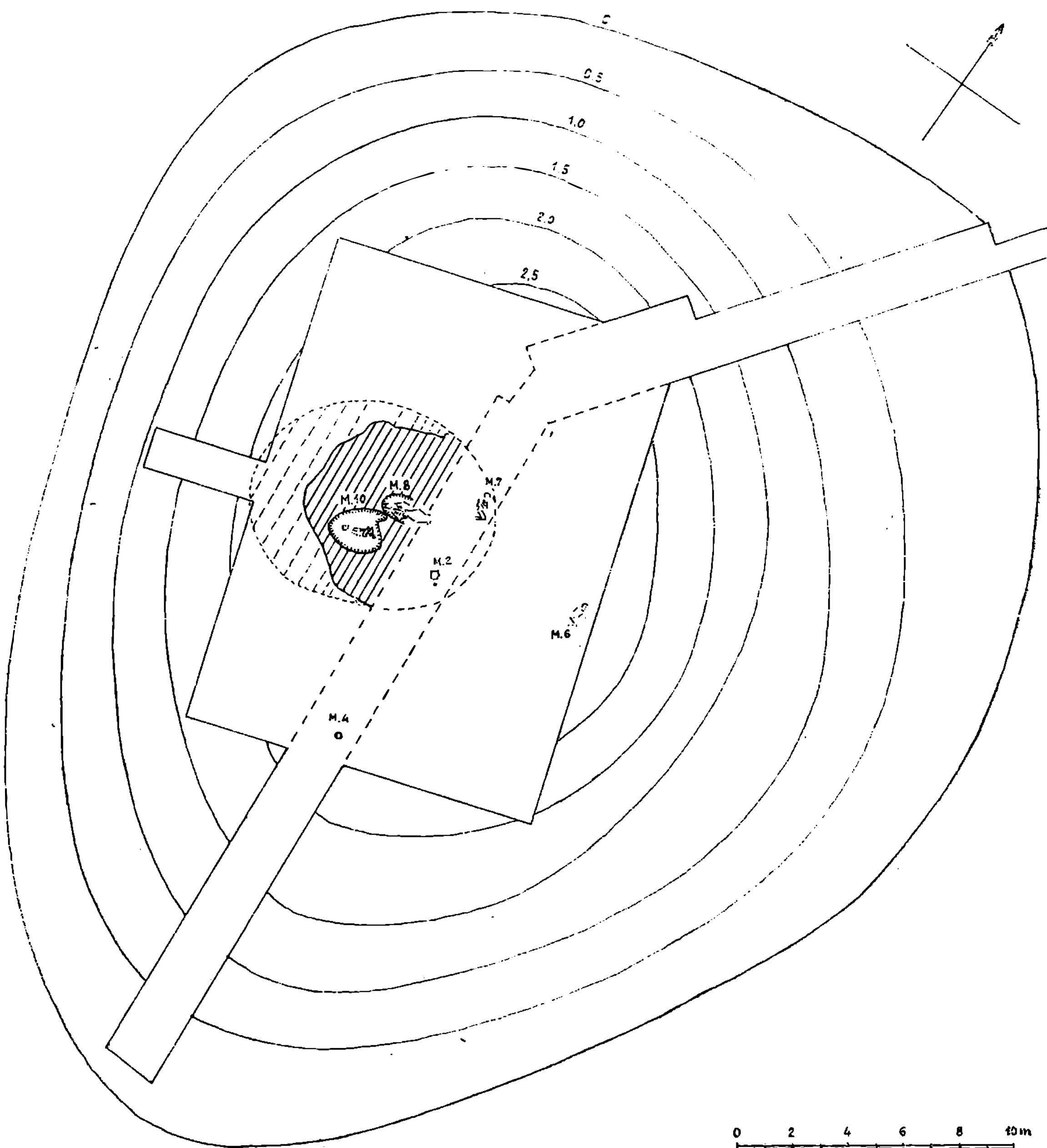

Fig. 1. Planul movilei II—1950 de la Glăvăneştii Vechi.

În movila II—1950 s-au descoperit 13 morminte de înhumaţie, din care 5 sînt sigur morminte cu ocru, unul cu probabilitate aparţine aceluiaşi grup, 6 sînt din prima epocă a fierului, iar unul este cu datare incertă.

Din cele cinci morminte cu ocru: unul este principal, restul sînt morminte secundare.

Atrage, în chip deosebit, atenţia modul cum s-a procedat la înmormîntarea primului personaj menţionat. Astfel, cu ocazia săpării gropii mormîntului principal (= M.8) s-a săpat o groapă de formă dreptunghiulară, de la nivelul vechi al solului, pînă la 2,93 m adîncime. Pămîntul scos a fost aruncat în jurul gropii aşa fel că s-a format un „colac". Pe fundul gropii s-a presărat apoi un strat de ocru roşu. Cel decedat a fost depus în groapă cu corpul întins pe spate, cu craniul orientat spre VSV 251 şi cu picioarele spre ENE° 71. După aceea s-a presărat ocru roşu pe corp. Craniul s-a păstrat numai parţial. Mîinile aveau coatele puţin depărtate de corp, iar palmele fuseseră aşezate lîngă bazin. S-a păstrat şi o mare parte din vertebre ca şi oasele bazinului. Iniţial picioarele au fost îndoite din genunchi şi apoi au căzut. La dezvelire genunchii s-au găsit puţin depărtaţi, iar oasele labelor picioarelor erau în parte răsucite. S-au mai observat sub torace şi lîngă antebraţul stîng, cîte o pată galben verzuie, reprezentînd, probabil, grămăjoare de ocru galben. Mormîntul nu a avut inventar.

Analiza antropologică a oaselor păstrate a dus la cîteva constatări interesante. Scheletul a aparţinut unui bărbat adult de 30—40 ani, cu înălţimea de 1,90 m [8]. S-a mai observat că tibiile sale prezintă o caracteristică, anume sînt platicnemice [9].

După toate probabilităţile, groapa a fost acoperită iniţial cu bîrne şi apoi peste ele s-a întins un strat de nisip. În directă legătură cu acest mormînt sînt trei grămăjoare de oase mărunte calcinate, probabil de pasăre sau de animale mici, aflate pe nivelul vechi al solului, în preajma gropii descrise. Ele s-au găsit amestecate cu bucăţele de cărbune şi cu cenuşă fină. Deasupra şi dedesubtul acelor grămăjoare de oase era nisip ars [10].

Peste groapa funerară şi în jurul ei s-a ridicat apoi o movilă de humă, adusă probabil din malul Jijiei. Movila de humă avea diametrul de circa 7 m şi înălţimea de aproximativ 0,70 m [11]. Este evident că a fost făcută spre a servi ca strat impermeabil, izolator.

Toate celelalte morminte cu ocru din movila II—1950 s-au găsit la baza şi în majoritatea cazurilor în mantaua movilei mari şi sînt sigur ulterioare mormîntului principal.

Despre *mormîntul 10* se arată, în raportul publicat, că groapa lui a perforat movila de humă şi că scheletul se afla la baza movilei [12]. Acesta fusese în poziţie chircită moderată, pe partea stîngă, la 2,31 m adîncime, orientat cu craniul spre VSV 249° şi cu picioarele spre ENE 69°. Din craniu s-a păstrat în parte mandibula. Braţele s-au găsit întinse, cu oasele suprapuse, cu palmele lîngă femure. Prin poziţie mîinile fac impresia că au fost legate. Femurele formau unghi drept cu coloana vertebrală şi

[8] N. Haas, C. Maximilian, Sovetskaja Antropologia, 4, 1958, p. 133—146.
[9] *Ibidem*, p. 133—146.
[10] Ion Nestor şi colaboratori, SCIV, 2, 1951, 1, p. 66.
[11] *Ibidem*, p. 66.
[12] *Ibidem*, p. 66.

unghi de 45° cu tibiile. Labele picioarelor erau întinse. La distanță mică, în față, în dreptul bărbiei, fusese pus puțin ocru roșu. Mormîntul nu a avut inventar.

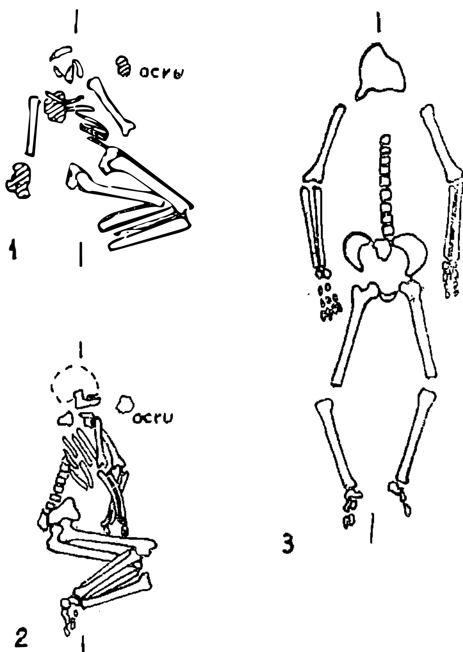
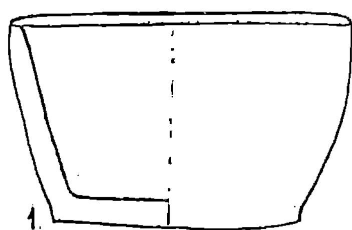

Fig. 2. Schițe ale scheletelor din mormintele: 1 = M. 7; 2 = M. 10; 3 = M. 8.

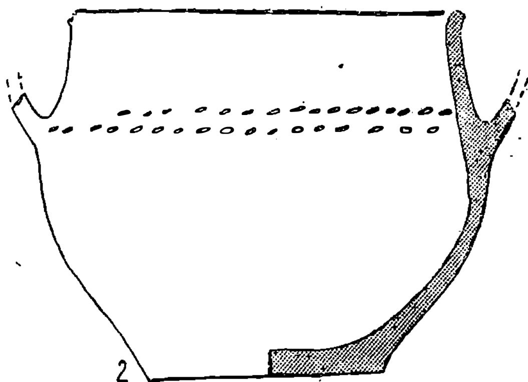

Fig. 3. Vase de lut ars descoperite în: 1 = M. 4; 2 = M. 2.

Analiza oaselor păstrate permite să se arate că scheletul a aparținut unei adolescente, cu înălțimea de 1,56 m [13].

Spre baza movilei mari s-au mai dezvelit oase dintr-un mormînt deranjat (= M. 6). Se pare, că scheletul respectiv fusese în poziție chircită pe partea stîngă. Pe oasele fragmentare se vedeau urme de ocru roșu.

[13] N. Haas, C. Maximilian, *op. cit.*, p. 133—146.

Tot în mantaua movilei, la 2,14 m adîncime, s-a descoperit încă un mormînt (= M. 7). După săparea gropii funerare, pe fundul ei, a fost întins un strat de ocru roșu, gros de 2—5 mm. Ținînd seama de schița avută la dispoziție, considerăm că persoana decedată a fost depusă în groapă cu corpul întins pe spate și cu picioarele îndoite. Ulterior acestea au căzut lateral, pe partea stîngă. Scheletul era orientat cu craniul spre NNV 351° și cu picioarele spre SSE 171 . Din craniu s-au păstrat numai cîteva fragmente din calotă. În dreptul pieptului se vedeau cîteva frînturi de coaste. Din brațe s-au găsit numai oasele humerus, cu extremitățile de jos, puțin depărtate de corp. Din bazin erau doar două fragmente. Femurele formau unghi obtuz cu coloana vertebrală. Tibiile au fost paralele între ele. În dreptul obrazului, la oarecare distanță, fusese pusă o grămăjoară de ocru roșu. O altă grămăjoară de ocru era la cotul drept, iar între clavicula dreaptă și coaste se observa o masă compactă de ocru roșu. Nici acest mormînt nu a avut inventar.

În mantaua movilei mari, la 0,91 m adîncime s-au dezvelit oasele deranjate ale unui schelet de copil (= M. 4). Pe oase se vedeau clar pete albăstrui de la ocrul roșu cu care fusese presărat cel decedat, după ce a fost depus în groapă. Lîngă schelet se afla un vas de lut, prost ars, de [illegible]. În spărtură avea culoare neagră, iar exteriorul era [illegible].

Menționăm și M. 2 din care nu s-a găsit nici un os sau urme de ocru. În schimb, s-a aflat la 0,12 m adîncime un vas de lut ars, considerat a aparține unui mormînt cu ocru. Vasul are corpul puțin bombat,

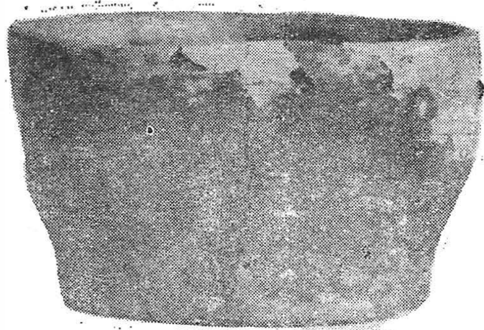

Fig. 4. Vas de lut ars descoperit în M. 4.

gîtul aproape cilindric, relativ scund și două torți opuse, sparte din vechime. Puțin mai sus de diametrul maxim, vasul a fost ornamentat cu două șiruri paralele de liniuțe scurte orizontale.

Mormintele descrise prezintă unele elemente specifice ce permit clasificarea lor. Ținînd seama de poziția scheletelor acestea pot fi împărțite în două grupuri :

I. Mormintele în care cel decedat a fost depus cu corpul întins pe spate, cu brațele întinse pe lîngă corp și eventual puțin îndoite din coate, cu palmele lîngă bazin, iar picioarele cu genunchii în sus și apoi căzute lateral. Din acest prim grup fac parte numai mormintele 7 și 8. Trebuie reținută observația că la ambele morminte, pe fundul gropii s-a presărat un strat de ocru roșu. Mormintele amintite au analogii apropiate în movila I—1949, tot de la Glăvăneștii Vechi, aflată la oarecare distanță de cea

studiată aici. În movila I—1949 s-au dezvelit şase schelete similare, cu corpul întins pe spate [14]. La cîteva din ele, peste stratul de ocru roşu de pe fundul gropii se păstrau urmele unor ţesături sau rogojini. Fiind vorba de un obicei, considerăm că şi în mormintele de acelaşi tip din movila II—1950 vor fi existat astfel de împletituri, dar ele nu s-au conservat pînă în zilele noastre.

Reţinem şi observaţia că scheletul din M. 8 avea o orientare asemănătoare cu aceea a scheletului din M. 5 din movila I—1949, iar cel din M. 7 o avea similară cu a scheletului din M. 16 din movila I—1949.

Cele două morminte 7 şi 8 din movila II—1950 nu au avut nici un fel de inventar, ca şi patru din cele şase morminte asemănătoare din movila I—1949. Amintim şi faptul că groapa M. 8 a fost acoperită foarte probabil cu bîrne, ca şi unele din mormintele de acelaşi tip din movila I—1949.

Cele semnalate ne îndreptăţesc să considerăm că mormintele 7 şi 8 din movila II—1950 pot fi atribuite aceluiaşi grup cultural, ca şi unele din mormintele din movila I—1949.

Trebuie reţinut faptul că deasupra mormîntului principal a fost ridicată o movilă de humă. Semnalăm că o movilă mică de lut, înălţată tot pentru un mormînt principal, se cunoaşte şi în cazul movilei de la Corlăteni „Dealul Stadole'' [15]. Ca şi în privinţa acelei movile, credem că s-a procedat şi cu movila II—1950 studiată aici. Anume peste movila de humă s-a adus pămînt mult aşa că s-a format un strat gros, astfel că încă de la încheierea ceremoniei legate de amenajarea mormîntului principal, movila a avut dimensiuni apreciabile, iar pentru celelalte morminte secundare, peste prima movilă sau în jurul ei (într-o parte sau în alta) s-a depus o anumită cantitate de pămînt, ceea ce a dus, treptat la mărirea diametrului şi înălţimii ei. Mai amintim că la Valea Lupului s-au delimitat trei movile mici, alăturate, acoperite de movila mare [16].

Mai trebuie subliniat obiceiul jertfelor, reprezentat prin cele trei grămăjoare de oase de pasăre arse.

Se constată şi faptul că dacă într-un loc existau movile mai vechi nu totdeauna ele trebuiau şi erau refolosite. Ne referim, mai cu seamă, la mormintele de tipul celui principal din movila II—1950, pentru care s-a ridicat o movilă deosebită deşi în preajmă, la cîteva sute de metri distanţă existau şi alte movile. După toate probabilităţile este reflectarea unui obicei ca, pentru anumite personaje mai importante, să se înalţe movile separate.

Mormintele din acest grup se plasează în timp după etapa Cucuteni B 2 (după cum o dovedesc descoperirile din movila de la Valea Lupului) [17]. Astfel de morminte pot fi atribuite unor comunităţi originare din stepele nord pontice, din categoria celor ale culturii Iamnaia, şi datează din perioada de tranziţie de la epoca neolitică la epoca bronzului. Prin cercetările specialiştilor sovietici efectuate în regiunile dintre Prut şi Nistru, s-au descoperit numeroase morminte similare, în care cei decedaţi au fost depuşi cu corpul întins pe spate şi cu picioarele îndoite şi căzute lateral sau în romb. Amintim, de exemplu, M. 15 din movila I şi M. 32 din movila 9 de la Neruşai [18].

[14] Eugen Comşa, Thraco-Dacica, 4 (sub tipar).
[15] Idem, Thraco-Dacica, 3, 1982, p. 88.
[16] Dinu Marin, Materiale, 3, 1957, p. 173.
[17] Idem, Materiale, 5, 1959, p. 248—249.
[18] N. M. Smaglii şi I. T. Cerniakov, Materialy po arheologii severnogo Pricernomorija, 6, 1970, Odessa, p. 12, 18 şi 22.

II. Al doilea grup de morminte din movila II—1950 este reprezentat de cele descoperite în mantaua movilei, anume de M. 4, 6 și 10. Două din ele (M. 6 și M. 10) au avut scheleţele chircite pe partea stîngă. Pentru cel de-al treilea (M. 4) nu se cunoaşte poziţia scheletului, deoarece fusese deranjat. Unul din ele (M. 10) a avut craniul orientat spre VSV 249° și picioarele spre ENE 69°. Sub scheletele amintite nu s-a găsit strat de ocru roșu, ci numai urme de ocru roșu pe oase. Un singur mormînt (M. 4) a avut drept inventar un vas scund de formă tronconică. Drept analogie pentru acest vas menţionăm pe cel din M. 12 de la Stoicani [19]. Fără a dispune încă de elemente pentru o datare mai precisă considerăm că al doilea grup de morminte, cele din mantaua movilei studiate, datează din epoca bronzului.

Din punct de vedere social, atrage atenţia faptul că mormîntul principal a fost al unui bărbat înmormîntat cu deosebită grijă. Este desigur vorba de un personaj important din cadrul comunităţii.

Analiza antropologică făcută asupra a două schelete a dus la unele observaţii interesante. Scheletul din mormîntul principal a aparţinut unui bărbat de 30—40 ani, de tip protoeuropoid dolichocran, cu talia de 1,90 m. O talie mare, cu analogii specifice în stepele nord pontice [20]. Cel de-al doilea schelet (din M. 10) a fost al unei adolescente, cu talia de 1,56 m [21].

Am socotit necesară și utilă o prezentare amănunțită a mormintelor cu ocru din movila II—1950. Ele se adaugă la celelalte loturi de morminte similare, publicate sau aflate sub tipar. Cu timpul, pe măsura ce vor fi interpretate și publicate mormintele cu ocru din loturile rămase încă inedite, se va putea trece la comparaţii pe spaţii mai vaste și la concluzii istorice mai bogate, despre acele comunităţi (mai ales de păstori), îndepărtate în timp, de la care ne-au rămas, în special, numeroase morminte în movilele din Moldova, Dobrogea, Muntenia și Oltenia.

LES TOMBES À OCRE DU TUMULUS II—1950 DE GLĂVĂNEŞTII VECHI

RÉSUMÉ

Le tumulus se trouve sur une petite colline de la vallée inondable de la rivière Jijia à l'ouest du village Glăvăneștii Vechi.

Dans cet tumulus ont été découvertes 5 tombes à ocre et encore des tombes appartenant à des autres époques. Des cinq tombes à ocre un etait principal et les autres secondaires.

Les squelettes ont été déposés en deux positions. I. Le T. 7 et 8 qui ont été déposés dans fosses rectangulaires sur le dos ayant les mains au long du corp. Les pieds aux genoux pliés et tombés lateralement.

[19] M. Petrescu-Dîmboviţa, Materiale, 1, 1953, p. 119, fig. 53/2 şi p. 124.
[20] N. Haas, C. Maximilian, *op. cit.*, p. 133—146.
[21] *Ibidem*, p. 133—146.

Le fond de la fosse a été saupoudré avec ocre rouge. Ces tombes sont sans inventaire. La fosse du tombe 8 a été couvri avec du bois. Sur cette tombe a été faite une petite tumulus en argile sur laquelle a été elevé le grand tumulus en terre.

Les deux tombes mentionnés on peut les atribuer à la culture Yamnaia.

II. Les tombes 4, 6 et 10 ont les squelettes accroupis sur la gauche. Les ossements ont été saupoudrés avec d'ocre rouge. Le tombe 4 a contenu une petite vase tronconique. Ces tombes appartiennent à l'époque du bronze.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Glăvăneştii Vechi. Le plan du tumulus II—1950.
Fig. 2. Glăvăneştii Vechi. Les ésquises des tombes (1 = T. 7 ; 2 = T. 10 : 3 T. 8).
Fig. 3. Glăvăneştii Vechi. Céramique découverte dans la tombe : 1 = T. 4 et 2 = T. 2.
Fig. 4. Glăvăneştii Vechi. Vase en terre cuite découverte däns la tombe 4.

APĂRĂTOARE DE BRAȚ ÎN MEDIUL CULTURII GLINA

de GH. PETRE-GOVORA

Printre materialele arheologice descoperite în anul 1978 în punctul „Bîrsești-Biserică" din com. Mihăești, județul Vîlcea, se află și cîteva plăcuțe prelucrate din lut ars (fig. 1).

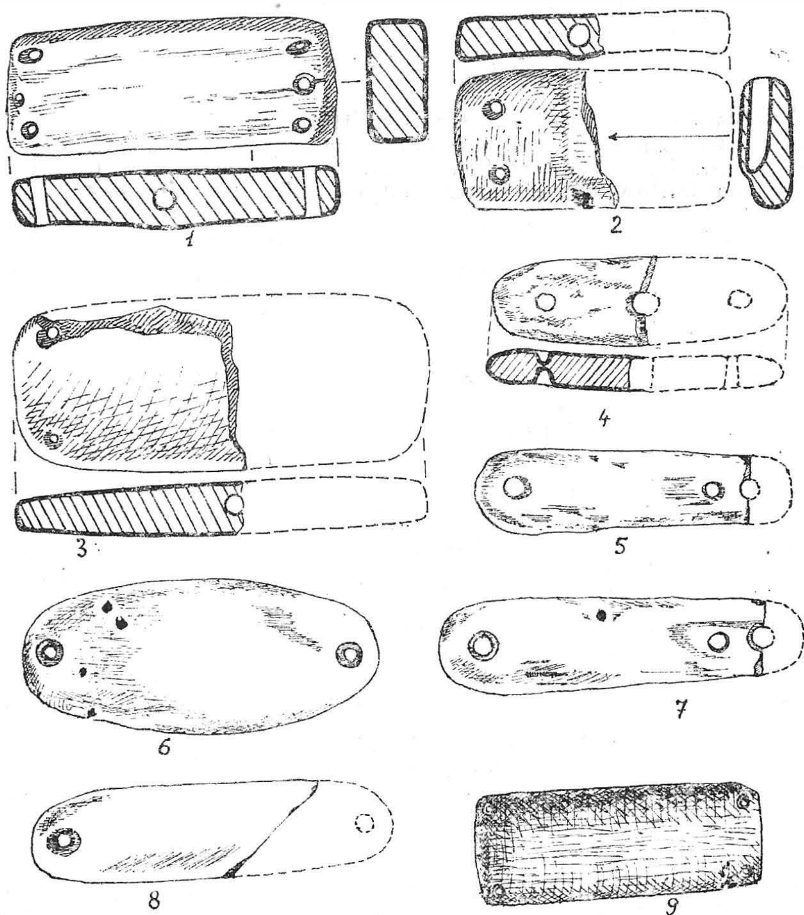

Fig. 1. Apărătoare de braț: 1—3 Bîrsești; 4 Văcărești (după Ersilia Tudor); 5—8 Čaňa și Valalíky (după J. Pastor); 9 cultura „Glockenbecher" (după L. Reinhardt).

Punctul arheologic „Bîrsești", semnalat de noi și cu altă ocazie[1], se găsește la circa 2—300 m vest de biserica satului, pe un dîmb, a cărui pantă se termină în marginea șoselei Gara Govora — Băile Govora.

[1] Gh. Petre, Buridava, 2, 1976, p. 14.

S C I V A, tomul 36, nr. 4, București, octombrie-decembrie 1985, p. 346—350

Aci există un strat de cultură Coţofeni, faza III, care este suprapus de un nivel cultural Glina. Pe alocuri sînt urme de locuire ale purtătorilor culturii Verbicioara.

Menţionăm cîteva dintre fragmentele ceramice, care au fost descoperite pe o vatră de locuinţă Glina, de formă rectangulară, împreună cu plăcuţele de care va fi vorba mai jos. În locuinţă se mai aflau, în afară de fragmente ceramice, cărbuni, oase de animale, precum şi doi idoli zoomorfi fragmentari.

Fragment din pastă fină (fig. 2/1), de culoare cenuşie-închisă, cu nisip fin şi paiete de mică. În spărtură, lut negru spre cenuşiu, cu straturi superficiale de culoare brună, ornamentat cu patru şănţuleţe paralele; sub buza vasului există al cincilea şănţuleţ. Pe zona de întîlnire a gîtului cu corpul vasului se află o serie de liniuţe paralele adîncite, făcute cu o ustensilă cu vîrful lăţit.

Fragmentul redă forma unei ceşti cu corpul bombat şi buza răsfrîntă. Ornamentul este întlînit în faza Schneckenberg B [2].

Alt fragment (fig. 2/2) redă forma de oală cu buza răsfrîntă scurt, din pastă cu nisip fin, pietricele mărunte şi paiete de mică. În spărtură, lut negru, cu două straturi cărămizii. Ornamentul constă din trei grupuri verticale formate din liniuţe paralele, delimitate pe gîtul şi corpul vasului de altă serie de liniuţe paralele. Din punct de vedere tehnic, fragmentul se apropie de o anumită categorie ceramică a culturii Coţofeni.

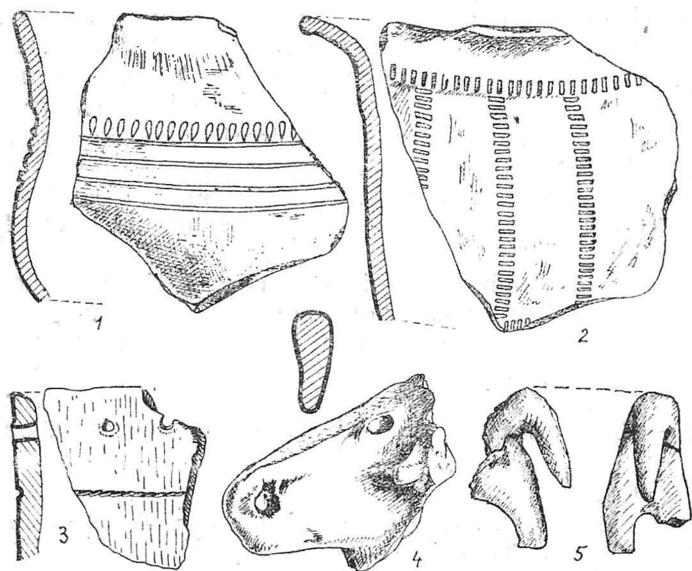

Fig. 2. Bîrseşti. 1–3 ceramică de tip Glina; 4, 5, idoli zoomorfi, aceeaşi cultură.

Un alt fragment reprezintă o buză de vas-castron (fig. 2/3), din pastă în amestec cu nisip şi pietricele; este decorat cu motivul „găuri-buton" (butonul rupt), sub care se află motivul decorativ făcut cu şnurul

[2] A. Prox, *Die Schneckenbergkultur*, Braşov, 1941, pl. XVI; 1, 4, 5, 8, 10, pl. XVII, 1–4.

răsucit, pentru care găsim bune analogii în cultura Schneckenberg [3], în cultura Cernavoda II [4], cît și într-un mediu din aceeași vreme din Europa est-centrală [5]. În zonă, acest ornament apare și pe ceramica de tip Coțofeni III [6].

Dintre figurinele zoomorfe fragmentare, una (fig. 2/4) reprezintă un cap de bovideu, cu o perforație servind probabil la suspensie și care ne amintește de idolii asemănători din cultura Coțofeni [7]. A doua figurină zoomorfă fragmentară ar face parte din corpul unui ovideu, pentru care avem analogii în cultura Schneckenberg [8].

Plăcuțele, trei la număr, au o formă dreptunghiulară. Două dintre ele sînt fragmentare (fig. 1/2—3); ele au cîte două orificii la capete și o perforație pe mijloc. A treia plăcuță este întreagă și prezintă cîte trei orificii la capete și o perforație transversală, tot pe mijloc (fig. 1/1). Exemplarul întreg are o lungime de 9 cm și o lățime de 3,7 cm.

Primul exemplar fragmentar (fig. 1/2) are lungimea de 6,2 cm și lățimea de 2,3 cm, iar al doilea (fig. 1/3) are lungimea de 6 cm și lățimea de 3 cm.

Prima piesă de acest fel, descoperită în mediul culturii Glina, a fost semnalată în anul 1971 la Văcărești [9], dar atunci nu s-a încercat nici o interpretare.

Fără îndoială că nu ne putem gîndi că avem de-a face cu obiecte de podoabă, mai ales că toate aceste piese prezintă la ambele capete cîte două sau trei orificii, cum și o perforare transversală, pe mijlocul piesei. Ele nu pot avea decît o întrebuințare utilitară. În acest caz, plăcuțele de lut ars descoperite la Bîrsești sînt apărători de mînă. Ele se prindeau la încheietura mîinii stîngi, fiind bine legate cu o sfoară, care se petrecea pe sub braț, iar prin orificiul median legătura se înoda la baza ligamentului degetului mare. Plăcuța proteja în acest fel încheietura mîinii vînătorului sau a luptătorului împotriva plesniturii corzii de arc, în momentul slobozirii săgeții, cînd coarda revenea brusc.

Asemenea apărători (Armschutzplatte) apar încă din paleoliticul superior și în tot neoliticul vest- și central-european, ele fiind făcute din os, piatră sau lut [10].

Principalii lor răspînditori dintr-o epocă mai tîrzie sînt purtătorii culturii „Glockenbecher", a căror origine este situată în nordu lIberiei și, prin migrări succesive și rapide, ei au apărut în grupuri mici în Sicilia, Sardinia, coasta de nord a Africii, pe teritoriul Germaniei și Poloniei (în zona Cracoviei, bazinul Moraviei), cu ultimul punct al migrării în jurul Budapestei [11]. Printre elementele de conținut ale culturii „Glockenbecher"

[3] *Ibidem*, pl. III/5.

[4] D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, București, 1961, p. 484, fig. 254/2; D. Berciu, Sebastian Morintz, Petre Roman, SCIV, 3, 1973, 4, p. 385, pl. 6/13; 7/8.

[5] Ján Pástor, *Čaňa a Valaliky, Pohrebiská zo Staršej Doby Bronzovej*, Košice, 1978, p. 76, tab. XXV/2.

[6] Gh. I. Petre, Buridava, 4, 1982, p. 24, fig. 10/6—12, 14.

[7] P. Roman, *Cultura Coțofeni*, București, 1976, p. 31, pl. 51/13, 52/4.

[8] A. Prox, *op. cit.*, pl. XI/8.

[9] Ersilia Tudor, Scripta Valachica, 1972, p. 105, fig. 8/4.

[10] W. Gaerte, in *Reallexikon der Vorgeschichte*, s.v. *Arm*, Berlin, 1924, p. 227—228, cu trimiterile bibliografice.

[11] Schreiber Rózsa, *Die Glockenbecherkultur*, Budapesta, 1973, p. 7.

se numără și pumnalele din bronz cu nituri la mîner și apărătorile de mînă [12]. Ei foloseau aceste apărători, pe care le făceau cu precădere din piatră, uneori cioplită și rotunjită la colțuri, avînd cîte 2, 3 sau 4 găuri de prins, atît în timpul vînătoarei, cît și în luptă.

Purtătorii culturii „vaselor-clopot" practicau atît incinerația cît și inhumația. Într-un mormînt de inhumație s-a găsit o asemenea apărătoare pe mînă stîngă a celui îngropat [13].

Asemenea apărători de mînă sînt semnalate și în Europa est-centrală, zona Košice din Cehoslovacia, în necropolele de la Čaňa și Valalíky [14].

În mormintele de luptători s-au găsit, printre materialele ceramice și de ofrandă, pumnale de bronz evoluate, cu 4—8 nituri de prins mînerul și cu nervură mediană [15], multe inele de buclă [16], securi cu marginile ridicate [17], precum și apărători de mînă din plăcuțe de piatră de o formă ovală, avînd două sau mai multe orificii [18].

Cronologic, necropolele Čaňa și Valalíky sînt datate în epoca timpurie a bronzului, cu analogii în culturile Hátvany și cu începutul culturii Otomani [19]. Se admit și unele influențe ale purtătorilor culturii „Glockenbecher" [20].

Este puțin probabil însă ca prezența apărătorilor de mînă din mediul culturii Glina din România, să poată fi explicată prin filiera „Glockenbecher", deși s-a emis ipoteza unei deplasări a culturii Glina spre apus, împingînd cultura Vučedol spre nord, pe Dunăre, pînă în Europa est-centrală, unde se pare a fi intrat în legătură cu unele grupe „Glockenbecher" [21].

Calea de pătrundere, însă, a apărătorilor de mînă poate fi dinspre sud, dacă ne referim la o apărătoare de mînă din os, de formă rectangulară, ușor arcuită, avînd la capăt două găuri la fiecare, descoperită la Gumelnița [22].

Tipul acesta de apărători apare frecvent în perioada de sfîrșit a eneoliticului și începutul epocii bronzului, în cea mai mare parte a Europei [23]. De asemenea trebuie să amintim că apărători de mînă s-au descoperit și la Troia [24], putîndu-se astfel admite și o influență sudică, rămînîndu-ne posibilitatea formulării ipotezei preluării unor atare piese din fondul gumelnițean, care au putut fi transmise culturii Glina de către purtătorii culturii Cernavoda II, împreună cu unele elemente componente ale acestei culturi.

12 *Ibidem*, p. 8.
13 *Ibidem*, p. 18, fig. 11/12.
14 Ján Pástor, *op. cit.*
15 *Ibidem*, p. 83 și urm.
16 *Ibidem*, pl. XVI/4, 10 ; pl. XXII/2 ; pl. XXV/3.
17 *Ibidem*, pl. XXV/4.
18 *Ibidem*, p. 96 în mormintele 96, 128 și 156 fig. 35 ; pl. XVI/5.
19 *Ibidem*, p. 126—127.
20 *Ibidem*, p. 135.
21 Petre Roman, Thraco-Dacica, 1, 1976, p. 56.
22 Vl. Dumitrescu, Dacia, 2, 1925, p. 97 fig. 66/7.
23 I. Dechelette, *Manuel d'archéologie préhistorique et galloromaine*, II, Paris, 1924, p. 227.
24 H. Schliemann, *Illyos*, 1881, 537, fig. 585, 588, 589.

RÉSUMÉ

L'auteur fait connaître sa découverte, faite au point achéologique de Bîrsești (dép. de Vîlcea), d'un certain nombre de plaques de terre cuite (protèges-bras), avec des fragment céramiques (fig. 2/1—3) et d'idoles zoomorphes à l'état fragmentaire (fig. 1/1—3), sur l'âtre d'une habitation des représentants de la culture de Glina.

De tels protèges-bras apparaissent dès le paléolithique supérieur et durant tout le néolithique de l'Europe centrale et occidentale, faits en os, pierre et argile.

Ceux qui les ont diffusés le plus à l'âge du bronze sont les représentants de la culture „Glockenbecher", dans les tombes desquelles un exemplaire de ces pièces a même été trouvé au bras droit du squelette.

Les protèges-bras sont connus également dans la zone de Košice, dans le milieu des cultures de Hátvany et d'Otomani I. L'auteur mentionne l'exemplaire de Gumelnița (culture de Gulmelnița) et celui de Văcărești (culture de Glina).

Il est à supposer que dans la culture de Glina il s'agit de leur pénétration du sud, cela d'autant plus que de telles pièces ont été découvertes à Troie.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Protèges-bras : 1—3 Bîrsești ; 4 Văcărești (d'après Ersilia Tudor) ; 5—8 Čaňa și Valalíky (d'après J. Pastor) ; 9 Glockenbecherkultur (d'après L. Reinhardt).

Fig. 2. Bîrsești. 1—3 céramique du type Glina ; 4, 5, idoles zoomorphes de la même culture.

RECONSIDERĂRI ASUPRA DETERMINĂRILOR DE SEMINȚE CARBONIZATE DE LA FRUMUȘICA ȘI VALEA LUPULUI

de MARIN CÂRCIUMARU și FELICIA MONAH

În anul 1946, cînd vedea lumina tiparului monografia *Frumușica* de C. Matasă [1], apăreau incluse în această valoroasă lucrare și determinările semințelor carbonizate descoperite cu ocazia săpăturilor arheologice din stațiunea respectivă. Determinările aparțineau lui Tr. Săvulescu, directorul de atunci al Institutului de cercetări agronomice din București [2] și se doreau a fi printre primele efectuate la noi în țară de un specialist.

Conform descrierii lui C. Matasă, la Frumușica s-au găsit 14 eșantioane de grîu depozitate de obicei în vase, cel determinat fiind recuperat din săpătura II din apropierea vetrelor 10 și 11, între 1,30 și 1,60 m adîncime, la 24 mai 1942. Semințele din eșantionul studiat erau răspîndite pe pămînt într-un strat compact, provenind dintr-un vas spart atribuit fazei Cucuteni A.

În urma determinărilor, Tr. Săvulescu a separat în două eprubete semințele carbonizate de *Triticum compactum* și *Triticum vulgare*. Sub această formă ele au fost păstrate în depozitul muzeului din Piatra Neamț (număr de inventar 1437).

La sfîrșitul anului 1984 am putut revedea și studia la microscop materialul respectiv [3]. Cu această ocazie am ajuns la următoarele concluzii :

— În eprubeta care ar fi trebuit să conțină, conform determinărilor lui Tr. Săvulescu, *Triticum compactum* (268 exemplare) se găsea de fapt următoarea asociație de specii : *Triticum* cf. *monococcum* (0,7 %), *Triticum spelta* (98,7 %), *Triticum* sp. (0,3 %), *Hordeum vulgare nudum* 0,3 %).

— Cea de-a doua eprubetă, pe care stătea eticheta cu *Triticum vulgare* (185 de semințe), includea, în mod cu totul paradoxal, în cea mai mare parte semințe de orz (*Hordeum vulgare nudum* — 93,6 %) și în mică măsură *Triticum* cf. *dicoccum* (1,6 %) și *Triticum spelta* (4,8 %)

— Alături de cele două eprubete, care conțineau materialul respectiv, se găseau mai multe semințe (681 de exemplare) rămase probabil după separarea făcută de Tr. Săvulescu [4]. Ele aparțin speciilor : *Triticum* cf. *dicoccum* (2,4 %), *Triticum* cf. *spelta* (2,0 %) și *Hordeum vulgare nudum* (95,6 %).

Cumulînd întreaga cantitate de semințe descoperite în faza Cucuteni A la Frumușica (ce au mai putut fi recuperate din eprubete și restul materialului nedeterminat de Tr. Săvulescu, adică circa 1 134 de semințe) se ajunge la următoarea situație procentuală pe specii : *Triticum* cf. *monococcum* — 0,1 %, *Triticum* cf. *dicoccum* — 1,7 %, *Triticum spelta* — 25,3 %, *Triticum* sp. — 0,08 % și *Hordeum vulgare nudum* — 72,8 %.

Așa după cum se știe, de la Frumușica era menționată singura descoperire de cînepă (*Cannabis sativa*) din preistoria țării noastre. Semințele respective au fost găsite într-o cupă dintr-o locuință din faza B a culturii Cucuteni, aproape de vatra numărul 17, săpătura III [5]. Ele ocupau inițial circa o treime din vasul respectiv, restul fiind umplut cu pămînt.

[1] C. Matasă, *Frumușica. Village préhistorique à céramique peinte dans la Moldavie du nord Roumanie*, București, 1946.

[2] Vezi C. Matasă, *op. cit.*, p. 37—42. Rezultatele determinărilor de semințe carbonizate de la Frumușica au fost prezentate de Tr. Săvulescu în Ședința de comunicări a Academiei Române din 24 aprilie 1942 și au fost, de asemenea, publicate în Analele Academiei Române, 1941—1942, p. 73, iar un rezumat în revista Natura, 31, 1942, 5, p. 193.

[3] Mulțumim directorului Muzeului din Piatra Neamț, dr. Șt. Cucoș, pentru amabilitatea cu care ne-a facilitat acest studiu.

[4] În cutia respectivă, în care au fost păstrate eprubetele și restul materialului, se găsea și plicul scrisorii adresate de Tr. Săvulescu lui C. Matasă prin care îi comunica rezultatele determinărilor. Cu ușurință se poate observa același scris și pe etichetele eprubetelor.

[5] C. Matasă, *op. cit.*, p. 37. În prezent semințele respective sînt păstrate sub același număr de inventar cu cele de cereale, la Muzeul din Piatra Neamț.

SCIVA, tomul 37, nr. 4, București, octombrie-decembrie 1986, p. 351—352

Cu regretul de a elimina o specie din lista celor determinate din contextele preistorice din România, trebuie să menţionăm că şi această identificare a lui Tr. Săvulescu este greşită, întrucît seminţele respective aparţin indubitabil speciei *Lithospermum purpureo coeruleum* (în eprubeta respectivă se mai conservau circa 75 de exemplare întregi şi fragmentate).

La Valea Lupului, pe partea vestică a terasei Bahluiului, într-o aşezare Cucuteni B, pe fundul unei gropi, s-au descoperit în anul 1954 cereale ce au fost considerate (conform determinărilor făcute la timpul respectiv de Catedra de fitotehnie a Institutului agronomic din Iaşi) ca aparţinînd speciilor *Triticum vulgare* (cele mai multe), *Triticum compactum* şi o altă specie de grîu neîndentificată [6].

Recuperarea unei mostre constînd din 796 de seminţe carbonizate din vechile săpături arheologice de la Valea Lupului ne-a permis să constatăm că din speciile menţionate nu este prezentă nici cel puţin una din ele. Situaţia reală a speciilor de la Valea Lupului este următoarea: *Triticum monococcum* (56,5 %), *Triticum dicoccum* (43,3 %), *Hordeum vulgare* (0,1 %) şi *Agrostemma githago* (0,1 %).

NOUVEL EXAMEN DES DÉTERMINATIONS DE SEMENCES CARBONISÉES DE FRUMUŞICA ET VALEA LUPULUI

RÉSUMÉ

La vérification des déterminations effectuées sur le matériel carbonisé de la station Cucuteni de Frumuşica a permis de démontrer que les vieilles identifications proposées par Traian Săvulescu et publiées dans la monographie sur cet établissement sont erronées. Ainsi les espèces de *Triticum compactum* et *Triticum vulgare* de la phase Cucuteni A se sont avérées des espèces *Triticum* cf. *monococcum* (0,1 %), *Triticum* cf. *dicoccum* (1,7 %). *Triticum spelta* (25,3 %), *Triticum* sp. (0,08 %) şi *Hordeum vulgare nudum* (72,8 %) (les pourcentages ont été calculés à partir de 1 134 semences qui ont pu être encore récupérées). En outre, la vieille mention de la chanvre *(Cannabis sativa)* dans le Cucuteni B de Frumuşica doit être totalement réconsidéré parce que les semences sont en fait de *Lithospermum purpureo-coeruleum* (on a récupéré encore approximativement 75 semences intactes ou fragmentaires).

Les déterminations réalisées par la Chaire de phytotechnie de l'Institut agronomique de Iaşi en 1954 sur le matériel botanique de Valea Lupului (la culture Cucuteni) sont, également, erronées parce que les respectives semences n'appartiennent aux espèces *Triticum vulgare* et *Triticum compactum*, mais aux espèces *Triticum monococcum* (56,5 %), *Triticum dicoccum* (43,3 %), *Hordeum vulgare* (0,1 %) et *Agrostemma githago* (0,1 %).

[6] M. Petrescu-Dîmboviţa, A. Niţu, E. Zaharia, M. Dinu, SCIV, 6, 1955, 3—4, p. 687—712.

PROFESORUL D. M. PIPPIDI LA 80 DE ANI

Este un prilej plăcut pentru cercetătorii Institutului de Arheologie din București și pentru toți colaboratorii revistei „Studii și cercetări de istorie veche și arheologie" să omagieze pe profesorul D. M. Pippidi la împlinirea vîrstei de 80 de ani. Cu sentimentul de mîndrie de a-i fi fost studenți, iar apoi colaboratori la institut, îi dorim ani mulți, convinși că ne va oferi în continuare bucuria unor noi contribuții ale investigației științifice și gîndirii sale istorice

D. M. Pippidi s-a născut la 17/30 decembrie 1905 la Craiova. Aici și-a făcut studiile liceale; din acești ani datează atracția sa nedezmințită pentru studiul antichității clasice. Îmi amintesc cum în urmă cu mai bine de 20 de ani, fostul nostru profesor Gheorghe Ștefan ne povestea cu admirație cum îl cunoscuse pe liceanul de altădată într-o bibliotecă din Craiova citind în original poemele homerice.

Începînd din 1923, a urmat cursurile Facultății de litere a Universității din București, studiind filologia clasică și istoria antică cu Vasile Pârvan, Dimitrie Evolceanu și alții. Paralel a urmat și cursurile facultății de drept; aceasta i-a permis cunoașterea aprofundată a structurilor și instituțiilor antichității greco-romane, aducîndu-i totodată o familiarizare cu realitățile zilnice și un simț nebănuit al problemelor cotidiene cu care avea să se confrunte peste decenii, cînd va fi chemat la conducerea Institutului de arheologie din București.

Licențiat în litere în februarie 1927 și în drept în februarie 1928, D. M. Pippidi a fost trimis la Paris în anii 1929—1931, urmînd cursurile de la Ecole Pratique des Hautes Etudes (secția de științe istorice și filologice). În preajma unor mari învățați, precum Jérôme Carcopino și Jules Marouzeau, în mediul propice pentru studiu al marilor biblioteci din capitala Franței — dar înfruntînd dificultăți materiale, biruite de elanul tinereții și cu sprijinul modest dar constant al iluștrilor săi dascăli —, formația sa de cercetător al antichității clasice a prins contururi definitive, anunțînd pe savantul pe care sfîrșitul deceniului al treilea avea să-l consacre. Anii 1931—1933 îi petrece în Italia, la Școala Română din Roma; aici își desăvîrșește lucrarea de mai mare amploare, prezentată ca teză de doctorat la Universitatea din București și publicată cîțiva ani mai tîrziu: *Tacite et Tibère. Une contribution à l'étude du portrait dans l'historiographie latine* (ED, 8, 1938, p. 233—299). Consacrarea definitivă în comunitatea savanților i-au adus-o *Recherches sur le culte impérial*, Paris-București, 1939, atrăgînd elogiile celor mai mari învățați ai timpului, precum Jérôme Carcopino și Nicolae Iorga.

La întoarcerea în țară, este numit asistent la catedra de limbă greacă a Universității din Iași (1933—1937), de unde trece conferențiar, apoi profesor la Facultatea de litere din București. În 1948 este numit profesor titular la catedra de istorie greacă și romană a Facultății de istorie din București, pe care o va ilustra peste un sfert de secol. La cursurile și seminariile

sale de filologie clasică și istorie veche și-au făcut pregătirea și s-au inițiat în tainele cercetării științifice numeroși absolvenți ai facultăților de filologie clasică și istorie, nu puțini dintre ei cercetători de mulți ani cu bun renume.

Opera științifică a prof. D. M. Pippidi se caracterizează prin amploare, diversitate și profunzime. Cunoscător inegalat al surselor antice, a fost totodată dotat cu o înțelegere profundă a fenomenului istoric. Nu întîmplător, deci, vom insista asupra activității sale de istoric, în legătură directă cu profilul acestei reviste și al instituției științifice care îl omagiază.

Lucrările profesorului Pippidi privesc antichitatea greco-romană; preocupările sale merg de la eseurile asupra poemelor homerice pînă la studiile și notele privind sfîrșitul antichității. Evitînd a se împrăștia într-o perioadă atît de lungă — tratînd, tocmai de aceea, teme de substanță sau de adîncă analiză (precum istoriografia antică, istoria religiilor, prosopografia etc.) —, D. M. Pippidi a căutat permanent a depăși cadrul limitat în care o tendință — pînă la un punct obiectivă în cercetarea științifică din zilele noastre — îi îndeamnă pe cercetători să se limiteze la o problemă sau alta. L-a ajutat în această privință formația sa de profesor, dar mai cu seamă temeinica pregătire filologică și istorică, mintea adîncă și spiritul critic înnăscut. Dar a mai fost și curiozitatea de a investiga domenii diferite, care l-au dus spre aspecte nebănuite ale istoriei naționale și universale: așa se face, între altele, că s-a dedicat cu pasiune editării unor opere ale unor mari cărturari ai noștri, precum *Descriptio Moldaviae* a lui D. Cantemir sau *Istoriologia umană* a lui N. Iorga.

Spuneam că opera lui D. M. Pippidi este vastă. Sînt de amintit mai întîi lucrările din primele două decenii ale afirmării sale științifice (din care am mai amintit, în afară de cele deja citate: *Autour de Tibère*, București, 1944, reimpr. Roma, 1965; *Formarea ideilor literare în antichitate. Schiță istorică*, București, 1944; editarea *Poeticei* lui Aristotel, 2 ediții, București, 1940 și 1965), care l-au și consacrat. Urmează a doua perioadă din creația învățatului, nu în mică măsură determinată de activitatea sa de profesor de istorie antică la Facultatea de istorie din București, începînd din 1948. Din acest moment datează aplecarea sa tot mai stăruitoare asupra unei alte categorii de izvoare antice: cele epigrafice. Acest domeniu, dealtfel, nu-i era străin: încă de la primele sale studii, D. M. Pippidi s-a remarcat în acest domeniu (vezi, astfel, *Note sur une épigraphe funéraire grecque métrique, de Capri*. Revista clasică, 4—5, 1932—1933, p. 51—72; *În jurul stelei lui Asclepiades din Tomis*, Revista clasică, 6—7, 1934—1935, p. 168—180). Studiul acestor izvoare se leagă îndeosebi de prezența sa pe marele șantier arheologic de la Histria, unde a luat parte sau a condus cercetările din zona sacră, apoi ca șef al șantierului. Din această perioadă datează publicarea unui mare număr de studii, strînse ulterior în volumele *Contribuții la istoria veche a României* (București, 1958; ediția a II-a, 1968), *Epigraphische Beiträge zur Geschichte Histrias in hellenistischer und römischer Zeit* (Berlin, 1962); *Studii de istorie a religiilor antice. Texte și interpretări* (București, 1969), *Scythica Minora. Recherches sur les colonies grecques du litoral roumain de la Mer Noire* (București-Amsterdam, 1975). La acestea se mai pot adăuga contribuțiile la tratatul de *Istoria României*, I, București-1960, precum și partea a II-a a vol. I al sintezei *Din istoria Dobrogei*: *Geți și greci la Dunărea de jos din cele mai vechi timpuri la cucerirea romană* (București, 1965) (vezi și *I Greci nel Basso Danubio*, Milano, 1971). Dar cea mai de seamă realizare a sa în domeniul epigrafiei greco-romane este desigur publicarea vol. I din seria *Inscripțiile din Scythia Minor*, București, 1984, cuprinzînd inscripțiile de la Histria și din teritoriul său. Din textele săpate în piatră de dalta lapicidului antic, pana învățatului a dat la lumină, pe lîngă atîtea date noi pentru istoria și cultura umanității, informații de o neprețuită valoare pentru epoca noastră veche. Multe din inscripțiile editate sau reeditate de D. M. Pippidi aduc știri unice, fără de care destule pagini din istoria noastră veche ar rămîne nescrise. Să amintim decretul (descoperit în 1959) în cinstea solilor trimiși la Zalmodegikos, căpetenie getică din Dobrogea (sec. III î.e.n.). Și mai important este decretul sfatului și adunării histrienilor în cinstea lui Agathocles, fiul lui Antiphilos, în care ni se relatează misiunea acestuia pe lîngă regele get Rhemaxos, probabil stăpînitor în stînga Dunării, numit în inscripție drept protector al cetăților grecești: acest rege, ca și fiul său Phradmon rămîn altfel necunoscuți și este greu de spus ce am ști fără această inscripție despre formațiunile politice getice de după Dromichaites. De asemenea, decretul în cinstea lui Aristagoras, fiul lui Apatourios (mijlocul sec. I î.e.n.; două fragmente, descoperite de Gr. Tocilescu și V. Pârvan), reluat și interpretat cu aproape trei decenii în urmă de D. M. Pippidi, este un document de mare valoare istorică, ilustrînd, alături de decretul dionysopolitanilor în cinstea lui Acornion, relațiile dintre Burebista și cetățile pontice; ele se adaugă paginilor scrise de geograful Strabo și completează istoria geto-dacilor în vremea celui mai mare rege al lor.

De acești ani se leagă și prezența sa la Muzeul Național de Antichități, în colectivul căruia i s-a încredințat editarea culegerilor de texte antice și inscripții, apoi la Institutul de Arheologie după crearea acestuia în 1956. Aici s-a preocupat de organizarea sectorului de epigrafie al institutului, prin crearea unei biblioteci de specialitate și înscrierea în planul de cercetare al colectivului său a editării *corpus*-ului de inscripții grecești și latine din țara noastră. Acest vechi deziderat al istoriografiei noastre a prins contur în 1975, cînd culegerea națională a debutat sub titlul *Inscripțiile antice din Dacia și Scythia Minor*, sub îngrijirea prof. D. M. Pippidi

și I. I. Russu (pînă în prezent au apărut 8 volume). În acest domeniu, colectivul Institutului de Arheologie din București s-a ilustrat prin publicarea a 4 volume, alte 5 fiind în pregătire. Sub îndrumarea prof. D. M. Pippidi s-a pregătit cel de-al VII-lea Congres internațional de epigrafie (Constanța, 1977), cu care prilej s-a publicat sub îngrijirea sa și a lui Emilian Popescu culegerea de studii *Epigraphica*, oferită participanților la congres.

În anul 1971, prof. D. M. Pippidi a acceptat sarcina de director al Institutului de Arheologie din București. Onoare, dar și grea misiune — pentru care îl făceau apt experiența vieții, prestigiul său de om de știință și conștiinciozitatea în îndeplinirea îndatoririlor, corectitudinea sa unanim recunoscută. Anii direcției sale au fost ani rodnici în viața științifică a institutului — pe măsura acumulărilor din anii precedenți și a maturizării științifice depline a colectivului de cercetare: de acești ani se leagă publicarea unui mare număr de monografii în *Biblioteca de arheologie* și punerea pe baze noi a colecției *Histria* ajunsă pînă acum la al VI-lea volum. Colectivului institutului i-a revenit în acești ani sarcina organizării, sub președinția sa, a congreselor frontierelor romane (1972) și de epigrafie (1977), ale căror acte și-a luat sarcina să le publice cu concursul neprecupețit al Editurii Academiei. Tot sub îngrijirea sa s-au publicat (1976) lucrările celui de-al VI-lea Congres internațional de studii clasice (Madrid, 1974), cu care ocazie D. M. Pippidi a fost ales președinte al Federației internaționale de studii clasice. Se mai pot aminti *Dicționar de istorie veche a României (paleolitic — sec. X)*, publicat de un colectiv de autori sub conducerea sa, precum și noua ediție a tratatului de *Istoria României*, vol. I (încă inedit) avîndu-l ca redactor responsabil. Enumerarea activității sale de coordonare științifică din acești ani se poate completa cu sarcina de redactor șef al revistei *Dacia*.

Activitatea de la Institut i-a absorbit în întregime preocupările, îndeosebi din 1974, la pensionarea sa de la facultate. A continuat să îndrume, ca profesor consultant, activitatea a o serie de doctoranzi la Facultatea de istorie și Institutul de Arheologie. De asemenea, a mai găsit timpul necesar pentru studiile sale de istorie antică și epigrafie, dînd la lumină volumele: *Variații pe teme clasice*, București, 1981, *corpus*-ul de inscripții de la Histria (1984), iar de curînd *Parerga. Écrits de philologie, d'épigraphie et d'histoire ancienne*, 1984.

Prof. D. M. Pippidi și-a creat un loc de frunte în știința istorică din țara noastră. Meritele sale ca profesor și om de știință i-au fost recunoscute la timp în țară și peste hotare: membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România (1963) și membru al Academiei de Științe Sociale și Politice a R. S. România (1970), doctor *honoris causa* al Universității din Lyon (1965), profesor-invitat al Universității din Geneva (1968—1969), membru de onoare al Societății „for the Promotion of Roman Studies" (1973), membru corespondent al Academiei Britanice (1973), președinte al Federației internaționale de studii clasice (1974—1979), membru al Institutului arheologic german (1974) și al celui austriac (1975), membru asociat străin al Institutului Franței (Académie des Inscriptions et Belles Lettres) (1975).

Nu trebuie uitate însă, acum, calitățile umane ale învățatului. Profesorul exigent pe care cu toții l-am cunoscut la seminariile de istorie antică și epigrafie de la facultate (și totuși atît de înțelegător cu cei pe care pasiunea ne-a îndemnat a opta pentru specializarea în istorie antică și arheologie: indicațiile bibliografice erau adesea completate cu un extras sau o carte, care se aflau numai în biblioteca sa!) s-a arătat totdeauna atent și apropiat de colaboratorii de la institut sau de foștii studenți care veneau să-i prezinte timidele lor încercări științifice.

Prin activitatea sa didactică de aproape o jumătate de secol și prin opera sa de o întindere și profunzime excepționale, D. M. Pippidi poate fi considerat unul dintre cei mai iluștri reprezentanți ai științei istorice românești a secolului nostru.

Constantin C. Petolescu

CRONICA EPIGRAFICĂ A ROMÂNIEI (IV, 1984)

de CONSTANTIN C. PETOLESCU

Cu seria precedentă (III, 1983) [1], această cronică a devenit anuală; ea însumează deja un număr apreciabil (255) de noi descoperiri sau rectificări epigrafice, precum şi de semnalări ale principalelor studii de epigrafie privitoare la istoria Daciei şi a Scythiei Minor.

Dintre apariţiile anului epigrafic prezentat în paginile ce urmează, se cuvine a aminti vol. III/3 din culegerea *Inscripţiile Daciei romane*, cuprinzînd inscripţiile din teritoriul dintre Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Micia, Apulum, Alburnus Maior şi valea Crişului (469 p., 440 numere), adunate, însoţite de comentarii şi indici, traduse de I. I. Russu, în colaborare cu Oct. Floca şi V. Wollmann [2]. Dintre sintezele mai ample, amintim pe cele semnate de Doina Benea, *Din istoria militară a Moesiei Superior şi a Daciei. Legiunea a VII-a Claudia şi legiunea a IIII-a Flavia*, Cluj-Napoca, 1983, 257 p., şi D. M. Pippidi, *Parerga. Écrits de philologie d'épigraphie et d'histoire ancienne*, Bucureşti-Paris, 1984, 296 p.

Seria de faţă cuprinde şi cîteva numere omise în seriile precedente. De asemenea, unele publicaţii, care nu au văzut lumina tiparului pînă la data redactării acestei cronici, vor fi prezentate în seria următoare (V).

GENERALITĂŢI

256. Benght E. Thomasson, *Laterculi praesidum*, I, Göteborg, 1984; vezi îndeosebi col. 121—148 (Moesia), 149—160 (Dacia).

257. I. Piso, *La place de la Dacie dans les carrières sénatoriales*, în *Epigrafia e ordine senatorio*, I (Tituli, 4), Roma, 1982, p. 369—395.

258. C. C. Petolescu, *Organisation de la province de Dacie Inférieure*, RESEE, 21, 1983, 3, p. 241—246; vezi încă, idem, *Organizarea Daciei romane*, în *Ştiinţele sociale şi politice din România. Progrese, realizări* (Oficiul de informare şi documentare al Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice), 4, 1984, p. 10—12.

259. Cr. M. Vlădescu, *Armata romană în Dacia Inferior*, Bucureşti, 1983, 302 p. (recenzie cu observaţii critice: L. Petculescu, ActaMN, 21, 1984, p.

260. S. Sanie, *Cultores şi atestarea lor în inscripţiile Daciei romane*, AIIAIaşi, 20, 1983, p. 77—80. Divinităţile cărora sînt dedicate inscripţiile sînt următoarele: *Iupiter* (CIL, III, 1602), *Hercules* (CIL, III, 1 339), *Deus Aeternus* (însoţit de *Iuno* şi *Angeli*; IDR, III/2, 190), *Malagbel* (IDR, III/2, 484); pe o altă inscripţie, fragmentară, numele divinităţii rămîne necunoscut (IDR, III/2, 355). Inscripţiile ne fac cunoscuţi doi *magistri cultorum Herculis* (CIL, III, 1 339) şi ne semnalează un *pater cultorum* (ArchAnz, 1913, col. 335; vezi IDR, III/2, nr. 355).

261. C. C. Petolescu, *Notes sur quelques monuments dolichéniens de Dacie*, StCl, 22, 1984, p. 125—127. Autorul este de părere (p. 125—126) că altarul dedicat lui I. O. M. Dolichenus, publicat ca descoperit la Sucidava (CIL, III, 14 490 = IDR, II, 201), provine de la *Novae*, dedicantul fiind foarte probabil un centuriom din legiunea I Italica; monumentul va fi ajuns la Sucidava în antichitatea tîrzie, fiind utilizat ca material de construcţie la fortăreaţa romano-bizantină. Probabil tot de la sud de Dunăre şi în aceleaşi împrejurări a ajuns la Sucidava inscripţia funerară a unui veteran al aceleiaşi legiuni (CIL, III, 14 491 = IDR, II, 204).

[1] SCIVA, 35, 1984, 4, p.
[2] SCIVA, 36, 1984,

SCIVA, tomul 36, nr. 4, Bucureşti, octombrie-decembrie 1985, p. 356 — 363

262. Alexandra Ștefan, *Callatis și artera rutieră litorală în secolul al II-lea e.n.*, StCl, 22, 1984, p. 95—107. Reexaminarea inscripţiilor de la Callatis și din teritoriul său rural, în vederea elaborării vol. III din ISM, a prilejuit autoarei revizuirea lecturii inscripţiilor unor stîlpi miliari — comportînd modificări de datare, stabilirea exactă a provenienţei, interpretări noi de ordin istoric.

263. Emilia Doruţiu-Boilă, *Legaţii Moesiei Inferior între 175—180 și 198—212*, StCl. 22. 1984, p. 109—119. Descoperirea a două inscripţii la Novae (L. Mrozewicz, în vol. *Novae — Sektor zachodni 1976, 1978*, Poznán, 1981, p. 127—132, nr. 1 și 2; v. și Eos, 69, 1981, 1, p. 99—103 și 2, p. 315—317) prilejuiește autoarei datarea guvernării lui Calpurnius Iulianus între 177/178 și 179/180, cea a lui C. Iunius Faustinus Placidus Postumianus între 205/206 și 207/208, precum și cea a lui Iulius Faustinianus între 208—210 (?) — corectînd datările propuse de J. Fitz, *Die Laufbahn der Statthalter in der römischen Provinz Moesia Inferior*, Weimar, 1966, p. 23—27, 49—50 și I. Piso, Römisches Österreich, 3, 1975, p. 175—182. Vezi și mai departe, nr. 271.

Inscripţii recent publicate sau revizuite

A) DACIA

264. *Drobeta*. Diplomă militară; data: 1 aprilie 179. Se păstrează amindouă tăbliţele (de bronz); dimensiuni: 14,3 × 11,5 cm. Muzeul „Porţile de Fier” — Drobeta Turnu Severin. Ioan Piso — Doina Benea, ZPE, 56, 1984, p. 263—295, pl. 13—14.

Tabella I extrinsecus:

Imp(erator) Caesar, divi Antonini fil(ius), divi Veri Parthici Maximi
frater, divi Hadriani nepos, divi Traiani Parthici pro-
nepos, divi Nervae abnepos, M(arcus) Aurelius Antoninus
Aug(ustus) Germanic(us) Sarmatic(us), pontifex maximus, tribunic(ia)
potest(ate) XXXIII, imp(erator) IX, co(n)s(ul) III, p(ater) p(atriae) et
Imp(erator) Caesar L(ucius) Aelius Aurelius Commodus Aug(ustus), Antonini
Aug(usti) fil(ius), divi Pii nepos, divi Hadriani pronepos, divi
Traiani Parthici abnepos, divi Nervae adnepos, Ger-
manic(us) Sarmatic(us), tribunic(ia) potest(ate) III, imp(erator) II, co(n)s(ul) II, p(ater) p(atriae)
equitibus et peditibus, qui militaverunt in alis duabus,
quae appellantur I Batavor(um) et I Bosporanor(um) et co-
hortium decem et duobus, I Alpinor(um) et I Aug(usta) Itur(a)e-
or(um) et III Dalmatar(um) et V Gallor(um) et I T(h)racium sagit(tariorum)
et I Ubior(um) et II Gallor(um) et Pannonior(um) et I Vindelicor(um)
et VIII Raetor(um) et III Campestrum et IIII Hispanor(um)
et II Fl(avia) Commag(enorum) et vexillatio peditum singular(ium)
Brittannicianor(um) et sunt in Dacia Superiore sub
Helvio Pertinace leg(ato), quinis et vicenis pluribusve stip-
pendi(i)s emeritis dimissis honesta missione, quorum
nomina subscripta sunt, civitatem Romanam qui
eorum non haberent, dederunt et conubium cum
uxoribus quas tunc habuissent, cum est civitas iis
data aut cum iis quas postea duxissent dumtaxat singulis
⟨a(nte) d(iem)⟩ Kal(endis) Aprilibus
[M(anio)] Acilio Faustino L(ucio) Iulio Proculiano co(n)s(ulibus)
cohor(tis) III Campestr(um), cui praefuit
Avonius Saturninus,
ex peditibus
Ulpio Ulpi fil(io) Herculano Stobis.
Descriptum et recognitum ex tabula aerea, quae fi-
xa est Romae in muro post templum divi Aug(usti)
ad Minervam

Tabella I intus:

Imp(erator) Caesar, divi Antonini fil(ius), divi Veri Parthici Maxim(i) fra-
ter, divi Hadriani nepos, divi Traiani Parthici pronepos, di-
vi Nervae abnepos, M(arcus) Aurelius Antoninus Aug(ustus) Germa-

nicus Sarmaticus, pontifex maximus, tribunic(ia) potest(ate)
XXXIII, imp(erator) X, co(n)s(ul) III, p(ater) p(atriae) et
Imp(erator) Caesar L(ucius) Aelius Aurelius Commodus Aug(ustus), Antonini
Aug(usti) fil(ius), divi Pii nepos, divi Hadriani pronepos, divi Traia-
ni Parthici abnepos, divi Nervae adnepos, Germanicus
Sarmatic(us), tribunic(ia) potest(ate) III, imp(erator) II, co(n)s(ul) II, p(ater) p(atriae)
equitibus et peditibus, qui militaverunt in alis duabus,
quae appellantur I Batavor(um) et I Bosporanor(um) et
cohortium decem et duobus, I Alpinor(um) et I Aug(usta) Itur(a)e-
or(um) et III Dalmatar(um) et V Gallor(um) et I Thracium sagit(tariorum)
et I Ubior(um) et II Gallor(um) et Pannonior(um) et I Vinde-
licor(um) et VIII Raetor(um) et III Campestrum et IIII His-
panor(um) et II Fl(avia) Commag(enorum) et vexillatio peditum sin-
gular(ium) Brittannicianorum et sunt in Dacia Supe-
riore sub Helvio Pertinace leg(ato), quinis et vicenis plu-
ribusve stipendi(i)s emeri(ti)s, dimissis honesta mis-
sione, quorum nomina subscripta sunt, civitatem
Romanam, qui eorum non haberent, dederunt et co-
nubium cum uxoribus quas tunc habuissent cum est
civitas iis data aut cum iis, quas postea duxissent,
duntaxat singulis

Tabella II intus:

Kal(endis) Aprilib(us)
M(anio) Acilio Faustino L(ucio) Iulio Proculiano co(n)s(ulibus)
coh(o)r(tis) III Ca(m)pestr(um), cui praefuit
Avonius Saturninus,
ex peditibus
Ulpio Ulpi fil(io) Herculano Stubis.
Descriptum et recognitu(m) ex tabula
aerea, quae fixa est Romae in mu-
ro post templum divi Aug(usti) ad Miner-
vam.

Tabella II extrinsecus:

D(ecimi) Aemili(i) Felicis
Cn(aei) Pompei Niconis
P(ublii) Tulli(i) Callicrates
D(ecimi) Aemili(i) Quadrati
P(ublii) Orvi(i) Dii
P(ublii) Aeli(i) Trofimi
D(ecimi) Aemili(i) Agat(h)ocletis

Cea mai importantă știre conținută de acest excepțional document epigrafic este aceea că unitatea militară *cohors III Campestris*, al cărei sediu era chiar la Drobeta, aparținea armatei Daciei Superioare; se confirmă astfel teoria noastră (SCIV, 22, 1971, 3, p. 411—423) că vestul Olteniei a aparținut Daciei Superioare.

265 (= IDR, II, 19). *Drobeta.* Placă fragmentară de marmură cu inscripție, descoperită în castru; I. Piso, Tituli, 4, 1982, p. 491—493, nr. 2, o combină cu alt fragment de la Drobeta IDR, II, 76), propunînd următoarea lectură:

Iovi deor[*um princ(ipi)*?]
cunctisque dis [*a quibus* sive *deab(us)q(ue)*]
servatus [— — —]
Severus I[— — —]
M(arcus) Cuspi[*us* sive *-dius* — — —]
legatu[*s Aug(usti) pr(o) pr(aetore) Moes(iae)*?]
I[*nfer*]*ioris it*[*em*]
[*III Da*]*ciaru*[*m*]

Nouă, însă, felul cum este plasat *I* de la începutul r. 7 (Piso întregește eronat *In*[*fer*]*ioris*) — mai în interior — ne sugerează că este mai degrabă vorba de ultimul rînd al inscripției, gravat mai „centrat", deci *I*[*II Daciar(um)*].

266 (= IDR, II, 326). *Romula.* Lespede de calcar cu inscripție: *Leg(io) XXI*[*I*]/*Pr(imigenia) p(ia) f(idelis) Phi*[*li*]/*ppianorum*; în r. 4, cîteva semne rămase neînțelese. Prin comparație cu altă inscripție a aceleiași legiuni (CIL, XIII, 6 681; Mainzer Zeitschrift, 7, 1912,

p. 26), poate fi vorba de Ͻ *(centuria)* II *(secundi)* Γ. *(principis prioris?)* (M. P. Speidel, Epigraphische Studien, 13, 1983, p. 49, nota 56); după părerea noastră (SCIVA, 35, 1984, 2, p. 190—191), « În inscripţia de la Romula, cele trei bare mai subţiri ce urmează după semnul pentru *centuria* se pot referi la numărul de ordine al cohortei (probabil *III*). Urmează două haste mai îngroşate, dintre care prima prezintă o uşoară prelungire din capătul de sus spre dreapta; aceasta ţine probabil locul obişnuitului *sicilicus*, marcînd astfel cifra romană *II*. Ultimul semn poate fi eventual abrevierea pentru *princeps*, cum s-a gîndit A. v. Domaszewski. Aşadar, în inscripţia de la Romula ar putea fi vorba de *centuriae tertiorum duorum principum* sau, cu alte cuvinte, centuriile celor doi *principes (prior* şi *posterior)* din *cohors III* ».

267 (= IDR, II, 458). *Romula*. Ştampila ... ΛΙΠΠΟΥ pe o toartă de amforă, atribuită eronat ceramistului *Philippos*; în realitate, prin comparaţie cu IDR, II, 458, ea trebuie întregită [ΕΡ]ΜΙΠΠΟΥ.

C. C. Petolescu, SCIVA, 35, 1984, 2, p. 196—197, nr. 6.

268 (= CIL, III, 13 796 = ILS, 9 180 = IDR, II, 588). Copăceni. Din inscripţie aflăm că în anul 140, *castra n(umerus) burg(ariorum) et vered(ariorum) quod anguste tenderet duplicato valli pede et inpositis turribus ampliavit per Aquilam Fidum, proc(uratorem) Aug(usti)*.
Comentariu amplu: C. C. Petolescu, SCIVA, 35, 1984, 2, p. 191—193, nr. 2; pentru *vallum*, vezi încă H. v. Petrikovits, în *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, 5, 3/4, p. 217.

269. Cîmpulung (Jidova). Observaţii asupra unor grafiţi tegulari din castrul roman: C. C. Petolescu, SCIVA, 35, 1984, 2, p. 194—195, nr. 3; după autor, litera *N* trasată cu degetul în pasta crudă pe numeroase cărămizi şi ţigle se poate referi la un *n(umerus)*.
270. *Transdierna*. Statuie acefală avînd pe soclu o inscripţie. Muzeul naţional, Belgrad.

Spomenik, 77/2, 6 (Belgrad), 1937, p. 70 urm.; E. Swoboda, *Forschungen am Obermoesischen Limes* (Schriften der Balkankommission. Antiquarische Abteilung, X), 1939, Viena-Leipzig, p. 60; Al. Bărcăcilă, BCMI, 32, 1939, 102, p. 162—164; AnnEp, 1952, 195; IPD, 853.

Iunoni Regin(a)e
Ulp(ius) Ant(onius) Quintus, dec(urio),
aedilic(ius), qu(a)est(or) m(unicipii) D(iernensium), ob
honor(em) q(uin)q(uennalitatis) port[u]s

Monumentul provine foarte probabil de la Dierna, de unde a fost transportat mai tîrziu, fiind refolosit ca material de construcţie; vezi C.C. Petolescu, Apulum, 21, 1983, p. 67—68 şi nota 5. Întregirea numelui oraşului Dierna, cu omiterea gentiliciului imperial — frecventă în prima jumătate a secolului al III-lea —, este preferabilă Drobetei, care apare în iscripţii cu numele-i oficial (IDR, II, 1—4, 21 a, 42, 49, 52; CEpR, II, 96).

271 (= IDR, III/1, 67). Băile Herculane. Altar votiv; pe baza unei inscripţii de la Novae (Moesia Inferior), datată între 176—180, în care apare P. Calpurnius Iulianus, *leg(atus) Augg(ustorum) pr(o) pr(aetore) Moesiae Inf(erioris)* (L. Mrozewicz, *Novae — Sektor zachodni 1976, 1978*, Poznán, 1981, p. 130—132, nr. 2, ; Eos, 69, 1981, 1, p. 315—317), Emilia Doruţiu-Boilă, StCl, 22, 1984, p. 109—115, nr. 1, revine la lectura CIL, III, 1 566 (= ILS, 3 891) (contrar propunerii lui I. Piso, Römisches Österreich, 3, 1975, p. 175—182):

[Herc]uli, Genio
[loc]i, F[o]nt[i]bus
[cali]dis, Calpur-
[nius I]u[l]ianus,
[v. c., le]g(atus) leg(ionis) [V] Mac(edonicae),
[leg(atus)] Aug(usti) pr(o) pr(aetore)
[pro]v(inciae) [Moe]siae
[Inferiori]s,
v(otum) l(ibens) s(olvit)

272 (= IDR, II, 112). Ţigla cu ştampila *FANIVS*, publicată între inscripţiile de la Drobeta, provine în realitate din capitala provinciei (Ulpia Traiana Sarmizegetusa): C. C. Petolescu, SCIVA, 35, 1984, 2, p. 196, nr. 5 (cf. N. Branga, *Urbanismul Daciei romane*, Timişoara, 1980, p. 131, nr. 9, fig. 53).

273. *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*. Altar de marmură. Dimensiuni: 0,72 × 0,425 × 0,405 m; î. lit.: 3,3—4 cm. Muz. Sarmizegetusa.
I. Piso, ZPE, 50, 1983, p. 235—236, nr. 1.

Herculi Aug(usto)
C(aius) Sempron(ius)
Urbanus,
proc(urator) Aug(usti)

Acest procurator mai este atestat în Dacia prin inscripţiile de la Ampelum (CIL, III, 1 298 = IDR, III/3, 316) şi Sarmizegetusa (CIL, III, 7 918 = IDR, III/2, 272; AnnÉp, 1930, 137 = 1933, 15 = IDR, III/2, 231; AnnÉp, 1930, 138 = 1933, 16 = IDR, III/2, 209); vezi şi mai departe, nr. 274—276. Funcţia sa în Dacia datează probabil din timpul domniei lui Commodus (H.-G. Pflaum, *Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut-Empire romain*, I, Paris, 1960, p. 542—543, nr. 200).

274. Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Altar fragmentar de marmură. Dimensiuni: 0,84 × 0,47 × 0,40 m; î. lit.: 3,5—4 cm. Muz. Sarmizegetusa.

I. Piso, ZPE, 50, 1983, p. 236, nr. 2.

Volcano
miti
C(aius) Sempron(ius)
Urbanus,
proc(urator) Aug(usti)

Pentru dedicant, vezi nr. 273 şi 275—276.

275. *Ulpia Traiana Sarmizegetusa.* Altar de marmură. Dimensiuni: 1,05 × 0,48 × 0,46 m; î. lit.: 4 cm. Muz. Sarmizegetusa.

I. Piso, ZPE, 50, 1983, p. 236—237, nr. 3.

Apollini
Granno et
Sironae
C(aius) Sempronius
Urbanus,
Proc(urator) Aug(usti)

Divinităţile menţionate mai sînt cunoscute la Ulpia Traiana Sarmizegetusa printr-o inscripţie considerată falsă, CIL, III, 74 *; reabilitată de N. Gostar, Materiale, 2, 1956, p. 635—638; AnnÉp, 1971, 376 = IDR, III/2, 191); pentru procurator, vezi nr. 273—274, 276.

276. *Ulpia Traiana Sarmizegetusa.* Altar de marmură. Dimensiuni: 0,875 × 0,55 × 0,495 m; î. lit.: 3,5—4 cm. Muz. Sarmizegetusa.

I. Piso, ZPE, 50, 1983, p. 237—238, nr. 4.

Marti Singili
et Minervae
C(aius) Semproni(us)
Urbanus,
proc(urator) Aug(usti)

Epitetul lui *Mars* derivă de la un fluviu şi un oraş omonim din Baetica (Piso, *loc. cit.*); pentru procurator, vezi nr. 273—275.

277. *Ulpia Traiana Sarmizegetusa.* Fragment de placă de marmură. Dimensiuni: 0,625 × 0,77 × 0,07 m; î. lit.: 5—7 cm. Muz. Sarmizegetusa.

I. Piso, ZPE, 50, 1983, p. 238—239, nr. 5.

[*Imp(eratori) Cae*]*s(ari) Lu*[*cio*]
[*Septimi*]*o Sev*[*ero*]
[*Pio Pe*]*rtinaci* [*Aug(usto)*]
[*Arabi*]*co Adiabe*[*nico*],
[*...*]*ron(ius) Antonian*[*us*]
[*pro*]*c(urator) eius prov(inciae) Dac(iae) Apu*[*l(ensis)*]

Inscripţia datează între 195—198 e.n.

278. *Ulpia Traiana Sarmizegetusa.* Altar de marmură. Dimensiuni: 0,845 × 0,585 × 0,425 m; î. lit.: 5 cm. Muz. Sarmizegetusa.

I. Piso, ZPE, 50, 1983, p. 239—240, nr. 6.

Fortunae
Aug(ustae)
Ael(ius) Apolli-
naris,
proc(urator) Aug(usti)

Acest procurator mai este cunoscut dintr-o inscripţie greacă de la Sarmizegetusa (AnnÉp, 1939, 5 = IDR, III/2, 222).

279. *Ulpia Traiana Sarmizegetusa.* Două fragmente de placă de marmură. Dimensiuni: 0,30 × 0,185 × 0,02 m; î. lit.: 3,3 cm. Muz. Sarmizegetusa.

I. Piso, ZPE, 50, 1983, p. 240—241, nr. 7.

[Te]mplum...
[de]dicatum [a ?Temonio]
[Se]cundo, v(iro) [e(gregio), proc(uratore)...]
[per] Messiu[m ....]
...M.S. ...

I. Piso completează gentiliciul dedicantului după altă inscripţie de la Sarmizegetusa, în care apare un *Tem[?onius] Secund[us, pr]ocurator* (StCl, 18, 1979, p. 137—138, nr. 1 = IDR, III/2, 338).

280. *Ulpia Traiana Sarmizegetusa.* Altar de marmură. Dimensiuni: 0,77 × 0,39 × 0,26 m; î. lit.: 3 cm.

I. Piso, ZPE, 50, 1983, p. 241—242, nr. 8.

Θεῷ Γράννῳ
᾿Απόλλωνι αἰεὶ
καὶ πανταχοῦ
᾿Επηκόῳ Ἄξιος
Αἰλιανὸς ὁ
νεώτερος
εὐχαριστήριον
Ἰόνιος

Pentru divinitate, vezi nr. 275. Dedicantul mai apare în alte două inscripţii de la Sarmizegetusa (IDR, III/2, 157—158): el era fiul lui Q. Axius Aelianus, procuratorul Daciei Apulensis (circa 235—238; bibliografia despre acesta: I. Piso, ZPE, 49, 1982, p. 233, nota 52).

281. *Ulpia Traiana Sarmizegetusa.* Colţul sting inferior al unei plăci de marmură. Dimensiuni: 0,24 × 0,29 × 0,035 m; î. lit.: 4—5 cm. Muz. Sarmizegetusa.

I. Piso, ZPE, 50, 1983, p. 242—244, nr. 9.

. . . .
M. [Iul. Philippi... Aug(usti) sau *nob(ilissimi) Caes(aris)]*
M(arcus) Lu[cc(eius) Felix, proc(urator) Augg (ustorum)]
P. Ael(ius) H[armonius, proc(urator) Augg(ustorum)?]

282. *Ulpia Traiana Sarmizegetusa.* Altar de marmură. Dimensiuni: 1,20 × 0,57 × 0,36 m; î. lit.: 4—4,5 cm. Muz. Sarmizegetusa.

I. Piso, ZPE, 50, 1983, p. 244—245, nr. 10.

Apollini
sancto
M(arcus) Lucceius
Felix, proc(urator)
Aug(usti) n(ostri)

Inscripţia datează probabil către sfirşitul domniei lui Gordian al III-lea. Vezi nr. 281 şi 283—287.

283. *Ulpia Traiana Sarmizegetusa.* Altar de marmură. Dimensiuni : 1,18 × 0,52 × 0,32 m ; î. lit. : 4 cm. Muz. Sarmizegetusa.

I. Piso, ZPE, 50, 1983, p. 245, nr. 11.

Dianae
sanctae
M(arcus) Lucceius
Felix, proc(urator)
Aug(usti) n(ostri)

Vezi nr. 281—282 și 285—287.

284. *Ulpia Traiana Sarmizegetusa.* Fragment de placă de marmură. Dimensiuni : 0,83 × 0,475 × 0,04 m ; î. lit. : 6—6,5 m. Muz. Sarmizegetusa.

I. Piso, ZPE, 50, 1983, p. 245, nr. 12.

[Aescu]lapio et
[S]aluti
[M. Luc]ceius Felix,
[pro]c(urator) Aug(usti) n(ostri)

Vezi nr. 281—283 și 285—287.

285. *Ulpia Traiana Sarmizegetusa.* Altar de marmură. Dimensiuni : 0,69 × 0,395 × 0,305 m ; î. lit. : 4 cm. Muz. Sarmizegetusa.

I. Piso, ZPE, 50, 1983, p. 246, nr. 13.

M(arcus) Lucce-
ius Felix,
proc(urator) Aug(usti)
n(ostri), conse-
cravit

Vezi nr. 281—284 și 286—287.

286. *Ulpia Traiana Sarmizegetusa.* Fragment de placă de marmură. Dimensiuni : 0,28 × 0,25 × 0,14 m ; î. lit. : 4 cm. Muz. Sarmizegetusa.

I. Piso, ZPE, 50, 1983, p. 246, nr. 14.

M(arcus) Luc[ceius]
Feli[x]
proc(urator) Au[g(usti) n(ostri)]
[co]nsecr[a]-
[v]it

Vezi nr. 281—285 și 287.

287. *Ulpia Traiana Sarmizegetusa.* Altar de marmură. Dimensiuni : 1,12 × 0,60 × 0,44 m î. lit. : 4—4,5 cm. Muz. Sarmizegetusa.

I. Piso, ZPE, 50, 1983, p. 246—247, nr. 15.

Deae praesen-
tissimae Core
M(arcus) Lucceius Felix,
proc(urator) Aug(usti) n(ostri) et
Hostilia Fausti-
na eius

Vezi nr. 281—286.

288. *Ulpia Traiana Sarmizegetusa.* Bază de marmură. Dimensiuni : 0,74 × 0,47 × 0,44 m ; î. lit : 3—4,2 cm. Muz. Sarmizegetusa.

I. Piso, ZPE, 50, 1983, p. 247—248, nr. 16.

Numinibus prae-
sentissimis Apol-
lini et Bono Puero
M(arcus) Aur(elius) Marcus, v(ir) e(gregius),
proc(urator) Aug(usti) n(ostri) age(n)s
vice praesidis

Heraclida alumn-
us pro salute patro-
ni sui posuit

Vezi nr. 291.

289. = 231, 232). L. Petculescu, *Noi descoperiri arheologice în castrul Micia*, în *Documente recent descoperite și informații arheologice* (publicate de Oficiul de informare și documentare al Academiei de Științe Sociale și Politice), București, 1984, p. 47—55, comunică și cele două inscripții publicate cu toate datele în Potaissa, 3, 1982, p. 84—87.

290 (= 145 = 235). *Apulum*. Mai multe fragmente dintr-o placă de calcar, măsurînd împreună 0,56 × 0,39 × 0,05 m; semnalată pe scurt de I. Piso, Tituli, 4, 1982, p. 489—491; comentată mai amplu în ZPE, 49, 1982, p. 230—231, nr. 5 (c. idem. ActaMN, 20, 1983, p. 106—107, nr. 3).

291. *Apulum*. Altar votiv, publicat de B. Cserni, ATEvk, 12, 1903, p. 137; r. 3—5 sînt completate de I. Piso, ZPE, 50, 1983, p. 249:

Eponae Aug(ustae)
pro salute
Dd(ominorum) [nn(ostrorum)]
G[alli et V]o-
5 *lusi[an]i*
Augg (ustorum)
Aur(elius) Marcus,
v(ir) e(gregius), a(gens) v(ice) p(raesidis)

Dedicantul mai apare în inscripția nr. 288 de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa.

B) MOESIA INFERIOR

292 (= ISM, V, 239). *Troesmis*. Fragment de placă votivă de marmură. Muz. Constanța (inv. 1 327).

Emilia Doruțiu-Boilă, editoarea ISM, V, propunea a citi sigla R de la începutul r. 3 al inscripției *fr(umentarius)*, după exemplul lui B care abreviază *b(ene)f(iciarius)*. Recent, M. P. Speidel, *Regionarii in Lower Moesia*, ZPE, 57, 1984, p. 187, propune următoarea lectură a inscripției: *Asclepio et Ygia(e)/ Annaeus Pulcher 7 (centurio) leg(ionis) V Mac(edonicae)/ r(egionarius) ex voto posuit*. Dar analogiile moesice invocate nu sprijină noua lectură. De exemplu, într-o inscripție de la Almus (citată de Speidel), ultimele rînduri (6—7) sînt reproduse în CIL, III, 7 420) astfel: *L MESSIVS* $\overset{I}{R}$*MVS/ 7 LEG I. ITAL*. R. Ligatura *I* + *R* din r. 6 se prezenta foarte probabil R, deci cognomenul centurionului era *Firmus*; după exemplul acesteia, sigla de la sfîrșitul r. 7 abrevia probabil *fr(umentarius)*.

293. V.-H. Baumann, *Piese sculturale și epigrafice în colecția Muzeului de istorie și arheologie din Tulcea*, Peuce, 9, 1984; catalogul epigrafic cuprinde 24 de monumente (p. 222—233), în bună parte publicate și incluse în culegerea națională de inscripții: nr. 2 (= ISM, V, 287), 4 (= IGLR, 270), 5 (= ISM, V, 282), 7 (= ISM, V, 280), 9 (= ISM, V, 139), 11 (= ISM, V, 229), 12 (= ISM, V, 228), 13 (= ISM, V, 244), 14 (= ISM, V, 242), 15 (= ISM, V, 131), 16 (= ISM, V, 234), 19, 20 (= ISM, V, 164), 21 (= ISM, V, 248), 23 (= ISM, V, 250 bis).

294. Slava Cercheză (jud. Tulcea). Altar de calcar. Dimensiuni: 0,52 × 0,34 × 0,20 m. Litere înalte de 3—3,5 cm, cu urme de vopsea roșie; ligaturi: r. *E* + *R*, *V* + *A* + *E*, r. 3 *M* + *V*, *V* + *M*, r. 4 *V* + *L*, *V* + *N*, r. 5 *R* + *V* + *M*.

V.-H. Baumann, Peuce, 8, 1980, p. 289—290; idem, Peuce, 9, 1984, p. 231—232, nr 22.

[De]ae
Minervae,
matri
Musarum,
5 *Iul(ius) Iucun-*
dus, sacrum

295 (= IGLR, 234). *Ibida*. Cărămidă pătrată, descoperită în 1953 în zidul de incintă al cetății, cu scriere cursivă realizată înainte de ardere. Em. Popescu reproduce α și probabil Ω, despărțite de o cruce: J. Mallon, Bulletin de la Société nationale des Antiquaires de France, 1980—1981, p. 143—145, descifrează textul cursiv astfel: *Pridi(e) kal(endas) Mart(ias)/ Tinianus h(ic) s(itus)*. În AnnÉp, 1982, 843, citim: „Le surnom Tinianus ne paraît pas être attesté jusqu'ici; nous suggérons une haplographie: *Mart Tinianus* pour *Mart(ias)/ (Mar)tinianus*, nom fréquent à l'époque tardive".

-

Arh. DINU ANTONESCU, *Introducere în arhitectura dacilor*, Edit. tehnică, București, 1984, 220 p., 24 planșe în afara textului (fig. 105—134)

Lucrarea arhitectului Dinu Antonescu „Introducere în arhitectura dacilor” este cu atît mai binevenită cu cît, alte monografii recente[1] ating numai tangențial problematica arhitecturii. Ea este structurată în 5 capitole : I. Locuințele dacilor, II. Sanctuarele dacilor, III. Cetățile dacilor, IV. Organizarea ansamblurilor dacice, V. Arhitectura dacilor de pe Columna Traiană, o introducere, un cuvînt de încheiere și o bibliografie.

Din cuvîntul introductiv desprindem că autorul își delimitează aria de investigație la perioada cuprinsă între domnia lui Burebista și înfrîngerea lui Decebal, în care, datorită iminentului pericol extern, „se manifesta o perioadă de accentuată prosperitate în variate și multiple domenii, și de la sine înțeles, cu consecințe imediate și în arhitectură”. Autorul subliniază rolul dinamic al factorului demografic prin care „tradus în planul habitatului, se ajunge logic la un spor substanțial al locuințelor, și neîndoielnic, la înmulțirea și creșterea așezărilor”. Se consideră, de asemenea, că locuința epocii dacice reflectă și explică supraviețuirea unor tipuri mai vechi, tradiționale, bordeiul și casa de suprafață. În momentul în care locuințele se integrează unor așezări constituite, „este cazul să admitem, ceea ce am surprins încă din neolitic, și anume aspecte organizate sub forma alinierilor sau grupărilor în jurul unei piețe sau clădiri centrale” (p. 10). O ipoteză interesantă, care ar merita să fie urmărită, este aceea prin care D. A. presupune ca posibilă existența sanctuarelor— fie circulare, fie cu sau fără absidă — încă din epoca bronzului (p. 10). Faptul este dealtfel confirmat arheologic.

Așezările fortificate apar, după opinia autorului, ca o consecință fie a cerinței „de a impune prestigiul unui anumit centru”, fie „a luptelor intertribale și de apărare față de migrațiile unor popoare alogene”. Sîntem mai puțin de acord cu părerea lui D. A. atunci cînd afirmă (p. 10) că fortificațiile tind către o micșorare a incintei fortificate, exemplele prin care argumentează această idee nefiind ordonate în secvență cronologică. Luat în ansamblu însă, fenomenul este confirmat arheologic.

Un aspect important al studiului de față este relevat de asemenea în introducere și anume că D. A. consideră ca documente de referință („în ciuda unor lipsuri de precizie topografică și oarecum de identificare”), alături de rapoartele arheologice, imaginile arhitectonice de pe Columna Traiance (p. 12).

Autorul relevă insuficiența cercetărilor în arhitectura geto-dacă și chiar caracterul incomplet al unor săpături arheologice, care ridică încă multe semne de întrebare din punct de vedere arhitectonic. „Numai cunoașterea deplină a obiectului, fie palat, fie sanctuar sau cetate, poate sta la baza unei reale documentări și numai prelucrarea și însumarea acesteia poate conduce la o sinteză arhitectonică”. De aceea autorul este conștient de limitele impuse studiului său, pe care îl consideră cu modestie„doar o rezervă minoră pentru o viitoare istorie a arhitecturii dacilor” (p. 13).

Înainte de a trece la analiza lucrării propriu-zise, am menționa că harta de la fig. 1 cu teritoriul Daciei preromane oferă o imagine falsă, așezările și cetățile indicate nefiind contemporane (ele se datează din Hallstatt-ul timpuriu pînă în sec. I e.n.). Ar fi fost mai oportun ca ea să cuprindă așezările și cetățile din perioada studiată de autor (ultimele două secole de existență a statului dac). De asemenea, ar fi fost necesar să se indice sursa după care s-a reprodus harta de la fig. 2 (zona munților Orăștiei).

În primul capitol, D. A. se preocupă de „locuințele dacilor” utilizînd ca material precumpănitor de studiu datele izvorîte din cercetările arheologice, la care se adaugă printr-o selecție critică (deci în măsura în care nu contravin descoperirilor arheologice) imaginile de pe Columna lui Traian.

Autorul subliniază pe bună dreptate că, arhitectura avînd o destinație utilitară și neapărat o justificare funcțională, d-sa și-a îndreptat atenția numai asupra acelor tipuri de edificii ale căror planuri (posibil de reconstituit) îndeplinesc condițiile de funcționalitate și utilitate corespunzătoare destinației de locuință. În consecință, selecția critică

[1] I. Glodariu, *Arhitectura dacilor — civilă și militară (sec. II î.e.n. — I e.n.)*, ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1983 — recenzie publicată de semnatarii acestor rînduri în Thraco-Dacica, 6, 1985, sub tipar.

operată reflectă o viziune de arhitect, după care funcționalitatea planului deține o importanță hotărîtoare în considerarea destinației unui edificiu, detaliile constructive și inventarul arheologic ocupînd un rol secundar. Autorul semnalează în acest context clădirile considerate locuințe de către autorii săpăturilor, de pe dealul Pustiosu și Fețele Albe, pe care în pofida inventarului lor D. A. le găsește apropiate de formele marelui sanctuar complex de la Grădiștea Muncelului (fig. 16). Acceptînd opinia lui H. Daicoviciu după care „nu există o barieră între arhitectura religioasă și cea civilă", D. A. subliniază pertinent că această idee, „valabilă pînă și în arhitectura contemporană, trebuie completată cu aceea a funcționalității planului, ea neputînd fi hotărîtă numai pe detalii și inventar în cazul identificării și nominalizării unei construcții" (p. 16).

Credincios părerii că nu orice construcție este arhitectură, D. A. exclude cu suficientă îndreptățire din studiul său bordeiele și locuințele de suprafață simple, cu o singură încăpere.

Gruparea tipurilor de locuințe este operată după forma planului, conform căreia se disting patru tipuri : locuințe cu plan rectangular, locuințe cu plan absidat, locuințe cu plan circular și locuințe-turn.

În cadrul locuințelor cu plan rectangular, marea majoritate a reconstituirilor o formează cele din zona Munților Orăștiei. Schițele de reconstituire sînt logic constituite, concordanța dintre structura planului și a elevației fiind evidentă. Autorul propune soluții, cum era dealtfel firesc, și pentru acele elemente care nu-și pot găsi *în teren* decît foarte rar mărturia arheologică, dar care uneori sînt implicate de însăși logica construcției (indicată în mare parte de plan) alteori de necesități de protecție împotriva intemperiilor, a unor elemente utilitare : forma acoperișurilor, streșini largi pentru protejarea gropilor de provizii aflate la „rădăcina zidurilor".

Autorul explică cu claritate modul de constituire al structurii de rezistență și observă tendința de amplasare a locuințelor pe terenuri plate. Consecința este că „în zonele muntoase sînt preferate terasele, iar acolo unde păreau prea mici erau mărite prin mișcări de pămînt în compensare, consolidîndu-se malurile cu ziduri de sprijin". O observație importantă este aceea că această manieră de alegere a amplasamentului este deosebită de aceea practicată în cazul fortificațiilor, „unde din motive militar-defensive se speculau tocmai denivelările de teren, construcția adaptîndu-se acestora" (p. 20).

Sîntem de acord cu părerea autorului că această soluție ar putea fi rezultatul unor influențe elenistice. Menționăm însă că principiile defensivei și necesitățile adaptării la teren nu conduc *implicit* la un același tip de speculare a terenului ; dovadă în acest sens pot fi considerate chiar diferențele care se observă între tipul de adaptare la teren a fortificațiilor elenistice grecești și a celor romane. Autorul relevă diferențele observabile între sistemele constructive prezente în zona muntoasă (în general locuințe cu *temelii de piatră*, cu o talpă de lemn culcată deasupra, peste care se ridică scheletul de rezistență format din stîlpi sau pari de lemn) și cele din zona de cîmpie (*fără fundații* de piatră, cu schelet de rezistență analog însă precedentelor) și de asemenea posibilitatea ca, urmînd sugestiile izvorite din imaginile Columnei, unele asemenea construcții să fi prezentat și etaj.

În legătură cu construcția de pe platoul acropolă al cetății I de la Buridava dacică, considerăm că argumentația autorului ar fi avut de cîștigat dacă s-ar fi putut combate cu argumente valabile și destinația de sanctuar a construcției mai vechi, pe care o înlocuiește. Altfel, rămîne de răspuns la întrebarea de ce anume un sanctuar este înlocuit cu o locuință, fie ea și monumentală (p. 24).

În cadrul locuințelor cu plan absidat este studiată locuința-palat de la Piatra Roșie. Autorul face o demarcație clară între absida ce se regăsește la edificii destinate cultului și absida caracteristică acestui tip de locuință. De fapt o absidă propriu-zisă apare doar la primele (închisă și amplasată central), pe cînd la locuința de la Piatra Roșie este vorba de *un cerdac* (spațiu exterior acoperit, dar deschis) de formă „absidată". În această situație credem că acest tip de locuință ar fi fost chiar mai potrivit de numit ca „plan rectangular și cerdac absidat". Menționăm însă că numai în situația în care asemenea planuri ar fi întîlnite și la alte construcții civile tipologia ar fi valabilă. În caz contrar, cerdacul de la Piatra Roșie nu reprezintă decît o particularitate a acestui și numai acestui edificiu.

Un aspect foarte important, explicat și sugerat în reconstituire, este soluția pe care o propune autorul pentru acoperirea spațiilor cu deschideri mari, în contextul construcțiilor de lemn : cu stîlpi intermediari așezați pe tălpi de lemn (p. 28), situație în care urmele lor sînt dificil de depistat arheologic. Această posibilitate de rezolvare constructivă merită să atragă atenția arheologilor, care întîlnesc în teren situații similare.

În cadrul locuințelor cu plan circular, autorul subliniază (deși nu intervine cu detalii explicative), cunoștințele deosebite „pe care le aveau localnicii în arta construcției în lemn" cînd rezolvau îmbinările practicate la clădirile poligonale. Remarcăm că în construcția de la Meleia, edificiul, dacă este locuință, prezintă un plan rectangular cu cerdac circular, așa cum rezultă și din reconstituirea prezentată și nu un plan circular propriu-zis. Credem de asemenea că funcțio-

nalitatea unui asemenea tip de locuinţă — cu nucleu rectangular şi cerdac circular — ar fi cerut unele explicaţii mai detaliate.

O categorie aparte o formează locuinţele-turn, cu caracter militar-defensiv. Autorul punctează riguros diversele aspecte necesar a fi studiate şi anume planul, materialele de construcţie şi soluţiile constructive, oferind propuneri concrete, plauzibile, aşa cum se cere unui studiu care vrea să ofere o imagine chiar schiţată doar, a unei arhitecturi. Notăm totuşi, că pentru cititorul avizat ar fi fost extrem de util ca planurile prezentate, care reprezintă de fapt planuri de arhitectură *reconstituite*, să fi fost însoţite şi de planurile urmelor arheologice, fie pentru a se putea citi în paralel semnificaţia arhitecturală a acestora, fie reciproc, exprimarea arheologică a unui plan de arhitectură deja închegat. Acest lucru ar fi fost cu atît mai util cu cît reconstituirile prezentate în această lucrare sînt evident primele de acest gen care pot fi luate în considerare pentru constituirea unor imagini concrete privind arhitectura dacă.

Considerăm însă exagerată şi oricum de nesusţinut încă în stadiul actual al cercetărilor părerea conform căreia, datorită „memoriei genetice", locuinţele turn ar reprezenta o primă formă a culelor apărute mult mai tîrziu.

Unul din capitolele cele mai interesante ale lucrării de faţă este cel dedicat sanctuarelor dacilor.

În perioada Burebista-Decebal, arhitectura geto-dacă pare să-şi atingă apogeul, reflectîndu-se „în noi şi ample programe de arhitectură, fie cu caracter militar fie de cult, progrese necesitate de societatea geto-dacă în plină dezvoltare şi consolidare" (p. 40). Admiraţia autorului faţă de originalitatea acestei arhitecturi-unicat este pe deplin justificată, ea debordează însă peste unele limite impuse de stadiul cercetărilor în acest moment. Astfel, D. A. diminuează oarecum programatic influenţele externe (cu excepţia manifestării lor în unele aspecte urbanistice sesizabile la Grădiştea Muncelului şi Popeşti), punînd exclusiv pe seama victoriei fondului tradiţional această „creaţie originală şi riguroasă, diferită de cea a popoarelor învecinate". Desigur, aceasta este o idee valoroasă, care trebuie să însoţească, deocamdată *in surdină*, cercetarea. Pentru moment, fiind în situaţia bine subliniată chiar de D. A. cînd spune (în cuvîntul introductiv) că nu avem încă suficiente date (şi mai ales studii) pentru a contura o istorie a arhitecturii geto-dace, concluziile noastre sînt obligate la o mai mare prudenţă, oricît am fi de convinşi că o arhitectură originală nu se putea dezvolta şi înflori atît de spectaculos decît pe trunchiul unei puternice tradiţii. În acest context, credem că analogii de tipul celei amintite de autor (spre exemplificarea ideii de continuitate a tradiţiei) între o locuinţă din mileniul IV î.e.n. (Petru Rareş, jud. Giurgiu, fig. 19) şi cea de la Straja-Suceava, sec. XVIII, nu slujesc studiul de faţă în nici un fel. Asemenea modalităţi de a considera consistenţele în timp ale tradiţiei sau efectele „memoriei genetice" ar fi valabile numai dacă analogiile respective nu s-ar putea raporta şi la alte zone geografice, cu succese asemănătoare. Dar acest lucru ar fi poate dificil, tocmai din cauză „că modificări de esenţă nu apar acolo unde materialele de construcţie şi programele rămîn constante" (p. 42).

Considerăm oportun să amintim aici că idei cum sînt: „clădirile absidate cu două încăperi ca cele de la Popeşti sau Piatra Roşie, indică forme ce constituie nucleele viitoarelor clădiri creştine" sau„ bazilica creştină aflată pe teritoriul bizantin preia edificiul public roman, *iar biserica, sanctuarul liniar dacic* (sublinierea noastră) care se pare că şi-a continuat existenţa din motive lesne de înţeles" (p. 47—48) nu pot fi susţinute deocamdată şi analogiile (Slăveni — sec. IV, Celei — sec. VI) sînt forţate. Pe de o parte, lipseşte o verigă importantă a acestui lanţ al continuităţii (cum sugerează autorul), nefiind dovedită continuitatea sanctuarelor dacice după cucerirea romană, iar pe de altă parte este greu de crezut că tipul de biserică creştină, cu absidă, şi-ar fi avut sorgintea în sanctuarele dacice!

Ideea derivării tipului de sanctuar rectangular cu discuri de piatră dintr-un tip cu discuri de lemn merită a fi luată în consideraţie numai dacă folosirea unui anumit material pentru plinte implică utilizarea aceluiaşi material şi pentru elementele de usţinere propriu-zisă (coloane). Din datele de care dispunem pînă în prezent, cel puţin o parte a sanctuarelor cu discuri (plinte) de piatră au fost considerate a fi susţinut coloane de lemn, deşi nici această ipoteză nu a fost încă suficient argumentată. Oricum, în acest context, analogia cu „sanctuarul" de la Barboşi nu poate fi luată în consideraţie, cîtă vreme nu s-a dovedit realitatea existenţei acestuia

Autorul distinge, după forma în plan, trei tipuri de sanctuare:

— liniare absidate (cu o încăpere şi cu mai multe încăperi);

— patrulatere modulate, cu şiruri variate de discuri;

— circulare (simple, cu o încăpere, şi complexe, cu trei încăperi concentrice).

Sanctuarele liniare nu ridică probleme speciale în privinţa efortului material sau constructiv. Reconstituirile prezentate oferă, asemenea tuturor celor prezentate în această carte, soluţii logice, explicate şi argumentate pe cît a fost posibil. O sugestie importantă, desprinsă din acest subcapitol, este aceea că sanctuarele liniare pot purta în ele „mesajul tradiţiei". Autorul semnalează de asemenea diferenţele existente între sistemele construc-

tive, determinate ca și în cazul locuințelor de poziția geografică și natura materialelor locale de construcție.

Problemei *sanctuarelor patrulatere* D. A. îi oferă una din cele mai spectaculoase rezolvări, reușind să schițeze o imagine verosimilă a unei arhitecturi deosebit de originale și monumentale.

Autorul trece in revistă, in spirit critic, propunerile diverse de reconstituiri realizate de predecesori (C. Daicoviciu, H. Daicoviciu, I. H. Crișan — nu și pe aceea propusă de M. Știrbu și I. Glodariu) [2] pentru a trece apoi la propunerile d-sale. Acestea din urmă, în mod firesc datorită profesiunii autorului, conțin cele mai logice și mai complexe considerații din punct de vedere arhitectonic efectuate pînă acum — așa incit chiar dacă cercetări viitoare vor aduce la lumină observații de teren de natură să dirijeze mai nuanțat concluziile legate de aspectul și esența constructivă a acestor monumente, ele rămin un moment important de referință în cercetarea arhitecturii dacilor.

Fără să intrăm in detalii (ele se oglindesc intr-o ordonare bine condusă în insăși textul și imaginile grafice prezentate de autor) subliniem doar citeva din considerațiile mai importante. În primul rind este de reținut chiar precizarea autorului : „Firește, în studiul nostru vom evita orice comentariu ce ar putea indrepta interpretarea arhitecturii sanctuarelor către forme iluzorii. De aceea vom păstra adevărul conceptual care, in ideea clasică, inseamnă respectul total al planului, compus pe scheletul solid al axelor ce-i dau valoare și înțeles" (p. 58). Credincios acestei idei, D. A. reușește să pună pentru prima dată in valoare „un caroiaj repetabil care este chiar modulul planului. Astfel fiecare sanctuar patrulater poate fi identificat în funcție de numărul și caracteristicile modulului ce-i compun planul".

Sensibil la probleme impuse de orientarea după axe „principale" ale planului, D. A. face remarca prețioasă că frontul principal al unui sanctuar se poate exprima nu neapărat după axul longitudinal, ci și după cel transversal, „totul depinzind de funcțiunile planului și de acțiunea ce se petrece în cadrul său". Este foarte adevărat. Trebuie să menționăm. însă că acest fel de orientare nu reușește să unifice în totalitate orientarea sanctuarelor dacice. Dacă în cazul de la Grădiștea Muncelului ea poate deveni criteriu unificator pentru sanctuarele circulare și pentru sanctuarul cu discuri de andezit (notat F — fig. 38), criteriul nu mai e valabil pentru sanctuarele A și B. Chiar în legătură cu orientarea sanctuarului F, ne intrebăm dacă criteriul după care orientarea depinde" de funcțiunile planului și de acțiunea ce se petrece în cadrul său", permite să considerăm ca ax principal axul transversal, din moment ce dispunerea discurilor de andezit sugerează mai degrabă un flux de circulație orientat după axul longitudinal : „deschiderea" între discuri este sensibil mai mare pe direcțiile transversale deci spațiul mai amplu rămas liber intre coloanele implicate este direcționat longitudinal.

Autorul admite posibilitatea intervenției unor „influențe elenice, între care unele directe, prin arhitecții și meșterii greci prezenți la lucrări", dar crede că acestea s-au manifestat cu precădere în probleme tehnice, in special in cele privind execuția lucrărilor din piatră sau cele de organizare a ansamblurilor : el subliniază însă originalitatea tipului de plan cu discuri și coloane, dispuse în caroiaj (mai bine zis, cu discuri dispuse *in toate „ochiurile" caroiajului*) : D. A. propune o soluție remarcabilă pentru îngrădirile de piatră „ce împrejmuiesc majoritatea sanctuarelor de la Grădiștea Muncelului", împrejmuiri pe care le consideră caracteristice, deoarece apar și în jurul sanctuarelor circulare. Aceste împrejmuiri-balustrade sint considerate a constitui concretizarea materială a perimetrului zonei sacre (temenos-ul).

Bazîndu-se în cea mai mare măsură pe o documentație arheologică publicată și mai puțin pe cercetări personale de teren, autorul nu-și poate permite să prezinte detalii de reconstituire mai amănunțite, intenția sa fiind aceea de a schița doar imagini arhitectonice posibile.

Ar fi fost extrem de interesant și neapărat necesar ca în considerațiile privitoare la planuri și la puținele detalii cunoscute ale acestuia (discurile circulare, de pildă), să se insiste ceva mai mult asupra *monumentalității*, impresionante în citeva cazuri, sugerate de dimensiunile unora dintre aceste plinte. Diametrul mediu al discurilor de andezit de la sanctuarul F este de 2,15 m (p. 62), ceea ce presupune în mod normal pentru coloane (fie ele din lemn, fie din piatră, cu sau fără baze) dimensiuni considerabile, ale căror implicații in structura generală a ansamblului edificiului nu pot fi trecute cu vederea. Pe de altă parte, este absolut necesar ca toate dimensiunile principale ale tuturor elementelor de construcție ale căror urme s-au păstrat, să fie prezentate cu maximum de precizie, tocmai pentru că ne aflăm în fața unor planuri organizate pe rețea modulară. Desigur, D. A. nu a avut posibilitatea de a cerceta personal, în acest fel, monumentele dacice iar din acest punct de vedere concluziile și observațiile d-sale urmează să fie (sperăm) aprofundate de cercetări viitoare.

Întrucît chiar d-sa admite prezența unor influențe elenice, ar fi de controlat și în relațiile compoziționale ale planului dacă elemente de „proiectare" de tip grecesc nu pot fi cumva depistabile. În cazul sanctuarului

[2] M. Știrbu, I. Glodariu, ActaMN, 18, 1981, p. 377—386.

cu discuri de calcar, B, dacă dimensiunile prezentate (p. 62) sînt absolut exacte, se poate presupune utilizarea în dimensionarea lor a unui picior attico-euboic de ± 29,4 cm = = P. Astfel:

— interaxul transversal = 3,50 m = 12 P (eroare de 0,8%);

— interaxul longitudinal = 2,50 m = = 8 1/2P (eroare de 0,04%);

— diametrul mediu al discurilor = 1,30 m = 4 1/2P (eroare 1,7%).

În această situaţie apare o relaţie esenţială între cele două interaxe şi anume raportul lor în unităţi-picior este de 12/8,5 = = 1,4117. Valoarea acestui raport aproximează în condiţii suficiente pe $\sqrt{2}$; implicaţia acestui număr iraţional în geometria reţelei modulare de care vorbeşte autorul este importantă, deoarece ea exprimă o relaţie de trecere de la latura unui pătrat la diagonala sa; altfel spus, dat fiind un interax, cel *longitudinal* în acest caz, axul transversal derivă din acesta, printr-o construcţie geometrică elementară; dacă axul longitudinal este considerat latura unui pătrat, valoarea celui transversal este dată de diagonala pătratului respectiv. Acest procedeu de proiectare se presupune a fi fost utilizat în lumea greacă[3] Aceeaşi situaţie este atunci valabilă şi la sanctuarul A, unde dimensiunile interaxiale şi diametrele discurilor sînt reprezentate ca dentice cu ale sanctuarului B (p. 62).

În această situaţie, obligaţia citirii foarte exacte a tuturor dimensiunilor devine cu atît mai stringentă cu cît pentru sanctuarul cu discuri de andezit raportul dintre axul transversal şi cel longitudinal ar fi 6,15/3,75 = 1,64, număr foarte apropiat de valoarea raportului „celui mai frumos" considerat de greci, cunoscut nouă de la Renaştere încoace sub numele de „număr de aur". Avînd în vedere tot o unitate de ± 29,4 m = P pentru măsurile respective se obţine: 6,15 m = 21 P (eroare 0,3%); 3,75 m = 12 3/4 P (eroare 0,04%); 2,15 m = 7 1/3P (eroare 0,23%). Se poate observa că dacă raportul dintre axe se apropie de raportul „de aur", raportul dintre măsura axului longitudinal şi diametrul unui disc aproximează foarte bine alt număr iraţional, $\sqrt{3}$, $\frac{12\ 3/4}{7\ 1/3} = 1{,}739$, iar $\sqrt{3} = 1{,}732$[4].

Din păcate, cele de mai sus nu pot fi considerate în nici un caz ca date sigure, deoarece nu ştim în ce măsură dimensiunile citate reprezintă sau nu aproximări şi deci nu putem calcula cu precizie nici măcar dimensiunile generale în plan ale sanctuarelor[5] Dorim prin aceasta să sugerăm că studiul arhitecturii geto-dace de acest tip implică cercetări mai aprofundate, care să depăşească nivelul de schiţă şi mai ales că există poate posibilitatea ca datele de pe teren să ne ofere încă multe puncte de sprijin în acest sens. Numai urmiud cu maximum posibil de precizie datele planului se poate releva în profunzime implicaţia prezenţei unei reţele modulare. În cazul sanctuarelor patrulatere rămîne important că autorul pune în valoare de fapt nu un modul liniar ci un *modul de suprafaţă* (rectangul format prin interacţia a două cîte două axe longitudinale şi transversale)[6].

În cadrul *sanctuarelor circulare* unul din aspectele cele mai importante ni se pare propunerea de reconstituire a marelui sanctuar de la Grădiştea Muncelului, care, oricum, reprezintă un serios pas înainte faţă de reconstituirile precedente (C. Daicoviciu).

Ne exprimăm aceleaşi convingeri ca şi în cazul sanctuarelor patrulatere, şi anume că cercetarea planului nu este încă dusă pînă la ultimele consecinţe. De exemplu, este clar că dispunerea încăperii interioare, abisate, descentrată, are o importanţă particulară în compoziţionarea planului, dictată şi de rigorile cultului, dar încă nu s-au oferit date care să exprime exact dimensiunile sale în relaţie cu restul planului, pentru a putea cerceta cu şanse de succes acest important aspect arhitectonic. Nu putem trece cu vederea însă că dacă dimensiunea diametrului sanctuarului mare circular este într-adevăr de 29,40 m (p. 74), aceasta reprezintă exact 100 picioare greceşti de 29,4 cm!

Un merit deosebit al acestui studiu este interpretarea de către D. A., pe baza unor argumente convingătoare, a construcţiilor de la Melcia, Pustiosu şi Rudele drept sanctuare[7]. Într-adevăr, nu pare plauzibil ca tipuri de construcţii al căror plan este pe deplin analog tipului de sanctuar circular complex de la Grădiştea Muncelului şi a căror orientare respectă pe cea a sanctuarelor circulare de acelaşi tip să aibă alte destinaţii decît aceea de lăcaşuri de cult.

Este posibil ca tipul de sanctuar circular complex (cu absidă interioară orientată

[3] W. Hoepfner, AthMitt, 1, 1971, p. 34; P. Gros, *Nombres irrationnels et nombres parfaits chez Vitruve*, MEFRA, 88, 1976, p. 21.

[4] Despre sensul prezenţei numerelor iraţionale în arhitectura antică şi respectiv despre afinitatea grecilor faţă de ele, cf. P. Gros, *op. cit.*

[5] În consecinţă, ne abţinem de a comenta ce semnificaţii ar putea avea depistarea în arhitectura sanctuarelor dace a unor *procedee de proiectare a planului* şi a unor *unităţi de măsură* într-adevăr greceşti.

[6] Aceasta este de fapt semnificaţia „careiajului repetabil" de care vorbeşte D. A.

[7] Această interpretare a mai fost susţinută anterior de K. Horedt, SCIV, 24, 1973, 2, p. 303; şi de M. Babeş, SCIVA, 25, 1974, p. 336—337, dar a fost respinsă de toţi autorii săpăturilor arheologice din zona munţilor Orăştiei.

NV— SE) să reprezinte de fapt o formă evoluată rezultată din combinarea tipului de sanctuar circular simplu, deschis, cu tipul liniar cu absidă. În acest caz și ținînd seama de coexistența celor două tipuri de sanctuare circulare, este foarte probabil că acestea răspundeau unor necesități de cult diferite.

În ceea ce privește subcapitolul „Calendarul dacilor" (care reproduce un alt articol, publicat separat, al autorului) credem că este cel puțin prudent să ne limităm la reconstituirea arhitectonică a sanctuarului de la Grădiștea Muncelului, reconstituire care conține multe elemente valoroase. Ne exprimăm rezerva față de posibilitatea ca împrejmuirea-balustradă să reprezinte un calendar, chiar dacă D. A. propune un sistem de interpretare al calendarului evident mai simplu decît cele încercate de alți autori și care ar putea „corespunde realității timpului". Dealtfel, chiar D. A. în propunerea de reconstituire a sanctuarului propriu-zis vede posibilă și o variantă în care această împrejmuire își pierde rolul de „balustradă" și capătă rol de rezistență în construcția edificiului, devenind perimetrul construit al unei galerii deschise, dar acoperite (fig. 54) [8].

Un alt capitol (III) deosebit prin rezultatele sale este „Cetățile dacilor". Autorul este conștient de faptul că „Astăzi încă nu se poate vorbi de o arhitectură militară dacică competent elucidată" (p. 98), motiv pentru care, d-sa se limitează la „unele generalități cum ar fi: amplasarea cetăților pe înălțimi, specularea și adaptarea lor la accidentele de teren, forma liniară, curbilinie sau combinată a zidurilor ce cuprind incintele, caracterul de refugiu, de așezări sau locuință-castel etc., aspecte care ne apar, la un atent studiu, și în imaginile sculptate ale Columnei Traiane".

Sîntem cu totul de acord cu autorul cînd spune: „În această situație,... pînă la confruntarea lor cu terenul, nu putem vorbi decît de o arhitectură la obiect, adică pe fiecare cetate în parte, studiu redus și el la cîteva dintre cele aflate în zona munților Orăștiei, a celor vîlceni sau ai Neamțului" (p. 98).

Propunîndu-și să studieze patru cetăți, Costești, Blidaru, Piatra Roșie și Grădiștea Muncelului, autorul subliniază că pentru a contribui la definirea arhitecturii dacilor este necesar un material arheologic mai amplu, „cu precădere consacrat numeroaselor probleme specifice arhitecturii".

[8] Nu sîntem în măsură și nici nu dorim să excludem aprioric ipoteza „calendaristică" Dar unde am ajunge dacă, înainte de a fi convinși că cercetările de teren au pus în evidență absolut complet și sub toate aspectele urmele arhitectonice, am acceptat-o fără rezerve? Am putea fi antrenați în a căuta calendare în toate împrejurimile analoage fie ele balustrade, fie stîlpi de cerdac ...

Prima cetate prezentată este aceea de la *Costești*. Autorul observă trei sectoare distincte ale așezării: sectorul locuințelor, sectorul de apărare și sectorul construcțiilor destinate cultului. El încearcă reconstituiri ale cetății care, indiferent de posibilitatea ca cercetările viitoare să-i completeze sau corecteze interpretările asupra fazelor de construcție, oferă o imagine sugestivă despre ceea ce ar fi putut reprezenta, ridicată în spațiu, arhitectura acestei cetăți. D. A. reconstituie structura constructivă a unui zid de cetate care, cum este firesc, conține (în sfîrșit) elementele necesare apărării. Considerînd Columna Traianee ca izvor apt de a ne oferi informații, el propune o reconstituire în care coronamentul zidului este așezat pe o structură cu bîrne transversale, Soluția este corectă constructiv. Despre valabilitatea elementelor prezente pe Columnă care i-au sugerat autorului această soluție de coronament vom reveni mai jos.

Cetatea de la *Blidaru* este studiată în același mod, adică urmărind care anume din datele arheologice publicate pot da sugestii clare despre fazele cetății, structura zidului și aspectul general al ansamblului. Considerăm că meritul principal al acestui studiu este încercarea de a prezenta reconstituiri defalcate pe faze, pentru a obține o imagine coerentă a diferitelor faze de existență a cetății (p. 64, fig. 66, 67, 70). Ca și în cazul anterior, acestea conțin în orice caz elementele arhitecturale care răspund funcțiunii de apărare, fie că e vorba de ziduri de incintă, fie de turnurile de apărare.

Desigur, cercetările viitoare vor putea aduce lămuriri mai consistente în legătură cu diferitele faze de existență (și funcționare) a cetății și poate unele interpretări ale autorului în acest sens vor fi susceptibile la corecții. Meritul lui rămîne însă definitiv legat de realizarea primelor imagini într-adevăr arhitecturale despre configurația spațială a ansamblurilor de aici.

Printre cetățile studiate de autor, cea de la Piatra Roșie ocupă un loc aparte, deoarece aici interpretarea lui D. A. intervine substanțial în corectarea viziunii de ansamblu obținută anterior (prin reconstituirea lui C. Daicoviciu). Reinterpretînd profile arheologice publicate, ni se propun originale soluții constructive, care se pot adapta din punct de vedere arhitectonic observațiilor rezultate din ele (fig. 74). În stadiul actual al cercetărilor, soluțiile oferite de D. A. ni se par cele mai logic legate de teren.

Piatra Roșie ni se înfățișează ca o cetate-acropolă cu fortificație alăturată (și ne întrebăm de ce nu a fost tentat autorul să se lanseze în analogii cu cetățile grecești elenistice cu acropole?), tip pe care D. A. nu-l consideră unicat în lumea dacă (p. 147).

În legătură cu reconstituirea pe baza profilului publicat de C. Daicoviciu (fig. 78)

a zidului de sud al incintei, recunoaștem că soluția lui D. A., care încearcă să urmeze întrutotul interpretarea inițială poate fi valabilă și este cea mai „constructivă" din cele propuse pînă acum, dar sîntem din nou de acord cu D. A. cînd el însuși își manifestă rezerve față de această interpretare. „Ne întrebăm dacă sporul de zid de circa 1 m, impus de execuția palisadei duble, nu putea fi compensat prin ridicarea, pe un zid mai îngust, a unui parapet de piatră în continuarea paramentului exterior. Era un procedeu la îndemîna dacilor, mai rezistent, fără problema de incendiu ori de înlocuire de material. În acest caz, ce semnificație ar avea urmele de pari aflate în interiorul zidului?" (p. 143).

Rezervele de mai sus sînt justificate, pentru că din profilul publicat nu este foarte clar dacă urmele de pari apar în realitate mai sus decît sînt ele desenate, mai ales că există o concordanță între nivelul de la care sînt așezate pietrele „paramentului" interior și nivelul la care se oprește (cel puțin în desen) urmele de bîrne. Sarcina citirii profilului ar fi fost mult ușurată dacă am cunoaște nivelul de călcare antic (spre partea cu paramentul din blocuri de piatră); dacă porțiunea situată sub blocurile de parament reprezenta un fel de fundație, atunci parii puteau constitui elemente de consolidare a acesteia (fără să se mai înalțe pînă la coronamentul zidului), terenul fiind în pantă. În acest caz era necesar ca parii să fi fost înfipți în locașuri tăiate în stîncă [9].

În capitolul despre cetatea de la *Grădiștea Muncelului*, autorul se ocupă prea puțin de cetate și în mod precumpănitor de zona sacră, așadar era mai potrivit ca el să fi fost inclus în cel dedicat organizării ansamblurilor.

Remarcăm aici importanța acordată de D. A. drumului antic pavat și rolului său în ierarhizarea și dirijarea perspectivei ansamblurilor.

Folosind criterii care privesc materialele utilizate într-o anumită fază, sistemul de construcție perfecționat pe parcurs și felul îngrădirii sanctuarelor, criterii parțial enunțate deja de C. Daicoviciu și I. H. Crișan, autorul încearcă o defalcare a fazelor de funcționare a ansamblului general, idee valoroasă și absolut necesară de a fi împlinită de orice cercetare de acest fel. Menționăm însă că în situația actuală sînt necesare încă serioase eforturi de cercetare arheologică și arhitecturală, publicarea tuturor observațiilor stratigrafice și a pieselor arheologice mobile pentru a stabili cronologia exactă monumentelor și a fazelor de funcționare ale ansamblurilor.

Studiul cercetărilor de pînă acum în cazul sanctuarului B de pe terasa XI (denumit „A" de alți cercetători) oferă un exemplu în acest sens (fig. 84). D. A. încearcă reinterpretarea profilului publicat de C. Daicoviciu în ceea ce privește descifrarea fazelor de construcție. În privința diferențierii pe faze a șirurilor de discuri prezente în profil (fig. 85), nu există nici un dubiu că acestea reprezintă (cel puțin) două etape de funcționare, diferite în timp. Din păcate profilul nu este foarte clar în ceea ce privește zidul împrejmuirii din nivelul superior: ar fi necesare cercetări suplimentare (continuare a celor din 1980—1982 pe care autorul nu le folosește), deoarece profilul ne dă dreptul să ne întrebăm dacă nu este vorba cumva și de o a treia fază de construcție. Aceasta ar fi reprezentat de *temelia* zidului de împrejmuire a cărei ridicare începe la o cotă corespunzătoare nivelului superior al discului „a" (fig. 85). În orice caz, reconstituirea edificiului tîrziu prezentată la fig. 91 nu este încă perfect coerentă, argumentele pentru contemporaneitatea zidului perimetral cu împrejmuirea situată la o foarte mică distanță (spre exterior — cercetătorii de pînă acum sînt de părere că temelia respectivă *susținea* stîlpii de andezit) și chiar a valabilității traseelor urmate de aceasta din urmă nu sînt suficiente; de asemenea, nu apare nicidecum clar rolul (în plan și elevații) zidului care urmează în exterior aliniamentului șirului median de coloane [10].

[9] Nu credem că absența din desenul profilului a „continuării" în stîncă a parilor să constituie altceva decît un aspect rămas neclarificat.

[10] Din păcate, modul în care s-a făcut pînă acum atît citirea *in situ* a urmelor constructive, cît și interpretarea lor este atît de defectuoasă, încît orice încercare de a reconstitui situația stratigrafică reală a fazelor arhitecturale existente pe această terasă este deocamdată imposibilă. De aceea, deficiențele constatabile în reconstituirile propuse de D.A. nu pot fi atribuite în întregime acestuia. Nu putem însă trece peste necesitatea existenței unei împrejmuiri din lemn în cazul sanctuarului „B" (denumit „A" de alți cercetători) cît timp un articol recent pare a fi dovedit prezența unor elemente constructive din lemn, inclusiv o poartă de acces (E. Iaroslavschi, ActaMN, 20, 1983. p. 373—382). Pînă la publicarea completă a descoperirilor, niciuna din reconstituirile prezentate pînă acum nu poate reflecta în totalitate aspectul real al acestor construcții.

Imaginile prezente pe Columna Traianee (de ex.: fig. 123/CXIII) sugerează de pildă un sanctuar rectangular, ale cărui elemente de susținere (coloane sau stîlpi) amintesc reconstituirile lui D. A., la care se adaugă însă „parapete" (de lemn?) care închid spațiile perimetrale lăsînd goluri largi sub streașină, structura de rezistență rămînînd aparentă. Imaginea la care ne referim are avantajul de a păstra sugestia monumentalității edificiului, ceea ce nu este cazul pentru reconstituirea (dealtfel empiric justificată și executată) propusă de M. Știrbu și I. Glodariu, *op. cit.*

În capitolul IV, „Organizarea ansamblurilor dacice", autorul încearcă prin cîteva exemple să observe existența unor eventuale caracteristici care formează în germene termenii unor principii de compunere din punct de vedere urbanistic al așezărilor. Deosebit de interesant este ansamblul de la Popești, unde autorul surprinde două elemente de bază: existența unei acropole fortificate și mai ales existența unui ax principal de compoziție pe care se află sanctuarul, acesta fiind precedat de un spațiu liber (piață?) flancat de clădiri mai modeste.

Autorul s-ar fi putut limita la descifrarea și comentarea strict arhitectural-urbanistică a acestor elemente, valoarea observațiilor d-sale fiind categorică. Nu putem fi însă de acord cu comentariul în privința influenței, indirect primită de geto-daci, printr-o filieră tracică (Seuthopolis), care și-ar avea sorgintea nici mai mult nici mai puțin decît în ansamblurile miceanianului tîrziu (1400—1100 î.e.n.) de la Pylos, Micene și Tirinth. Dealtfel, nu cunoaștem încă integral nici o așezare dacică, astfel că o discuție comparativă asupra principiilor urbanistice care guvernau arhitectura așezărilor dacice cu aceea proprie altor popoare este încă prematură. Chiar la Popești, în incinta principală se pot observa axe de circulație secundară, perpendiculare pe axul principal (deci existau intesecții în unghi drept ale căilor de acces!). Aspectul urban al orașelor Histria, Tomis și Callatis în perioada lor greacă nu este încă suficient cunoscut pentru a trage concluzii ferme dacă erau de tip hippodamic sau nu și deci nu este cazul să argumentăm imposibilitatea ca dacii să fi fost influențați de concepțiile urbanistice proprii dezvoltării acestor orașe. Oricum, dacă analogiile cu Seuthopolis pot fi luate în considerare, deocamdată, pînă nu vom cunoaște mai multe date despre așezările dacilor este prematur să tragem concluzii asupra focarelor de influență și în orice caz „întoarcerea la Micene" nu rămîne decît ficțiune literară.

Un alt ansamblu discutat este cel care formează incinta sacră de la Grădiștea Muncelului în vremea lui Decebal. Autorul pune în valoare organizarea unui ansamblu complex, în care amenajările speciale ale teraselor ocupau un loc important, calitatea adaptării la teren fiind unul din aspectele remarcabile. Ideea ierarhizării și dirijării perspectivelor directe sau a celor laterale este deosebit de valoroasă.

Un capitol aparte în economia lucrării de față îl constituie „Arhitectura dacilor de pe Columna traiană". Meritul de excepție al autorului constă în descifrarea cu spirit critic a unor numeroase elemente de arhitectură dacă prezentă în imagistica columnei și transpunerea acestora în cadrul unor reconstituiri. Argumentația autorului formează un punct de plecare important pentru cercetări viitoare, mai ales în ceea ce privește tipologia construcțiilor descifrate pe Columnă, tipologie utilă și rațional formulată.

În cazul construcțiilor militare, utilitatea urmăririi construcțiilor dacice de pe Columnă este cu atît mai mare, cu cît analiza variatelor elemente de fortificație, deși sumară, este remarcabilă prin confirmarea ei în săpăturile arheologice. Este de reținut totodată și varietatea tipurilor de construcții defensive. Ar fi meritat însă să se analizeze și unele aspecte cum ar fi:

— de ce șirurile de *bîrne transversale* (concepția autorului se exprimă în reconstituirea zidului de la Costești, fig. 59), apar destul de sistematic reprezentate pe Columnă și în cazul zidurilor de castre romane;

— de ce aceste șiruri apar in multe cazuri nu numai la coronamentul zidurilor, ci și în registre inferioare.

În cadrul construcțiilor civile, reconstituirile sugerate de reliefurile Columnei sînt remarcabile; se insistă poate prea mult în legătură cu prezența cuielor decorative și, oricum, detaliile etnografice nu-și găsesc locul în această discuție.

În cazul clădirilor de cult reținem observațiile privind sanctuarele patrulatere (vezi mai sus, n. 10), mai puțin însă pe cele circulare, care pe Columnă sînt sugerate a fi fost construite în piatră, fapt neconfirmat arheologic.

Oricum, acest capitol este deosebit de util și sugerează noi căi posibile de descifrare a informațiilor ascunse în importantul document care este Columna Traianee.

Cartea arhitectului Dinu Antonescu reprezintă încununarea unei munci îndelungate a autorului, materializată anterior prin mai multe studii dedicate arhitecturii geto-dacice și celei tradiționale românești — unele făcînd acum parte componentă din lucrare. Cu toate limitele parțial relevate de noi și care țin mai mult de unele lacune firești existente în domeniile atît de specializate astăzi ale istoriei și arheologiei și mai ales de caracterul succint acum al datelor referitoare la arhitectură pe care le-a putut afla în publicațiile arheologice, această lucrare are meritul de necontestat de a ne oferi pentru prima dată o imagine coerentă a arhitecturii geto-dacilor și este deschizătoare de drumuri noi în cercetare.

La capătul acestor lungi considerații, la care ne-au obligat însă atît importanța și actualitatea subiectului, cît și modalitățile diferite, pînă la divergență uneori, de abordare a acestuia de către cercetători (vezi n. 1), se impune evident următoarea concluzie:

eforturile de descifrare a arhitecturii geto-dacilor nu vor putea fi încununate de succes decît prin instituirea unei colaborări științifice permanente între arheologi și arhitecți, specializați în arheologie, începînd cu descifrarea în teren a tuturor elementelor ce pot oferi sugestii arhitectonice pînă la constituirea lor în imagini, argumentate științific, ale construcțiilor și ansamblurilor.

Niculae Conovici
Monica Mărgineanu Cârstoiu

V. H. BAUMANN, *Ferma romană din Dobrogea*. Tulcea, 1983, 280 p., cu 69 fig. și 46 pl.

Este un fapt neîndoielnic acela că, pentru începuturile vieții romane la Dunărea de Jos, viața rurală, chiar dacă mai puțin cunoscută, rămîne o coordonată esențială a procesului de romanizare. De aceea, studiul unei laturi importante a vieții rurale și anume cea privind *villae*-le de diverse categorii existente, sau presupuse a fi existat, mai mult ori mai puțin cercetate de pe teritoriul Dobrogei romane reprezintă o realizare extrem de importantă; un eveniment care completează o lacună mai veche a cercetării.

Bazată în principal pe cercetările proprii, substanțiale și atente din nordul Dobrogei, la care autorul a adăugat în prima parte cunoștințe generale din domeniu pentru Imperiul roman, iar pentru restul teritoriului dobrogean date rezultînd din cercetări ale altor autori în interpretare personală, cartea lui V. B. ocupă de la apariția sa un loc important din cel puțin două puncte de vedere: primul, ca valorificare rapidă și cvasi-integrală a unui mare număr de cercetări într-un domeniu necesar — deci iat-o de aici înainte un instrument de lucru pentru specialiști —, iar al doilea ca aducere la cunoștință publicului larg (și nu numai lui) a unei categorii de monumente în general ignorate de acesta, dar de mare însemnătate în completarea cunoștințelor sale privind istoria noastră antică. Prin forța lucrurilor, vom stărui mai mult în rîndurile ce urmează pornind de la primul punct de vedere susnumit.

Nu uităm mai întîi că, după cum autorul notează în cuvîntul său înainte (p. 9), volumul este închinat memoriei profesorului Gheorghe Ștefan, sub a cărui îndrumare s-a și născut lucrarea, ca teză de doctorat, imprimînd conținutului și formei acesteia seriozitatea unei școli de arheologie clasică a cărei tradiție urcă direct la Vasile Pârvan. Direct, tocmai prin fostul elev al acestuia, profesorul Gheorghe Ștefan, care încă pînă nu de mult ne-a mai fost dascăl în arheologia clasică în general și dobrogeană în special.

Asupra primelor două părți ale volumului, dense în informații și bibliografie parcurse și selectate, ne oprim doar pentru a le trece în revistă: I. Locul unei *villa rustica* în sistemul social-economic roman: A. Tipologia fermelor romane de tip *villa rustica*; B. Organizarea economică a fermelor; II. Situația generală a Dobrogei în secolele I—IV e.n.; A. Situația politică; B. Organizarea administrativ-teritorială a Dobrogei romane (p. 13—34 și 35—46). Conținutul nou și esențial al lucrării se desfășoară însă în partea a III-a, *Villa* romană în Dobrogea (p. 47—146), și a IV-a, Observații finale (p. 147—151), cărora li se adaugă 10 anexe (p. 154—203), în fapt repertorii de descoperiri din punctele descrise anterior, fiecare din ele extrem de relevante pentru mediul și cronologia respectivelor așezări.

În urma unor paragrafe care însumează chestiunile de cadru geografic natural și de surse epigrafice comentate, prezentarea mărturiilor arheologice din partea a III-a cuprinde 14 puncte cu descoperiri funerare ce se leagă mai mult sau mai puțin ipotetic de proprietăți implicînd existența unor *villae*, precum și alte cîteva vestigii deja menționate în literatura anterioară, dar pentru prima dată adunate în scopul propus, aici. Următoarele descoperiri din repertoriu sînt: un *pagus* din teritoriul noviodunens (Niculițel, p. 71—75), depozitul de unelte de lîngă Callatis putînd atesta existența unei *villa* (p. 75—76), rezultatele noilor cercetări de teren din jud. Tulcea (p. 76—85) ducînd la identificarea a încă 11 puncte de cel puțin același interes la Casimcea, zonele Topolog-Sîmbăta Nouă-Făgărașu Nou-Luminița, Cataloi-Frecăței, valea Teliței, Mircea Vodă, teritoriul argamens. Acestora li se adaugă unele identificări realizate cu ajutorul investigațiilor aeriene pe valea Roștilor și lîngă dealul Denistepe (p. 85—87). Un paragraf aparte este rezervat sondajelor arheologice de la complexele meșteșugărești din mediul rural de pe valea Teliței (p. 87—92) iar următorul, *villa*-ei „cu economie mixtă" de pe valea Capaclia (p. 93—97). La Niculițel, autorul a mai identificat o fermă cu caracter păstoresc, situată în apropierea unei necropole tumulare (p. 97—107) și o *villa* pe valea Taiței, nu departe de Troesmis, la Horia (p. 107—123), a cărei cercetare este prezentată mai detaliat. În ceea ce privește ferma rurală din epoca romană tîrzie, documentarea literară și arheologică destul de subțire existentă nu permite o încadrare cronologică mai încoace de al III-lea sfert al secolului al IV-lea, orice urme de așezări databile ulterior nemaiputînd fi

aduse, oricîtă bunăvoință am avea, în categoria *villae*-lor, în care sens, autorul, prudent în fața perspectivei unor eventuale surprize ale cercetărilor viitoare, aproximează supraviețuirea acestei forme de exploatare către finele aceluiași secol.

În partea a IV-a, „Observații finale", (p. 147—151 ; v. în special tabelul de la p. 148) V. B. reia statistic datele prezentate anterior, constatînd existența în Dobrogea a unui număr destul de mare de *villae* potrivit stadiului actual al cercetărilor : 93. Prudența enunțată inițial în acest capitol de încheieri („selectarea materiailulu informațional pe baza unor criterii relative..." p. 147 pare mai mult formală din moment ce criteriile enunțate mai la vale nu încep ci se încheie tocmai cu acela al existenței mîinii de lucru disponibile, condiție economică obligatorie pentru apariția și supraviețuirea *villae*-lor, pe lîngă cele date de mediu, se înțelege, și dincolo de celelalte condiții social-istorice deja comentate încă din introducere. Criteriul mai sus amintit este direct legat de observația de la sfîrșitul paragrafului următor, foarte importantă, unde se menționează „prezența așezărilor autohtone în vecinătatea acestor ferme...", și de aici de abia ar putea începe și discuția, pe care o așteptăm de la autor cu alt prilej, asupra statutului *villae*-lor, categoriilor de *villae*, așezări rurale diferite ș.a. Pe de altă parte, tabelul susmenționat ar fi fost mai ușor de urmărit dacă ar fi conținut trimiteri la paginile unde se vorbește de fermele respective, chiar dacă textul anterior e bine sistematizat.

Printre concluziile mai importante sînt de inenționat mai apoi cele de la paragraful 0.4 (p. 149) privind preponderența în Dobrogea a *villae*-lor mijlocii, de la 1.0 (p. 149—150) privind rolul *villae*-lor ca „punte de legătură dintre romanitatea citadină și lumea tradițională a satelor indigene" (cît de tradițională ?) și, în fine, de la 1.1 unde sînt avute în vedere, în ansamblu, patru momente importante ale constituirii și existenței *villae*-lor între sfîrșitul sec. I și a doua jumătate a secolului al III-lea. Tipurile de exploatări apărute în secolul al IV-lea țin deja, fapt observat de autor (p. 150), de o epocă diferită mai mult decît de o reluare a ceea ce însemna *villa* în epoca Principatului în Dobrogea, și aici concură, în cadrul modificărilor decisive din Imperiu în epoca Dominatului, și poziția deosebită a provinciei Scythia. Împreună cu acestea, condițiile istorice dinspre ultimul sfert al secolului al IV-lea au dus la dispariția *villae*-lor spre sfîrșitul aceluiași secol (p. 150) ; mai exact, se poate spune că ele nu mai supraviețuiesc domniei lui Valens, după cum noi înșine am constatat pe baza surselor literare (Quaderni Catanesi, 2, 1980, 4, p. 532—533).

Dintre cele 10 anexe care încheie lucrarea, ne oprim pe scurt la prima (p. 154—157), care cuprinde un catalog de „informații epigrafice" — 37 inscripții —, majoritatea reluate, iar unele inedite ori semnalate prima dată tot de V. B. Fiind vorba în special de nordul Dobrogei, mai multe dintre inscripțiile cuprinse în repertoriu au apărut deja în vol. V din *Inscripțiile din Scythia Minor* (1980), drept care V. B. a și operat trimiterile respective. Surprinzător însă, unele dintre inscripții sînt fie transcrise greșit, fie conțin scăpări greu de explicat, datorate poate greșelilor de tipar, dar poate și altor motive, în următoarele cazuri : nr. 12a, v. ISM, V, 28 ; 13b, unde a scăpat tocmai întregirea potrivit căreia pare să fie vorba de un *magister vici*, v. ISM, V, 6 ; 17a, v. ISM, V, 174 ; 21, unde nu rezultă lectura diferită din ISM, V, 239 ; 25, lipsește trimiterea la ISM, V, 276 ; 26, la fel ISM, V, 290 ; 30b, v. ISM, V, 72, în ultimele două cazuri existînd din nou deosebiri între texte. Oricum, dacă V. B. a considerat că la unele dintre inscripții trebuie să dea altă lectură (se creează uneori această impresie), ar fi fost absolut necesar să noteze și să justifice deosebirile față de ISM ori alte publicații, spre a înlătura eventualele nedumeriri ale lectorului. Nu ne mai oprim și la cele cîteva mici greșeli din textele grecești (două inscripții), din păcate atît de frecvente în ultimii ani în publicațiile noastre, și pentru care V. B. nu are vreo vină.

Următoarele nouă anexe grupează descoperiri ceramice, monetare ș.a. din așezări și necropole, de la Capaclia, Niculițel, Horia, Telița, în cataloage extrem de utile, cu atît mai mult cu cît sînt și ilustrate nu doar cu desenele din text dar și cu o parte din fotografiile grupate în cele 46 de planșe de la urma textului. Acestora din urmă, în cazul obiectelor și pieselor de tot felul, ar fi fost de dorit să nu le lipsească cîte o scară grafică. După cum harta Dobrogei romane de la p. 152—153, sugestivă pentru răspîndirea în regiune a fermelor romane și interesantă pentru cartarea teritoriilor, putea deveni și mai utilă printr-o corelare a punctelor marcate cu trimiteri la text (sau o listă numerotată care să le conțină), unde localizările sînt de obicei bine și foarte bine precizate.

Rezumatele ample în două limbi de circulație (franceză și germană) nu fac decît să sporească valoarea și accesibilitatea cărții, pentru a cărei apariție îl felicităm și pe această cale pe autor. Și nu doar pe el, deoarece laude se cuvin deopotrivă Muzeului Deltei Dunării din Tulcea în frunte cu directorul său, dr. Gavrilă Simion și autorităților locale care au sprijinit această publicare meritorie, pentru care foarte evident rămîne aportul Întreprinderii poligrafice „Arta Grafică". Sperăm că acești factori vor coopera și în viitor pentru lucrări cel puțin la fel de valoroase.

Alexandru Barnea

GAÁL ATTILA, *A Dombóvár-Békatói XVI–XVII. századi temető*; ÉRY KINGA, *Balkáni eredetű, török kori népesség csontmaradványai Dombóvár határából*, Szekszárd, 1982.

Volumul pe care îl semnalăm nu va întîrzia, sîntem convinşi, să reţină atenţia specialiştilor preocupaţi de problemele cercetării satului medieval, mai ales sub raportul expresiei arheologice a unor trăsături ce definesc diferitele etnii ale spaţiului sud-est european.

Deşi a apărut ca un *Separatum* din numărul X–XI al Anuarului Muzeului din Szekszárd, considerăm oportună prezentarea lucrării deoarece publicaţia amintită lipseşte, din cîte ştim, din bibliotecile noastre, dar mai ales pentru că ea constituie o „premieră" arheologică: monografia necropolei unui sat al vlahilor de origine sud-dunăreană, colonizaţi de otomani în Ungaria de sud în a doua jumătate a sec. al XVI-lea.

Partea I a volumului (p. 133–233), asupra căreia vom insista cu precădere, cuprinde prezentarea rezultatelor cercetării arheologice a necropolei, în timp ce partea a II-a (p. 225–298) conţine analiza antropologică a scheletelor.

Urmărind să satisfacă cerinţele pe care le presupune o publicare ştiinţifică a materialului arheologic, Gaál Attila descrie toate cele 260 de morminte cercetate (p. 133–158), iar planşele prezintă, pe complexe, întregul inventar descoperit, precum şi planul general al necropolei.

Încercarea de a desprinde cîteva concluzii privind diferitele tipuri de morminte, orientarea corpului, inventarul arheologic, structura internă a cimitirului etc. este de natură să sublinieze importanţa deosebită a complexului, dar scoate în evidenţă în acelaşi timp stadiul incipient al cercetării în acest sens. Este suficient să amintim că autorul n-a putut găsi decît două analogii (necropolele de la Sombor, Iugoslavia) nepublicate şi ele, sau că nu s-a putut determina structura internă a cimitirului (dacă înmormîntările se făceau pe familii, dacă există mai multe faze etc.).

Necropola este destul de clar delimitată natural, astfel încît ea a putut fi cercetată aproape în întregime, lucrările hidrografice — care au ocazionat descoperirea — distrugînd totuşi circa 60–80 de morminte.

În toate cazurile orientarea mormintelor s-a făcut în direcţia est-vest, corpul fiind depus în poziţie întinsă pe spate, cu mîinile pe lîngă corp, pe bazin, îndoite la clavicule sau combinînd aceste diferite poziţii. Remarcăm absenţa poziţiei cu mîinile împreunate pe piept, obişnuită în necropolele creştine contemporane.

Forma gropilor merită o atenţie deosebită pentru că au fost identificate mai multe tipuri ce pot deveni un preţios material analogic: gropi simple, de formă patrulateră (28), gropi cu nişă laterală (13) şi gropi cu treaptă (79). În restul cazurilor lucrările de nivelare au făcut imposibilă reconstituirea formei gropilor, astfel încît tabelul de frecvenţă întocmit trebuie privit cu anumite rezerve.

Inventarul se compune în primul rînd din accesorii ale îmbrăcăminţii şi din podoabe puţin valoroase: ace de maramă din bronz (simple sau cu mărgele din sticlă), copci, năsturaşi-bumbişori din cositor şi bronz, podoabe ale capului constînd din mărgele, scoici, jetoane găurite prinse pe un suport în formă de diademă, 4 inele, 4 monede şi cîteva obiecte de uz casnic (2 cuţite, 1 amnar, 3 pietre de amnar).

Obiectele de inventar, precum şi unele elemente de ritual deosebesc net cimitirul de la Békató de celelalte necropole contemporane din Ungaria. Nu este lipsită de interes compararea, măcar şi superficială, cu necropolele din România, ca de ex. cele de la Piua Petrii, Enisala, Ester etc. (Materiale, 12, 13, 14, CAB, 3). Dincolo de unele analogii referitoare la orientare, poziţia corpului şi la unele obiecte de inventar — care se explică prin răspîndirea pe spaţii mai largi şi pe perioade mai îndelungate ale unor elemente de port —, se remarcă în cazul discutat absenţa totală a sicrielor, a cerceilor sau a atît de frecventelor inele de argint din necropolele din ţara noastră. Cele 4 inele de la Békató (2 din fier şi 2 din bronz) sînt de cu totul altă factură, iar ca realizare tehnică rămîn mult sub nivelul celor de la Piua Petrii sau Enisala.

Autorul remarcă şi faptul că monedele, puţine la număr, nu au fost puse în gură sau în mînă, aşa cum se obişnuia în cazul dării obolului, ci ele au fost descoperite pe cap, pe mînă sau aruncate în groapă.

Date fiind aceste situaţii aberante faţă de necropolele cunoscute, autorii cercetării nu ar fi reuşit să facă o încadrare corectă în contextul istoric şi arheologic al epocii dacă n-ar fi avut la dispoziţie informaţiile documentare. Satul Békató este enumerat printre satele cu populaţie vlahă *(iflak)* din sangeacul de Koppány în registrul fiscal *(defter)* din anul 1581. Documentul ne informează că satul are în frunte un cneaz, Vice Vasin, şi 10 contribuabili cu nume pentru noi foarte interesante (Draguia Vuk, Raduia Radoslav, Sima Dras etc.). Este vorba deci de vlahii sud-dunăreni care au fost antrenaţi de marea masă a sîrbilor şi a bosniecilor, colonizaţi de otomani în acele regiuni şi care au trăit acolo doar pe durata stăpînirii otomane, căci în prima jumătate a sec. al XVIII-lea satul apare ca pustiit.

Inexistența unor cercetări similare în regiunile de la sud de Dunăre i-a lipsit pe autori de analogiile pe baza cărora să fi putut stabili ferm diferitele faze pe care le-a parcurs necropola. Cele 4 faze care au fost identificate au ca bază doar analizele chimice ale scheletelor, ceea ce nu credem că permite o grupare atît de tranșantă a mormintelor cum au prezentat-o autorii pe planul general (și numai acolo, fără a putea sesiza evoluții sau diferențe în ceea ce privește inventarul arheologic al celor 4 grupe).

Pe baza analizelor antropologice, Éry Kinga a ajuns la concluzia că populația satului era originară din regiunea Crna Gora (Iugoslavia) din nord-vestul Greciei și Albania, dar nu din mediul aromân fiindcă acolo predomină tipul cu craniul mai lung, mai îngust și cu o statură mai mică. Această afirmație este însă considerabil diminuată de faptul, recunoscut și de autoare, că — în lipsa unor date antropologice din epoca respectivă — comparațiile s-au făcut cu serii statistice contemporane. Credem că nu avem motive să ne îndoim de exactitatea izvoarelor scrise otomane și că este vorba de o populație vlahă, deosebită — chiar și arheologic — de sîrbii și bosniacii din zonă.

Incertitudinile și dificultățile relevate constituie credem suficiente argumente pentru intensificarea cercetărilor arheologice și pentru publicarea grabnică a acestora, iar lucrarea prezentată un foarte bun exemplu în acest din urmă sens.

Lukács Antal

Anuarul Muzeului județean Suceava, 10, 1983, 925 p.

Apariția unui nou număr al Anuarului Muzeului județean Suceava a devenit, de mai mult timp, un eveniment cultural așteptat cu real interes de specialiștii din foarte diverse domenii de specialitate ce țin de cercetarea istorică. Printre acestea, desigur că nu lipsește interesul arheologilor nici pentru cel de-al X-lea număr al Anuarului sucevean, cu atît mai mult cu cît cuprinde cîteva articole care merită a fi semnalate.

În ordinea lor cronologică ne vom opri la cele care considerăm că se pot bucura de interesul arheologilor.

Articolul lui N. Ursulescu „Contribuții la cunoașterea evoluției și poziției cronologice a culturii Starcevo-Criș pe teritoriul Moldovei" se detașează de la început prin volumul considerabil de pagini (120 p.), dar și prin unele probleme pe care le ridică în legătură cu periodizarea ceramicii culturii Criș în Moldova, care sîntem convinși că vor suscita interesul specialiștilor. Articolul constituie, în același timp, un bun repertoriu al așezărilor Criș din această regiune.

Paraschiva-Victoria Batariuc prezintă o parte din materialul recuperat de la un mormînt de înhumație din perioada de tranziție de la neolitic la epoca bronzului dezvelit cu ocazia săpării fundației unui bloc din municipiul Suceava.

La rîndul său, Mircea Ignat face cunoscute vestigiile geto-dacice de la Zvoriștea, categorisite de autor drept „cîmpuri de gropi rituale". Nu mai puțin lipsite de interes sînt rezultatele cercetărilor lui Paul Șadurschi și Octavian Liviu Șovan cu privire la „Necropola de tip Sîntana de Mureș-Cerneahov de la Mihălășeni, județul Botoșani".

Lia și Adrian Bătrîna ne oferă o interesantă reluare a problemelor legate de biserica catolică din Baia, articolul avînd darul de a fi scris într-un stil deosebit de atrăgător și de a fi foarte logic și bine documentat.

În sfîrșit, Marin Cârciumaru face cunoscute noi loturi de semințe carbonizate descoperite în contexte arheologice de pe teritoriul Moldovei, din timpul culturii Criș pînă în feudalism.

Desigur că se poate spune că din cele 925 de pagini ale celui de al X-lea volum al Anuarului Muzeului județean Suceava poate prea puține sînt acoperite cu rezultatele cercetărilor arheologice, dar aceasta ar însemna numai un reproș de ordin cantitativ pentru că altfel articolele pe care le-am amintit sînt cu toate bine prezentate, reprezentînd reale contribuții la cercetarea arheologică din Moldova și nu mai puțin din țara noastră.

Marin Cârciumaru

INDICE

Tom 36, 1985

SCIVA, tomul 36, nr. 4, București, octombrie—decembrie 1985, p. 376—377

ABREVIERI

ACMIT	Anuarul Comisiunii monumentelor istorice, Secția pentru Transilvania, Cluj.
ActaMN	Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
ActaMP	Acta Musei Porolissensis, Zalău.
AIIAIași	Anuarul Institutului de istorie și arheologie, Iași.
AISC	Anuarul Institutului de studii clasice, Cluj.
AnnEp	L'Année Epigraphique, Paris.
ArchAnz	Archäologischer Anzeiger, Berlin.
ArchÉrt	Archäologiai Értesítö, Budapesta.
AthMitt	Athenische Mitteilungen, Atena.
BCMI	Buletinul Comisiunii monumentelor istorice, București.
BSNR	Buletinul Societății numismatice române, București.
CA	Cercetări arheologice în București, Muzeul de istorie al Republicii Socialiste România, București.
CEpR	Cronica epigrafică a României, SCIVA, București.
CIL	*Corpus inscriptionum latinarum*, Berlin.
Dacia	Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, București.
Dacia N.S.	Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București.
DIR	*Documente privind istoria României*, București.
DRH	*Documenta Romaniae historica*, București.
IDR	*Inscripțiile Daciei romane*, București.
IGLR	*Inscripțiile grecești și latine din secolele IV—XIII descoperite pe teritoriul României*, București.
ILS	*Inscriptiones latinae selectae*, Berlin.
ISM	*Inscripțiile din Scythia Minor*, București.
JRS	Journal of Roman Studies, Londra.
Materiale	Materiale și cercetări arheologice, București.
MBBM	Mitteilungen aus dem Baron Brukenthalischen Museum, Sibiu.
MEFRA	Mélanges de l'Ecole française de Rome, Antiquités, Paris.
MIAChișinău	Materiali i issledovania po arheologii, Chișinău.
MittArchInst	Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Academie der Wissenschaften, Budapesta.
MMS	Mitropolia Moldovei și Sucevei, Iași.
PZ	Prähistorische Zeitschrift, Leipzig-Berlin.
RE	Pauly-Wissowa, *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Stuttgart.
RESEE	Revue des études sud-est européennes, București.
RMM-MIA	Revista muzeelor și monumentelor — monumente istorice și de artă, București.
RRH	Revue roumaine d'histoire, București.
SCIV(A)	Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie), București.
SCN	Studii și cercetări de numismatică, București.
SCȘCluj	Studii și cercetări științifice, Cluj-Napoca.
ST	Studii teologice, București.
StCl	Studii clasice, București.
ZPE	Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn.

La publication ,,Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie'' parait 4 fois par an. Prix d'un abonnement annuel $ 54.
Toute commende de l'étranger sera adressée à ROMPRESFILATELIA, sector export-import presă P.O Box 12—201, telex 10 376, Bucureşti, Calea Griviţei 64—66.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
79 717 Calea Victoriei 125, Bucureşti, telefon 50 76 80

LUCRĂRI PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

I. BARNEA şi colab. **Tropaeum Traiani, I, Cetatea**, 1979, 250 p., 28 lei.

MARIA COJA şi PIERRE DUPONT, **Histria, V**, 1979, 168 p., 39 lei.

LIGIA BÂRZU, **Continuitatea creaţiei materiale şi spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii**, 1979, 111 p., 6 lei.

RADU POPA şi MONICA MĂRGINEANU CÂRSTOIU, **Mărturii de civilizaţie medievală românească**, 1979, 163 p., 28 lei.

EMILIA DORUŢIU BOILĂ, **Inscripţiile din Scythia Minor, V**, 1980, 351 p., 35 lei.

C. PREDA, **Callatis. Necropola romano-bizantină**, 1980, 225 p., 36 lei.

MARIN CÂRCIUMARU, **Mediul geografic în pleistocenul superior şi culturile paleolitice din România**, 1980, 268 p., 29 lei.

I. I. RUSSU, **Inscripţiile Daciei romane, III/2**, 1980, 484 p., 34 lei.

V. MIHAILESCU BÎRLIBA, **La monnaie romaine chez les Daces orientaux**, 1980, 312 p. 19,50 lei.

I. I. RUSSU, **Daco-geţii în Imperiul roman**, 1980, 116 p., 8,75 lei.

D. BERCIU, **Buridava dacică**, 1981, 289 p., 34 lei.

ALEXANDRU SUCEVEANU, **Histria, VI**, 1982, 236 p., 38 lei.

MIRCEA D. MATEI, EMIL I. EMANDI, **Habitatul medieval rural din Valea Moldovei şi din bazinul Şomuzului Mare**, 1982, 195 p., 27 lei.

D. M. PIPPIDI, **Inscripţiile din Scythia Minor, I**, 1984, 544 p., 71 lei.

Studii şi cercetări de numismatică, VIII, 1984, 161 p., 21 lei.

MIHAI SÂMPETRU, **Tropaeum Traiani, II, Monumentele romane**, 1984, 198 p., 26 lei.

I. T. DRAGOMIR, **Eneoliticul din sud-estul României. Aspectul cultural Stoicani-Aldeni**, 1984, 184 p., 29 lei.

DAN GH. TEODOR, **Civilizaţia romană la est de Carpaţi în secolele V—VII e. n. Aşezarea de la Botoşana — Suceava**, 1984, 132 p., 14 lei.

GH. BICHIR, **Geto-dacii din Muntenia**, 1984, 188 p., 25 lei.

N. CONSTANTINESCU, **Curtea de Argeş (1200—1400). Asupra începuturilor Ţării Româneşti**, 1984, 170 p., 19,50 lei.

Arheologia Moldovei, X, 1984, 135 p. 22,50 lei.

RM — ISSN 0039—4009

S C I V A, tomul 36, nr. 4, Bucureşti, octombrie-decembrie 1985, p. 277—378

I. P. INFORMAŢIA c. 1532

Lei 35